

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEFSİR ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**KUR'AN'DA MEDİNE DÖNEMİNDE MÜŞRİKLER İLE OLAN
İLİŞKİLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Hanifi KARTAL

Danışman: Doç. Dr. Süleyman PAK

TOKAT-2025

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Doç. Dr. Süleyman PAK danışmanlığında hazırlamış olduğum “Kur’an’da Medine Döneminde Müşrikler İle Olan İlişkiler” adlı Yüksek Lisans tezinin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

14/08/2025

Mehmet Hanifi KARTAL

JÜRİ KABUL VE ONAY

Muhammed Hanifi KARTAL tarafından hazırlanan “**Kur’an’da Medine Döneminde Müşrikler İle Olan İlişkiler**” adlı tez çalışmasının savunma sınavı 14/08/2025 tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen Jüri tarafından Oy Birliği ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tefsir Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)**İmzası**

Üye (Başkan) Prof.Dr. Enver BAYRAM

Üye Doç.Dr. Süleyman PAK

Üye Dr.Öğr.Üyesi Muhammed Şerif KAHRAMAN

ONAY

...../...../.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

İslam, insanlık için yalnızca bir inanç ve ibadet sistemi değil; aynı zamanda toplumsal, siyasi ve ahlaki açıdan yol gösterici ilkeler sunmaktadır. Bu bağlamda, Hz. Muhammed'in Medine döneminde müşriklerle kurduğu ilişkiler, hem İslam'ın ilkelerinin pratiğe yansıtılması hem de Müslüman toplumun kimliğinin inşası açısından büyük önem taşımaktadır. Bu dönemde yaşanan savaşlar, antlaşmalar, sosyal ve siyasi ilişkiler, yalnızca tarihsel birer hadise olmayıp Kur'an'ın rehberliği doğrultusunda şekillenmiş, günümüze de ışık tutan dersler barındırmıştır.

Bu çalışmada, Medine döneminde müşriklerle ilişkiler Kur'an merkezli bir yaklaşımla incelenmiş; Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn gibi önemli savaşların yanı sıra Hudeybiye Antlaşması gibi kritik dönemeçler ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, tarihî olayların arkasındaki ilahî mesajları, Kur'an ayetleri üzerinden yorumlamak ve Hz. Peygamber'in stratejik, ahlaki ve tevhid merkezli tutumunu ortaya koymaktır.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde öncelikle Kur'an-ı Kerim olmak üzere, siyer, hadis ve tarih kaynakları ile birlikte çağdaş araştırmalardan da yararlanılmış, müşriklerle olan münasebetler farklı yönleriyle analiz edilmiştir.

Bu ilmî gayretin ortaya çıkmasında bilgi ve tecrübesiyle bana rehberlik eden, yol gösterici eleştirileri ve yönlendirmeleriyle çalışmama değer katan saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Süleyman PAK'a ve ilim talebinde kendilerinden istifade ettiğim Dr. Öğr. Üyesi Salahattin YILDIRIM'a, Prof. Dr. Enver BAYRAM'a ve Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Şerif KAHRAMAN'a en içten duygularıyla teşekkür ederim. Ayrıca, araştırmalarım süresince her daim destek olan eşime de teşekkür ederim. Bu çalışmanın ilgili alana faydalı olmasını ve bir nebze katkı sağlamasını Allah'tan niyaz ederim.

Mehmet Hanifi KARTAL

ÖZET

KUR'AN'DA MEDİNE DÖNEMİNDE MÜŞRİKLER İLE OLAN İLİŞKİLER

Kartal, Muhammed Hanifi

Yüksek Lisans, Tefsir Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Süleyman Pak

Temmuz 2025, x + 138 sayfa

İslam toplumunun siyasi, sosyal ve dini açıdan şekillendiği bu dönemde, müşriklerle olan münasebetler; savaşlar, antlaşmalar, sosyal ilişkiler ve tebliğ faaliyetleri çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmada özellikle Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn savaşları ile Hudeybiye Antlaşması gibi kritik olaylar, ilgili Kur'an ayetleri üzerinden değerlendirilmiş ve ilahî mesajların tarihi olaylara nasıl yön verdiği ortaya konmuştur. Araştırmada, Kur'an'ın Müslümanların müşriklerle olan ilişkilerinde belirleyici rol oynadığı, savaş ve barış ilkelerinin vahiy merkezli şekillendiği, aynı zamanda müminlerin dostluk ve düşmanlık ilişkilerinde iman esasının öncelikli kılındığı vurgulanmaktadır. Hz. Peygamber'in stratejik tutumu, sabrı, adaleti ve ilahi yardıma olan güveni, Kur'an ayetleriyle desteklenen bir eğitim süreci olarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, Medine dönemindeki müşriklerle ilişkilerin Kur'an eksenli analizi, günümüz Müslümanlarının toplumsal ve dini ilişkilerine ışık tutacak önemli çıkarımlar sunmaktadır. Kur'an bağlamında ele alınması gerektiğini aynı zamanda evrensel ilkelere dayandığını göstermekte; tevhid inancının bu ilişkilerde temel belirleyici olduğunu vurgulamaktadır. Çalışmanın kavramsal çerçevesinde, tevhid kavramının Kur'an'daki anlamı, ulûhiyette ve Rubûbiyyette tevhid olmak üzere iki ana başlıkta detaylandırılmıştır. Yine müşriklerin şirk inancı ve bu inanca karşı Kur'an'ın verdiği tepkiler, ayetler ışığında analiz edilmiştir. Bu çalışma giriş, kavramsal çerçeve ve üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde müşrikler ile savaş ve savaş ile alakalı hükümler ele alınarak tefsir perspektifinde araştırma yapılmıştır. İkinci bölümde, müşriklerle siyasi ve diplomatik ilişkiler ele alınarak ilgili görülen hükümlerin inceleme ve araştırması yapılmıştır. Üçüncü bölümüne ise müşrikler ile dinî ve içtimaî hükümler ele alınarak ilgili görülen ayetlerin tefsirlerden incelemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Medine Dönemi, Müşrik, Tevhid, Savaş, Antlaşma.

ABSTRACT

THE RELATIONS WITH THE POLYTHEISTS DURING THE MEDINAN PERIOD IN THE QUR'AN

Kartal, Muhammed Hanifi

Master's Thesis, Branch of Tafsir

Advisor: Doç. Dr. Süleyman PAK

July 2025, x + 138 pages

This study aims to examine the Prophet Muhammad's (peace be upon him) relations with polytheists during the Medinan period from a Quranic perspective. God Almighty sent a prophet from among them to lead a largely illiterate, pagan, and predominantly idolatrous people from darkness into light. This prophet would teach the people the book and wisdom, purify them, and convey truths they had previously unknown. In line with the Quran's fundamental message of monotheism, the people of Mecca were invited to abandon idolatry and worship only God. It is emphasized that the Prophet Muhammad's (peace be upon him) call to monotheism, which began in Mecca, took on a new dimension with the rise of political and military power among Muslims in Medina. This thesis examines how relations with polytheists were shaped from a Quranic perspective after the Hijra, in light of verses and authentic sources. The nature of this relationship is analyzed through periods of peace, treaties, wars, political relations, and social interactions. Within the conceptual framework of this study, the meaning of the concept of monotheism in the Quran is detailed under two main headings: monotheism in divinity and monotheism in divinity. Furthermore, the polytheists' belief in polytheism and the Quranic responses to this belief are analyzed in light of the verses. This study consists of an introduction, a conceptual framework, and three main sections. The first section examines war with polytheists and war-related rulings from a commentary perspective, conducting research. The second section examines political and diplomatic relations with polytheists, examining and researching relevant rulings. The third section examines religious and social rulings regarding polytheists, examining relevant verses from commentaries. In conclusion, this study demonstrates that relations with polytheists during the Medinan period should be addressed within the context of the Quran and are based on universal principles. It emphasizes that belief in monotheism is the fundamental determinant in these relationships. The thesis aims to contribute to the understanding of the Quran's messages towards polytheists from both theological and socio-political perspectives and to demonstrate that the Quran is a decisive source in this process.

Keywords: Quran, Medina Period, Polytheist, Tawhid, War, Treaty.

İÇİNDEKİLER

ETİK SÖZLEŞME	i
JÜRİ KABUL VE ONAY.....	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Amacı	2
3. Araştırmanın Önemi.....	2
4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	3
5. Araştırmanın Yöntemi.....	3
6. Kavramsal Çerçeve	4
6.1. Tevhid.....	4
6.2. Müşrik ve Şirk	9
7. Hicret Öncesi Medine (Yesrib)	12
7.1. Medine'nin Coğrafi Konumu	13
7.2. Medine'nin Adları	14
7.3. Medine'nin Nüfusu.....	15
7.4. Medine'de Sosyal Hayat.....	16
7.5. Medine'de Dini Hayat	20
7.5.1. İnanç	20
7.5.2. İbadetler	22
7.5.2.1. Hacc ve Umre İbadeti	23
7.5.2.2. Tavaf.....	23
7.5.2.3. Kurban	25
7.5.2.4. Oruç	25
7.5.2.5. Bayram	26
7.6. Medine'de Yahudilik.....	26
7.7. Medine'de Haniflik	28

BÖLÜM 1: MÜŞRİKLERLE SAVAŞ İLİŞKİSİ	29
1.1. Savaşa İzin Verilmesi	29
1.1.1. Savaşa İzin verilmesinin Kapsamı.....	30
1.1.2. Savaşa İzin Verilme Nedeni	34
1.1.3. Müminlerin Haksız Yere Yurtlarından Çıkarılmaları	35
1.2. Haram Aylarda Savaş.....	39
1.2.1. Fitneye Karşı Mücadele ve Savaşın Sınırları	39
1.2.2. Saldırmazlık İlkesi ve Meşru Savunma	41
1.2.3. Haram Ayların Saygınlığı.....	42
1.2.4. Allah'ın Katında Ayların Sayısı ve Haram Aylar	44
1.3. Müşriklerle Yapılan Seriyeye ve Savaşlar	46
1.3.1. Abdullah b. Cahş Seriyyesi	46
1.3.2. Bedir Savaşı.....	50
1.3.2.1. İlahi Yardım Ve Gözlemin Algıya Etkisi	50
1.3.2.2. İlahi Yardımda Melek Faktörü	52
1.3.3. Uhud Savaşı.....	56
1.3.3.1. Savaşta Strateji Ve İlahi Gözetim.....	56
1.3.3.2. Savaşta Sebat Ve Tevekkül	58
1.3.3.3. Uhud Savaşı'nda İmtihan Gerçeği ve İlahi Eğitim.....	60
1.3.4. Hendek Savaşı	63
1.3.4.1. Allah'ın Yardımı: Rüzgâr ve Görünmeyen Ordular.....	63
1.3.4.2. Hendek Savaşı'nın Psikolojik Boyutu	69
1.3.5. Mekke'nin Fethi	71
1.3.5.1. Hudeybiye Sürecinin Kur'an'daki Yansıması.....	71
1.3.6. Huneyn Savaşı	73
1.3.6.1. Zaferin İlahi Kaynağı: Sayının Değil, İmanın Gücü	73
1.3.6.2. Huneyn Savaşı'nda Psikolojik Dağımlık ve İlahi Toparlanış	76
1.4. Savaştan Kaçmak	77
1.4.1. Savaştan Kaçmanın İlahi Sonuçları.....	77
1.5. Savaşta Üstünken Barış Çağrısında Bulunmamak.....	78
1.5.1. Zafer Anında Tavizsiz Durmak	78
1.6. Esirlere Karşı Muamele.....	79
1.6.1. Savaş Ahlâkı ve Esir Hukuku.....	80

BÖLÜM 2: MÜŞRİKLERLE SİYASİ VE DİPLOMATİK İLİŞKİLER.....	84
2.1. Hudeybiye Antlaşması	84
2.1.1. Hudeybiye Sürecinde Savaşın Önlenmesi ve Diplomatik Başarı.....	84
2.1.2. İlahi Rahmet ve Stratejik Geri Duruş	86
2.2. Müşriklerle Yapılmış Olan Antlaşmanın Feshi.....	88
2.3. Müşriklerden Antlaşmaya Sadık Kalanların Durumu.....	92
2.3.1. Antlaşmalarda Güven ve Sınır: Sadık Müşriklere Tanınan İstisna	92
2.3.2. Müşriklerle Antlaşmaların Meşruiyeti ve Şartlı Devamlılığı	93
2.4. Müşriklerden Antlaşmayı Bozanlar	95
2.5. Hicret Eden Mümin Kadınların Durumu	96
2.6. Eşleri Müşriklere Kaçan Kimselere Tazminat Verilmesi	101
BÖLÜM 3: MÜŞRİKLERLE DİNÎ VE İÇTİMAÎ İLİŞKİLER.....	103
3.1. Müşrikleri Dost ve Sırdaş Edinmek	103
3.1.1. Müminlerin Dostluk İlişkileri ve Allah ile Bağın Korunması.....	103
3.1.2. İmanı Tercih Etmek: Akrabalık Bağlarından Üstün Tutmak	105
3.1.3. Cihad ve Sadakat: Müminlerin Dostluk ve Düşmanlık İlkeleri	107
3.2. Din Hususunda Müslümanlarla Savaşmayan Müşrikler	110
3.3. Din Hususunda Müslümanlarla Savaşan Müşrikler	111
3.4. Müşriklerden Emân İsteyenlere Karşı Muamele.....	112
3.5. Haccı Ekber Günü Allah ve Resûlünün Müşriklerden Beri Olduğu İlanı	113
3.6. Müşrikler ve Mescid-i Haram	115
3.6.1. Müşriklerin Kâbe Görevleri Ve Emaneti Ehline Vermek	116
3.6.2. Müşriklerden Kâbe'ye Ehil Olmayanlar ve Ehil Olanlar	118
3.6.3. Müşriklerin Mescid-i Haram'a Girmelerinin Yasaklanması	119
3.6.4. Müşrikler ve Mescit İmarı	122
3.6.5. Mescitleri İmar Edenler	124
3.7. Müşriklere Dua Etmenin Hükmü	125
3.8. Nikâhta İman Esası ve Müşriklerle Evlilik Yasağı	127
SONUÇ	131
KAYNAKÇA	134
ÖZGEÇMİŞ	137

KISALTMALAR

DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
b.	Bin
Bkz	Bakınız
B.y	Basıldığı yer yok
C.	Cilt
H.	Hicri
H.z.	Hazreti
Mad.	Maddesi
Ö.	Ölüm tarihi
THK.	Tahkik
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
S.	Sayfa
S.a.v.	Sallallahu aleyhi ve sellem
Vb.	Ve benzeri
Yay.	Yayınlayan, yayınları
R.a	Radiyallahu anh
ts.	Tarihsiz
Nşr.	Neşreden.
çev.	Çeviren.

GİRİŞ

İnsanlığın yaratılışından itibaren tevhid mücadelesi hep var olmuş ve tüm peygamberler ümmetlerine şirki ve küfrü terk ederek yalnızca bir ve tek olan, yoktan var eden Allah’a kul olmaya davet etmişlerdir. Allah’tan aldığı vahyi çevresinde ki insanlara tebliğ etmeye başlayan Hz. Peygamber bu insanlardan öncelikli olarak putları terk etmelerini ve bir olan Allah’a iman etmelerini istemiştir. Putları terk eden ve Allah’a iman eden bu ilk Müslümanlar Hz. Peygamberin çevresinde toplanarak yeni bir cemaat meydana getirdiler. Bu durum yıllardır puta tapan Mekke’li müşrikleri oldukça rahatsız etmişti. Müslümanlara karşı alay, hakaret işkence ve muhasara ile tepki verdiler. Müslümanlar, müşriklerin bu tavırları karşısında sabırlı davrandılar. Hiçbir şekilde fiili bir karşılıklı bulunmadılar. Çünkü peygamber etrafında toplanan bu yiğit Müslümanlar vahyin gölgesinde ve peygamber terbiyesi ile yetişiyor terbiye oluyorlardı.

Kendi içlerinden seçilen bu peygambere ve yeni din olan İslam’a herkesten önce iman edip sahip çıkması gereken Mekkeliler, İslam dininin Mekke’de yayılmasına engel oldular. İman edenler kim olursa olsun onları türlü işkencelere maruz bıraktılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber gerçekleştirdiği akabe biatlarının ardından Müslümanları bu zor ve sıkıntılı durumdan kurtarmak için onlara Medine’ye hicret emri verdi. Ve arkasından kendisi de Medine’ye hicret etti.

Mekke’den Medine’ye hicret edilince şartlar büyük oranda değişti. Hem sayı olarak çoğaldılar hem de kontrollerindeki bu şehirde çeşitli askeri organizasyonları sürdürüp yönetebilme imkânına kavuştular. Tevhid ve şirk taraftarları da birbirinden coğrafi olarak ayrıştı.

1. Araştırmanın Konusu

İslam’ın temel kaynaklarından biri olan Kur’an-ı Kerim, sadece bireysel ibadetleri değil, toplumsal ilişkileri ve farklı inanç gruplarıyla kurulacak bağları da ayrıntılı olarak düzenlemektedir. Hz. Muhammed’in risalet görevi süresince farklı din, inanç ve toplumsal yapılara mensup gruplarla olan münasebetleri, Kur’an’ın rehberliğinde şekillenmiştir. Bu bağlamda, özellikle hicretle birlikte Medine’de yeni bir toplumsal düzen kurulmuş; Müslümanların Yahudilerle, müşriklerle ve diğer topluluklarla olan ilişkileri siyasal ve sosyal açıdan belirgin hale gelmiştir.

Bu çalışmanın temel konusu, hicretten sonra Medine döneminde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) müşriklerle ilişkilerinin Kur'an'ın buyrukları ışığında nasıl şekillendiğini incelemektir. Söz konusu ilişkiler, yalnızca tarihsel bir arka plan sunmakla kalmamakta; aynı zamanda farklı inanç mensuplarıyla yürütülecek ilişkilerde Kur'an'ın çizdiği sınırların anlaşılması açısından da günümüze ışık tutmaktadır. Tez kapsamında müşriklerle barış, savaş, antlaşma ve toplumsal etkileşim süreçleri Kur'an merkezli bir yaklaşımla analiz edilecektir.

2. Araştırmanın Amacı

Bu tez, İslam'ın Medine dönemindeki gelişimi ve Müslümanların müşriklerle olan ilişkilerinin dinamiklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle, Medine'ye hicret sonrası, Müslüman toplumu ile müşrikler arasındaki etkileşimleri, savaşlar, antlaşmalar ve toplumsal ilişkiler bağlamında ele alacaktır. Medine Dönemi'nde müşriklerle yaşanan ilişkilerin, hem İslam'ın ilk yıllarındaki sosyal ve siyasi yapı üzerindeki etkilerini hem de müşriklerin, Müslümanlara karşı tutum ve politikalarını değerlendirecektir. Bu çalışma, İslam'ın öğretileri doğrultusunda, müşriklerle barışçıl ilişkiler kurulmasının yanı sıra, gerektiğinde savunma amaçlı savaşların da meşruluğunu irdelleyecektir. Aynı zamanda, müşriklerin İslam'a karşı gösterdiği direnç ile Müslümanların sabır, strateji ve inanç üzerinden geliştirdiği çözüm yolları arasında kurulan dengeyi anlamayı hedefleyecektir.

3. Araştırmanın Önemi

İslam tarihinin erken dönemleri, özellikle Medine Dönemi, dini ve toplumsal yönlerden büyük bir dönüşümün yaşandığı bir zaman dilimidir. Bu dönemde, Müslüman toplumu hem dışarıdan gelen tehditlerle hem de içsel çatışmalarla karşı karşıya kalmıştır. Müşrikler, İslam'a karşı gösterdikleri direnç ve takındıkları olumsuz tutumlarla, İslam'ın gelişim sürecinde önemli bir engel oluşturmuşlardır. Ancak aynı dönemde, Medine'de kurulan sosyal yapılar, oluşturulan antlaşmalar ve müşriklerle yapılan müzakereler de büyük bir stratejik öneme sahiptir.

Bu araştırma, Medine Dönemi'ndeki müşriklerle olan ilişkileri Kur'an perspektiften incelemeyi ve olayları bu bağlamda anlamayı amaçlamaktadır. Müşriklerle yapılan savaşlar (özellikle Uhud, Bedir ve Hendek savaşları), bu ilişkilerin gerilimli bir noktada nasıl şekillendiğini gösterirken, aynı zamanda Mekke'nin fethedilmesinin

ardından müşriklerle kurulan barışçıl ilişkiler de dönemin bir diğer önemli boyutunu oluşturur.

Bu araştırma, Medine Dönemi'ndeki müşriklerle olan ilişkilerin, İslam'ın toplumsal yapısına, hukuk sistemine ve devlet anlayışına nasıl yön verdiğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırma, İslam'ın Medine döneminden itibaren müşriklerle olan ilişkileri siyasî, içtimaî ve dinî açılardan ele alarak devletleşme sürecinde İslam toplumunun müşriklerle olan münasebetlerini belirleyici hükümleri Kur'an perspektifinde incelemeyi amaçlamaktadır.

5. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, Medine Dönemi'ndeki müşriklerle olan ilişkileri tefsir perspektifinde tarihsel ve sosyo-politik açıdan incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılacaktır. Veriler, öncelik olarak Kur'an-ı Kerim, hadis külliyatı ve siyer kitapları olmak üzere birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilecektir. Tarihsel yöntemle, dönemin önemli savaşları, antlaşmaları ve müşriklerle olan münasebetleri belirleyici ayetler tespit edilerek tefsirlerden araştırma ve açıklamaları yapılacaktır.

Çalışmamızı, isim ve konu itibarıyla benzeyen eser ve çalışmalar ile karşılaştıracak olursak, örneğin Adem Apak ve Adnan Demircan'a ait olan *Hız. Peygamber Döneminde Müşriklerle İlişkiler* isimli eser, İslam tarihi ve siyer alanında kaleme alınmıştır. Bu eser iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Mekke döneminde müşriklerle olan ilişkiler, ikinci bölümde ise Medine döneminde müşriklerle olan ilişkiler ele alınmış; ağırlıklı olarak İslam tarihi ve siyer olmasının yanı sıra Kur'an ve hadis kaynaklarından da istifade edilmiştir.

Çalışmamızda ise ağırlıklı olarak Kur'an'da yer alan savaşlar, antlaşmalar, seriyyeler, gazveler, sosyal ve siyasi ilişkilerin düzenlenmesi, müşriklerin mescide alınmaması, onlarla dostluk edilmemesi, müşriklerin mescit inşa etmesi, antlaşmaya sadık kalan ve antlaşmayı bozan müşriklere karşı nasıl muamele edileceği, eşleri

müşriklerle kaçanlarla ilgili hükümler, müşriklerle dua etmenin hükmü, gibi müşriklerle olan ilişkileri beyan eden ayetleri Kur'an perspektifinde ele aldık ve yeri geldikçe hadis ve siyer kaynaklarından da istifade ettik. Ancak çalışmamızın içeriğini belirleyen tamamen Kur'an'da müşriklerle olan ilişkileri ele alan buyruklardır.

6. Kavramsal Çerçeve

Çalışmada Medine'ye hicretin akabinde nazil olan ve müşriklerle yaşanan ilişkileri konu edinen ayetler üzerinde durulacak ve müşriklerle karşı müminlerin aslında nasıl bir tutum ve davranış içerisinde olması gerektiği ayetlerin bizlere verdiği mesajlar çerçevesinde anlayıp değerlendirmeye çalışılacaktır. Aşağıda öncelikle çalışma konusunun daha iyi anlaşılması açısından bazı kavramlar üzerinde açıklamalara yer verilmektedir.

6.1. Tevhid

Tevhid kelimesi birlemek anlamına gelen v-h-d kökünden türemiş mastar bir kelimedir. Sözlükte “bir ve tek olmak” anlamına gelen *vahd* (vahdet, vühûd) kökünden türemiştir ve “bir şeyi bir ve tek olarak kabul etmek” manasına gelir. Tevhid, tüm peygamberlerin insanlara ortak çağrısıdır. İstilahta ise, Allah'ı rab ve ilah olarak görmek, mutlak manada Allah'ın bir olduğuna, O'nun dışında hiçbir ilâh bu olmadığına, benzeri ve ortağı olmadığına iman etmek demektir.¹ Kelime-i tevhitte ifadesini bulan tevhit prensibi, imanın makbul, ibadetin de sâlih olmasının sebebidir. Tevhid inancı, İslam'ın temel esaslarından biri olup, Allah'ın birliğini, benzerinin ve ortağının bulunmadığını tasdik etmeyi ifade eder. Tevhidin zıttı ise *şirk*dir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerîm'de Allah'ın birliğini bildiren ifadelerin yanı sıra, O'nun hiçbir ortağının bulunmadığını vurgulayan beyanlara da sıkça yer verilmiştir. Hatta bu beyanların sayısı, doğrudan Allah'ın birliğini ifade eden kavramlardan daha fazladır. Kur'an'da “tevhid” kelimesi lafzen geçmemekle birlikte, bu anlama gelen *vahd* kökünden türemiş *vâhid*, *ahad* ve *vahde* gibi sözcükler bulunmaktadır.² Kur'an'da vicdan sahibi kimselere hitap edilerek tabiatın nasıl yaratılıp insanın hayatını sürdürebilmesi için nasıl uygun bir hale getirildiğinin kim tarafından meydana getirildiği sorulurken korkunç ve müthiş bir durumla karşı karşıya kalan birinin

¹Rıza Korkmazgöz, “Tevhidi Bozan Bir Olgu Olarak Şirk: Kur'an'da Şirkin Kavramsal Anlam Alanı” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/1 (Mart 2020), 55-94.

²Mevlüt Özer, “*Tevhid*” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları,2012), 41/18-20.

kimden imdat istediği ve bu imdada kimin karşılık verdiği de sual edilir. Bu şekilde şirkin insanın iç dünyasında ve nefsinde iğreti bir ruh halinden ve bir soysuzlaşmadan müteşekkil olduğu vurgulanır: *“Peki gökleri ve yeri yaratıp size gökten su indiren kimdir? Sizin tek bir ağacı bile bitiremeyeceğiniz o su ile biz güzel bağlar, bahçeler yetiştirmekteyiz. Allah’tan başka bir ilâh mı? Doğrusu onlar yoldan sapmış bir gürühtür. “Peki, yeryüzünü yerleşmek için elverişli hale getiren, aralarından nehirler akıtan, sarsılması olanaksız dağlar yaratan, iki denizin ortasına engel koyan kimdir? Allah’tan başka bir ilah mı? Doğrusu onların çoğunluğu hakikati bilmezler.”*,” Peki zorda olan kendisine yalvardığında yardıma yetişen, sıkıntıdan ve sizi yeryüzünde idareciler kılan kimdir? Allah’tan başka bir ilah mı? Ne kadar da kıt düşünüyorsunuz”, *“Peki karaların ve denizlerin karanlıkları içinde yol bulmanızı sağlayan kimdir? Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen kimdir? Allah’tan başka bir ilah mı? Allah, onların ortak koştuklarından çok yücedir, münezzehtir”* ,*“Peki ilk baştan yaratan, sonra yaratmayı (durmaksızın) tekrar eden kimdir? Size gökten ve yerden rızık veren kimdir? Allah’tan başka bir ilah mı? De ki: “Şayet doğru söylüyorsanız kesin delilinizi getirin bakalım!”*.³ Şu ayette insanlara tebliğ edilmesi için bütün peygamberlere, Tevhid inancı, yani Allah’tan başka hiçbir ilâhın olmadığı ve yalnızca O’na kulluk edilmesi gerektiği, Kur’an’da bildirildiği üzere tüm peygamberlere vahyedilen temel hakikattir. *“Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona, “Benden başka ilâh yoktur, öyleyse bana kulluk edin” şeklinde vahyetmiş olmayalım.”*⁴

Tevhidin çeşitlerini ulûhiyette tevhid, rubûbiyyette tevhid şeklinde iki kısım olarak incelemek mümkündür:

Ulûhiyette Tevhid: Allah’ın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde tek, eşsiz ve benzersiz olduğunu kabul etmektir. Bu inanç üç temel başlık altında incelenir:

Zâtında Tevhid Allah’ın zâtı, yani O’nun kendisi, hiçbir varlığa benzetilemez. Zâtında tevhid, Allah’ı mutlak anlamda bir ve yegâne olarak kabul etmeyi ifade eder. O’nun varlığı hiçbir varlığa benzemez; bölünemez, çoğaltılamaz ve mahiyeti insan aklıyla kuşatılamaz.

Sıfatlarında Tevhid: Allah’a nispet edilen sıfatlar, ya eksiklik ifade ettiği için O’ndan uzak tutulur (selbî/tenzihî sıfatlar), ya da kemal ifade ettiği için O’na nispet edilir

³ Kur’an Yolu Meâli, çev. Hayreddin Karaman-Mustafa Çağrırcı (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), en-Neml 27/60-64

⁴ el-Enbiyâ 21/25.

(sübûtî sıfatlar). Selbî sıfatlara örnek olarak Allah'ın acizlikten, eksiklikten ve yaratılmışlıktan münezze olmasi verilebilir. Sübûtî sıfatlar ise; Allah'ın varlığı başkasına bağılı olmayan, başlangıcı ve sonu bulunmayan, ebedî hayat sahibi, her şeyi bilen (âlim), her şeye gücü yeten (kadir) bir varlık olduğunu ifade eder. Tevhid anlayışı çerçevesinde, tenzihî sıfatları Allah'tan başkasına nispet etmek caiz değildir; sübûtî sıfatlarda ise Allah ile yaratılmış varlıklar arasında benzetme (teşbih) yapılmamalıdır.

Fiillerinde Tevhid: Allah'ın fiilleri, yani evren üzerindeki tasarrufları, O'nun kudretini ve iradesini yansıtır. Kâinatı yoktan var eden, her an onu geliştiren, dönüştüren ve devam ettiren yalnızca Allah'tır. Tevhid inancına göre, Allah'tan başka hiçbir hakiki yaratıcı yoktur. O'nun fiillerine herhangi bir varlık ortak edilemez.

Rubûbiyyette Tevhid: İbadette tevhid veya ameli tevhid de denilen bu tevhid çeşidi Allah'tan gayrısına tapmamak, kulluk etmemek ve sığınmamak demektir. Ulûhiyyette tevhid zihnî bir işlemdir ve imanin kuramsal yönünü oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu tevhid kalbin ameli olup imanî gönülden kabul etmeyi ifade etmektedir. Amelî tevhid kişinin kalbiyle Allah'ı sevmesi, fiilleri ve tavırlarıyla da bu sevgisini ispatlamasıdır. Ulûhiyyette tevhid insanın fikri özgürlüğünü; kulun duygu yönünden hürriyetini ise ibadette tevhid sağlar. Allah rızası için yapılması gereken amel, ibadet ve itaatin riya (gösteriş) veya dünyevî menfaatler uğruna yapılması, tevhid ilkesine zarar veren davranışlardır. Zira bu tür davranışlar, kulluğu yalnız Allah'a tahsis etmeyi bozar; ihlâsı zedeler ve kulluk bilincini gölgeler.

Tevhide zarar veren bir diğer yaklaşım ise, mistik inançların İslâmî gelenek üzerinde bıraktığı etkidir. Özellikle Hristiyanlık gibi dinlere özgü mistik düşüncelerin, Şiîliğin İmâmîyye kolu vasıtasıyla İslam düşüncesine sirayet etmesi, bazı tasavvuf ehlinin "manevî mertebe" sahibi gördükleri kimselere karşı aşırı yüceltici bir tutum sergilemelerine yol açmıştır. Bu yaklaşım, bu şahıslara beşer üstü nitelikler yükleme ve neredeyse ilâhî bir saygı gösterme şeklinde tezahür etmektedir. Oysa Hz. Peygamber (s.a.v.), bu tarz aşırı yüceltmeleri açıkça yasaklamış, kendisinin de sadece bir kul ve elçi olduğunu defalarca vurgulamıştır.

Kur'ân-ı Kerîm, tevhid inancını zihinlerde ve gönüllerde yerleştirmek amacıyla birçok kavram ve anlatım kullanmıştır. Bu ilke, hem sözlü sünnet (hadis) hem de fiilî

sünnet (Hz. Peygamber’in uygulamaları) ile pekiştirilmiş, böylece sadece teorik bir inanç değil, aynı zamanda bir yaşam biçimi olarak da Müslümanlara öğretilmiştir.⁵

Kur’an da tevhid kelimesi geçmemekle beraber, Allah’ın tek olduğuna işaret eden sözcükler Rağıp el- İsfahâni’nin (öl.1108/502) *Müfredât* isimli eserinde geçtiği üzere Allah’ın birliğine işaret eden şu sözcüklerdir: " احد ehadun sözcüğünün kullanılması iki şekildedir. Birincisi: Sadece olumsuzluk ifade etmek için kullanılır. Diğerine yani ikinci şekle göre de, Olumlu anlamı ifade etmek içindir.” Konuşanların cinsini kuşatmasından ve toplanma ve ayrılma yoluyla azı da çoğu da içermesi özelliklerine sahip olan olumsuzluğa ait olan ehad dir. Örneğin ما في الدار أحد “evde kimse yoktur” cümlesi, evde bir, iki ya da daha fazla kimsenin toplanmış halde ya da dağınık halde bulunmadığını ifade eder. Bundan dolayı bunun olumlu cümlelerde kullanılması doğru olmaz. Çünkü birbirlerine zıt olan iki şeyi olumsuzlamak doğrudur. Fakat ikisini doğrulamak doğru olmaz. Örneğin: "ما في الدار أحد" cümlesi, evde hiç kimsenin bulunmadığını söylerken; "في الدار أحد" demek, sadece bir kişinin değil, muhtemelen birden fazla kişinin olabileceğini de ima eder. Bu ise, "ehad" kelimesinin kapsamıyla çelişir. Dolayısıyla “ehad” kelimesi, tüm fertleri kuşatan mutlak bir olumsuzluk ifade ettiği için yalnızca nefy (olumsuz) cümlelerde kullanılır. Olumlu cümlelerde kullanıldığında, anlam belirsizliği ve mantık çelişkisi doğurur.

Eğer “واحد في الدار” yani “evde biri var” denilirse, bu ifade hem evde yalnızca bir kişinin bulunduğunu ortaya koyar hem de birden çok kişinin birlikte ya da ayrı ayrı bulunabileceğini kabul etmiş olur. Ancak bu durum mantıken mümkün değildir. Çünkü bu ifade, birden fazla kişiyi içerebildiği için ما من أحد فاضلین “fazıl olmayan hiç kimse yoktur” ifadesi doğru olur. Nitekim şu ayette de benzer bir yapı vardır: فما منكم من أحد عنه حاجزين “Sizden hiçbir kimse ona engel olamazdı.”⁶ Olumlu manada kullanımına gelince bu üç çeşit kullanılabilir:

Birincisi: احد (bir) kelimesi, onluk sayılara eklenerek kullanılır. Örneğin, احد عشر (on bir) ve واحد وعشرون (yirmi bir) gibi ifadelerdeki "bir" sayısı bu gruba girer. İkincisi: احد (bir) kelimesi, isim tamlaması içinde, ya tamlayan ya da tamlanan olarak "birincisi" anlamında kullanılır. Nitekim Kur’an’da geçen şu ifadede olduğu gibi: اما احدكما فيسقي ربه خمرًا "Sizden birinciniz efendisine şarap sunacaktır.”⁷ ayetinde geçtiği

⁵ Özler “Tevhid” 41/18-20.

⁶ el-Hâkka 69/47.

⁷ Yûsuf 12/41.

şekilde. يوم الأحد Birinci gün/Pazar, يوم الاثنين ikinci gün/pazartesi, ifadeleri de bunun gibidir. Üçüncüsü: احد kelimesinin mutlak bir sıfat olarak kullanılması durumu söz konusudur. Bu kullanım yalnızca Allah'a ait bir vasıf olarak geçebilir. Nitekim şu ayette olduğu gibi: قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ, "De ki: O Allah birdir."⁸ احد sözcüğünün aslı وحد vehadun'dur. Fakat “vehadun” sözcüğü Allahtan gayri varlıklar için kullanılır. Nâbiğa'nın şu beytinde geçtiği gibi :

كان رحلي و قد زال النهار بنا بذى الجليل على مستانس وحد

"Sanki bineğim, zaman bizi tüketip bitirdikten sonra, bizi yüce ve biricik dosta ulaştırdı."⁹

Burada elbette ki ilgili olduğumuz Allah'ın birliğine işaret etmemiz gereken bu üçüncü maddedir.” Yine İsfehânî de, Allah'ın birliğine işaret eden ve Kur'an'da geçen diğer bir sözcük olan وحد sözcüğünü de ele alacak olursak: وحد v-h-d, kökünden gelen وحدة kelimesi; eşsizlik, yalnızlık ve teklik anlamlarına gelir. واحد kelimesi ise, özünde bölünme ve parçalanmayı kesinlikle kabul etmeyen bir varlığı ifade eder. Aynı zamanda tüm varlıklar için kullanılabilir; öyle ki, 'واحد' sıfatıyla nitelenemeyecek hiçbir sayı yoktur. Ancak Yüce Allah için kullanıldığında, 'واحد' kelimesi, herhangi bir bölünme ya da çoğalmayı kabul etmeyen mutlak bir varlığı tanımlar. Bu birliğin ağırlığı sebebiyledir ki, Allah Teâlâ şöyle buyurur: وَإِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ: Allah'ın adı yalnız başına anıldığında, ahirete inanmayanların kalpleri tiksintiyle daralır."¹⁰ buyurmaktadır. وحد ise, yalnız ve tek olan demektir.” İsfehânî bu sıfatın başka varlıklar için de kullanıldığını ifade ederek şairin şu sözü ile delil getirmiştir: الجليل على مستانس وحد

كان رحلي و قد زال النهار بنا بذى "Zaman bizi tüketip geçtikten sonra, sanki bineğim bizi değeri yüce ve biricik (vahîd) dosta ulaştırdı." Mutlak anlamda kullanılan El-Ehad احد ise, yalnızca Allah'a ait bir sıfat olup, O'ndan başkası için kullanılmaz.¹¹ Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere görüyoruz ki Allah tekdir, eşsizdir. Diğer varlıklar gibi sayı kümelerinin içinde yer almayan şanı yüce ve münezzeh olan ve böylece müşriklerin çeşitli isim ve vasıflarla Allaha denk tuttukları put kümelerinden beri ve müstağni olandır.

⁸ el-İhlâs 112/1.

⁹ Rağıp el- İsfehânî, “Müfredât” çev. Abdulbaki Güneş- Mehmet yolcu (İstanbul: çıra yayınları, 2012),71.

¹⁰ ez-Zümer 39/45

¹¹ el-İsfehânî, Müfredât, 1138.

6.2. Müşrik ve Şirk

Müşrik, “Allah’ın zâtında, sıfatlarında ya da fiillerinde ortaklık isnat eden; ilahlığını belirli sahalalarla sınırlayıp, mutlak hükümlerliğini bölerek bu parçalarda başka otorite ve güçlere yer veren kimse, şirk koşmuş sayılır.”¹²

Konuyu kavramada bizlere kolaylık sağlayacak olan ve bilmemiz gereken bir diğer sözcüğümüz ise şirk kavramıdır. Şirk kelimesi sözlükte; “ortak olmak” ve “ortaklık”; “ortak koşmak” manasında kullanılan işrâk kelimesinden isim olarak kullanıldığında küfür anlamına gelir. Şirk koşan kişiye müşrik, kendisine ortak koşulan varlığa ise şerîk denir. Terimsel anlamıyla şirk; "Allah’ın zâtında, sıfatlarında, fiillerinde ya da yalnızca O’na mahsus olan ibadette bir ortağının veya benzerinin bulunduğuna inanmak" demektir.¹³ Şirk kavramı, Kur’an-ı Kerim’de aynı kökten türeyen çeşitli isim ve fiillerle birçok ayette yer almaktadır. “Allah’ın ulûhiyetine ortak tanıma” anlamındaki şirk, Kur’an’da küf/küfüv (denk, benzer), misl (eş, benzer), velî/vâlî (dost, koruyucu), nid (özde benzer), şefî‘ (şefaathçi) ve şehîd (yardımcı, lehte tanıklık eden) gibi kelimelerle ifade edilmiştir. Kur’an’da tevhid inancı hem açık ayetlerle ortaya konmakta hem de Allah’ın ulûhiyetine hiçbir şekilde ortak koşulmaması, yalnızca O’na kulluk edilmesi, yardımın sadece O’ndan istenmesi ve yalnız O’na sığınılması gerektiği bildirilmektedir. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Kendilerine kitap verdiklerimizden bir kısmı sana indirilen vahyi memnuniyetle kabul eder. Ancak onun bir kısmını inkâr eden topluluklar da vardır. De ki: 'Yalnız Allah’a kulluk etmem ve O’na şirk koşmamam bana emredildi. Ben yalnızca O’na davet ederim ve dönüş de yalnızca o’nadır.'"*¹⁴ Şefaatin yalnızca Allah’tan beklenmesi ve ancak O’nun izniyle mümkün olabileceğine inanılması gerekir. Nitekim Kur’an’da şöyle buyrulur: *Göklerde ve yerde olan her şey O’nun izni olmadan katında hiç kimse şefaath edemez. O, onların önlerinde ve arkalarında olanları bilir.*¹⁵ Cahiliye dönemi Araplarında rastlandığı gibi Allah’a ortak koşan kimseler güneş, yıldız ve ay gibi gökte bulunan varlıklara ulûhiyet isnadında bulunmuşlardır. Kur’an’da, sözü edilen varlıkların Allah’ın varlığını ve birliğini gösteren ve ispatlayan delillerden olduğu, bundan dolayı secdenin de kulluğunda bu varlıklara değil ancak ve ancak bu

¹² Mehmet Erdoğan, *Fıkıh Ve Hukuk Terimleri* (İstanbul: ENSAR Yayınları, 2010), “Müşrik” 434.

¹³ Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/193-198.

¹⁴ er-Ra’d 13/36, el-Kehf 18/110; el-Cin 72/20.

¹⁵ el-Bakara 2/255; Yûnus 10/3; ez-Zümer 39/44.

varlıkları yaratan, idare eden üstlerinde tasarruf sahibi olan Allah'a olması gerektiği bildirilmiştir. *"Kendilerine geldiğinde bu uyarıcı kitabı inkâr edenler (cezalarını görecekler). O kitap gerçekten çok değerlidir."*¹⁶ Müşrikler cin ve melek gibi duyularla idrak edilmesi mümkün olmayan varlıklara da ulûhiyet nispet etmiş, onları Allah'a oğullar ve kızlar isnat ederek O'na ortak koşmuşlardır. Allah (cc)'ın bu gibi sıfatlardan beri ve müstağnidir. Kur'an'ı Kerim de bu hususu şöyle bildirmiştir: *"Allah'a cinleri denk ilahlar edindiler. Halbuki cinleri de yaratan O'dur. Cahilce O'na oğullar ve kızlar nispet ettiler. Allah, onların öne sürdüğü yakıştırmalardan müstağnidir. Göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısı o'dur. Eşi olmadığı halde nasıl çocuğu olabilir? Her şeyi yaratan O'dur ve O her şeyi tastamam bilendir."*¹⁷ Müşriklerin putlara ulûhiyet nispet ederek taptıkları cisimlerde şiddetle reddedilmiştir. Kur'an'da, Nuh kavmi ile Cahiliye dönemi Araplarının bir takım putlarının adları dışında genel olarak putlar "ilâh, sanem, vesen, timsâl, ünsâ (dişi, güçsüz)" gibi adlarla anılmıştır.¹⁸ *"Lât'ı, Uzzâ'yı ve üçüncüsü öteki, Menât'ı gördünüz değilmi?"*¹⁹ Şirk, Allah'ın kitabı Kur'an'da belirttiğine göre kesinlikle affetmeyeceği en büyük günah ve çok büyük bir zulümdür. Buna şu ayetlerle örnek verelim: *"Allah'ın kesinlikle bağışlamayacağı günah şirktir. Bunun dışında arzuladığı kimseye mağfirette bulunur. Şirk koşanlar büyük bir günah işleyerek O'na iftira etmiştir."*, *"Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, bundan başkasını dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a ortak koşan tamamen sapıtmıştır"*.²⁰ , *"Lokmân oğluna: "Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır."*²¹ diyerek nasihatte bulunmuştur.

İsfahânî'nin Müfredatında²², شركة, مشاركة iki malın birbirlerine karıştırılmasıdır. Ayet de şöyle buyrulmuştur: وَأَشْرِكُهُ فِي أَمْرِي "Onu da görevime ortak et."²³ Başka bir ayeti kerime de Rabbimiz şöyle buyurmuştur: "Zâlimlik ederek elde ettiğinizden dolayı gördüğünüz azapta ortak olmanız size bugün hiç bir fayda vermeyecektir."²⁴ شريك'in cemi 'si شركاء gelir: *"Çocuk edinmeyen, hükümlanlıkta ortağı olmayan, acizlikten müstağni*

¹⁶ Fussilet 41/37.

¹⁷ el-En'âm 6/100-101.

¹⁸ Sinanoğlu, "Şirk", 39/193-198.

¹⁹ en-Necm 53/19-20; Nûh 71/23.

²⁰ en-Nisâ 4/48, 116.

²¹ Lokmân 31/13.

²² el- İsfahânî, "Müfredât", 548.

²³ Tâhâ 29/32.

²⁴ ez-Zuhruf 43/39.

olduğundan bir dayanağa da ihtiyaç duymayan Allah'a hamd ederim" de ve tekbir getirerek O'nun şanını yücelt!"²⁵ شُرَكَاءُ مَتَشَاكِسُونَ birbirleriyle çekişen ortaklar : ضَرَبَ اللَّهُ : مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ "Allah şöyle misal getiriyor: Birbirine muhalif bir çok ortak efendisi olan bir adam var bir de sadece bir kişiye bağlı bir adam var. Hal böyleyken bu iki kişinin durumlarının eşit olması mümkün müdür? Övgüler tamamen Allah'adır; ancak çoğu bunu anlamazlar."²⁶

أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ وَلَوْلَا كَلِمَةُ الْفَصْلِ لَفُضِّي بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ "Yoksa onların şirk koştukları ilahları var da Allah'ın müsaade etmediği düsturları bu ortaklar için din mi ediyorlar? Nihai hükümle ilgili söz yani hesabın âhirete bırakılması olmasaydı, aralarında hüküm çabucak verilir, iş bitirilirdi. Fakat o zulmedenlere elim bir azap var!"²⁷

Bu açıklamalardan sonra insanın dinde şirk koşmasını iki kısma ayırmıştır²⁸: Birincisi büyük şirktir. Buda Allah'ın ortağı olduğu iddiasında bulunmaktır. اشْرَكَ فَلَانَ بِاللَّهِ "Falanca kimse Allah'a ortak koştu" denir. Buda en büyük küfürdür: "Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz".²⁹ "Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, ondan başkasını dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a ortak koşan büsbütün sapıtmıştır"³⁰. "Şöyle ki her kim Allah'a şirk koşarsa Allah ona cennet yüzü göstermez ve o kimselerin gireceği yer cehennemdir. Zulmedenler hiçbir yardımcı bulamayacaklardır."³¹

İkincisi küçük şirktir. Allah ile beraber başkalarının da rıza ve hoşnutluğunu aramak ve gözetmektir. Buna göre şu ayetlerde geçen riya ve nifaktır: فَلَمَّا أَتَيْتُهُمَا صَالِحًا جَعَلَا " لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَيْتُهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ " Fakat Allah onlara sağlıklı herhangi bir özrü olmayan bir çocuk bahşedince, Allah'ın kendilerine bahsettiği bu nimet hakkında (sanki nimeti veren Allah değilmiş gibi) O'na denk tanrılar edinerek şirk koşarlar. Allah, kendisine ortak koşulanlardan berîdir."³² وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ " Onların çoğu ortak koşmadan Allah'a iman etmezler."³³

²⁵ el-İsrâ 17/111.

²⁶ ez-Zümer 39/29.

²⁷ eş-Şuarâ 42/21.

²⁸ el- İsfehânî, "Müfredât", 549.

²⁹ en-Nisâ 4/48.

³⁰ En-Nisâ 4/116.

³¹ el-Mâide 5/72.

³² el-A'râf 7/190.

³³ Yûsuf 12/106.

قل إنما , müşterek lafızlardandır. Şirkin iki çeşidine de şu ayetler örnek gösterilebilir: انا بشر مثلکم یوحى الیّ أنما الہکم الہ واحد فمن کان یرجوا لقاء ربّہ فلیعمل عملاً صالحاً ولا یشرک بعبادۃ ربّہ أحدًا "De ki: Ben, sizler gibi sadece bir beşerim. Şöyleki. İlâhınızın tekbir ilâh olduğu bana vahyedildi. Bundan sonra her kim rabbine kavuşmayı umuyorsa dünya ve âhirete salih amelde bulunsun ve rabbine kullukta hiçbir şeyi ona ortak koşmasın."³⁴ Şu ayette ise "müşrikler" kelimesi kâfirlerin tümüne hamledilmiştir: فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَحْصُرُوهُمْ وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ "Haram aylar çıkar çıkmaz, müşrikleri yakaladığınız yerde öldürün, esir olarak alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah çokça bağışlayan, merhameti çok olandır."³⁵ "Yahudiler "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler, Hristiyanlar da "Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur" dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsinsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar!"³⁶ Ayette geçen müşriklerden maksadın Ehl-i kitabın dışında kalan gruplar olduğunu da ifade edenler olmuştur.³⁷ Bakıldığı zaman şu ayette müşrikler, Yahudi ve Hristiyanlardan ayrı zikredilmiştir: "Hakikat şu ki, iman edenler, Yahudiliği benimseyenler, Sâbiîler, Hristiyanlar, Mecûsîler ve şirk koşanların her biri hakkındaki hükmünü Allah kıyamet günü verecektir. Muhakkak ki Allah her şeyi görendir."³⁸

7. Hicret Öncesi Medine (Yesrib)

Peygamberimizin Mekkeli müşriklerin baskı, yıldırma ve sindirme uygulamaları, işkence ve zulümleri artınca Allah'ın izniyle Allah'ın dinini yaymak adına Medine'yi yurt edinmesi ve buradan tebliğ görevini yürütmesi ve hicretten önce ve sonrası diye önümüze Hicri takvim olarak adeta yeni bir dönem sunmuştur. "Kur'an'a göre Medine döneminde müşrikler ile olan ilişkiler" başlığını taşıyan bu çalışmada hicretten önce Medine'deki durumu gerek sosyal gerek kültürel gerekse inanç yönlerinden bilmemiz konumuzun anlaşılmasında fayda sağlayacağı kanaatindeyiz. Bundan yola çıkarak bazı başlıklar ile konuya açıklık getirmemiz yerinde olacaktır.

³⁴ el-Kehf 18/110.

³⁵ et-Tevbe 9/5.

³⁶ et-Tevbe 9/30.

³⁷ el- İsfehânî, "Müfredât", 549.

³⁸ el-Hac 22/17.

7.1. Medine'nin Coğrafi Konumu

Medine, Eski adıyla Yesrib, Hicaz bölgesinde yer alan bu şehir, Arap Yarımadası'nın batısında, Kızıldeniz'e yaklaşık 130 km mesafede bulunmaktadır. Mekke'nin yaklaşık 350 km kuzeyinde yer alan şehir, deniz seviyesinden ortalama 619 metre yüksekliktedir. Burası, hem eni hem de boyu deve yürüyüşüyle bir günü bulan genişlikte bir ovadır. Serpiştirilmiş lav akıntılarının arasında Akik Vadisi uzanır. Yağmur mevsiminde bu bölgede geçici bir dere oluşur. Ancak, Taif taraflarından gelen yağış sularının (Vacc Vadisi olarak anılır) çekilmesinden birkaç gün sonra vadi yeniden kurur ve insanlar ile hayvanların geçişine uygun hâle gelir.³⁹ Yesrib adıyla da bilinen Medine şehri, düz bir alan üzerine inşa edilmiştir. Kuzeyinde Uhud Dağı, güneyinde Âir Dağı bulunurken; doğusu Vâkım harresi, batısı ise Vebere harresi adlı volkanik lav alanlarıyla çevrilidir.⁴⁰ Su kaynakları yönünden zengin olan Medine bölgesinde, yağmur suları çeşitli kollara ayrılarak çevreye yayılır. Kanât Vadisi'nden akan sular, Medine'nin kuzeyine ulaşmadan önce Uhud Dağı'nın doğusunda yer alan çukura dökülerek yıl boyunca kurumayan Akûl Gölü'nü oluşturur. Bölgede bulunan diğer su kaynakları ise kuzeydoğuda yer alan Ğabah Ormanı'nın oluşumuna zemin hazırlamıştır. Medine'nin iklimi elverişli, toprağı verimli ve yeraltı suyu ise hem tatlı hem de yüzeye yakındır.⁴¹ Medine şehri ve çevresindeki su zenginliğinin temel kaynakları, şehir içi ve etrafındaki akarsular ile volkanik arazilerde yer alan, suya elverişli yumuşak tabanlı vadilerdeki yer altı su kaynaklarıdır. Yağışın yoğun olduğu dönemlerde bu vadilerden gelen sular zaman zaman sel baskınlarına yol açmıştır. Nitekim Hz. Osman döneminde, Mehzûr Vadisi'nden gelen sel sularını önlemek amacıyla koruyucu bir set inşa edilmiştir. Hicrî 156 (M. 773) yılında ise yoğun yağışlar sonucunda Medine vadileri tamamen dolmuş ve taşan sular Mescid-i Nebevî'yi tehdit etmiştir. Bu tehlikeyi bertaraf etmek için şehirde kanallar açılarak suyun farklı yönlerde dağıtılması sağlanmıştır. Medine Haremi; güneyde Âir, kuzeyde Küçük Sevr, doğuda Vâkım ve batıda Vebere harreleri arasında yer almakta

³⁹ Muhammed Hamidullah, "Asr-ı Saadet Öncesinde ve Hz. Peygamberin Hicretinden sonra Medine'nin sosyal ve Ekonomik Yapısı" *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 1/135.

⁴⁰ Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Medine", TDV İslam Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/311-318).

⁴¹Hamidullah, "Asr-ı Saadet Öncesinde ve Hz. Peygamberin Hicretinden sonra Medine'nin sosyal ve Ekonomik Yapısı", 1/135.

olup, yaklaşık 22 kilometre yarıçapında bir alanı kapsamaktadır. Bu sınırlar, işaretler dikilerek belirgin hale getirilmiştir.⁴²

7.2. Medine'nin Adları

Yesrib, Medine'nin tarihteki en eski adı olarak bilinmektedir. Bu ismin, buraya ilk yerleşenlerden biri sayılan Yesrib b. Vâil b. Kâyine b. Mehlâbil'den geldiği rivayet edilir. Anlamı 'zarar vermek, bozmak, kötülemek, karıştırmak, başa kakmak' olan 'serb' kökünden türemiş olan bu kelime, Kur'an-ı Kerim'de Medine'yi tanımlayan bir ayette kullanılmaktadır.⁴³ ... وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِّنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ ... *“Onlardan bir topluluk, “Ey Medineliler! Sizin işiniz burada beklemek değildir, derhal dönün” diyorlardı. Yine onlardan bir grupta, açıkta olmadığı halde, “Evlerimiz açıkta ve korumasız” diyerek peygamberden izin istiyorlardı; aslında bunların arzusu kaçmaktan başka bir şey değildi.”*⁴⁴

Yesrib ismi önceleri, tahminen kuzeyde ilk yerleşmenin meydana geldiği Curf ile Kanât vadileri arasında ki bölümü için belirtirken daha sonraları şehrin tümü için kullanılmıştır. Hicretin akabinde Hz. Peygamber şehre Tâbe, Taybe (hoş ve güzel) gibi güzel anlamlar ihtiva eden isimler kullanılmasını irade etmiştir. İslami kaynaklarında ^geçtiğine göre Medine için Tayyibe, Miskîne, Azrâ, Câbire, Mecbûre, Mahabbe, Mahcûbe isimleri kullanılmıştır. Kur'an'da Medine için kullanılan “dâr” kelimesinden yola çıkarak⁴⁵ ... وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ... *“Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır.”*⁴⁶ Medine'ye Dârülhicre, Dârülîmân, Dârüssünne, Resûl-i Ekrem'e nispetle Medînetürresûl (Medînetünnebî) ve el-Medînetü'l-münevvere vb. isimler verilmiştir.

Medine sözcüğünün kökeni hususunda farklı farklı görüşler mevcuttur. Medine sözcüğü, Ârâmîcede önceki zamanlarda “mahkeme alanı”, sonraları “şehir” manasında kullanılan medinta kelimesinden alınarak aktarılmıştır. Medine' kelimesi, İbrânîcede ise 'İdarecinin ya da hükümdarın yetki ve otoritesi altına giren yer' anlamında kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de bu kelime on defa geçmekte olup, bunların dördünde

⁴² Bozkurt-Küçükaşçı, “Medine”, 28/311-318

⁴³ Bozkurt-Küçükaşçı, “Medine” 28/311-318.

⁴⁴ el-Ahzâb 33/13.

⁴⁵ el- Haşr 59/9.

⁴⁶ el- Haşr 59/9.

وَمَمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ...⁴⁷ doğrudan Medine şehri kastedilmektedir.⁴⁷ *“Etrafınızda bulunan bedevîler arasında münaфіk olanlar var. Medine halkı arasında da ikiyüzlülüğü ahlak edinmiş olanlar bulunmaktadır. Sen onları anlamazsın; onları biz biliriz. Onlara iki kere azap edeceğiz, bununla beraber çok büyük bir azaba itilecekler.”*⁴⁸

Medine kelimesinin, Arapça’da ‘şehirler’ anlamına gelen *müdûn* veya ‘borç, hesap, yönetim’ gibi anlamlar içeren *deyn* kökünden türediğı ileri sürülmektedir. Mekke ile birlikte İslâm dünyasının iki kutsal şehrinden biri olan Medine, Haremeyn’den biri olarak kabul edilir. Hz. Peygamber’in hicret ettiğı yurt olması ve halkının hiç bir baskı olmaksızın İslâm dinini seçmesi sebebiyle, Medine ‘Kur’an’la fethedilmiş şehir’ diye vasıflanmıştır.⁴⁹ Hz. Peygamber (s.a.v.), hicretin ardından ‘Hz. İbrahim’in Mekke şehrini harem kıldığı gibi, ben de Medine’yi harem kıldım’ buyurarak şehri harem bölgesi ilan etmiştir. Bu ifadeyle, Medine’nin dokunulmaz ve kutsal bir şehir olduğunu vurgulamış; tıpkı Mekke gibi burada da belirli dinî ve ahlâkî sınırların geçerli olduğunu bildirmiştir.⁵⁰

7.3. Medine’nin Nüfusu

Medine’nin önceki zamanlardaki nüfusu hakkında herhangi bir malumatımız bulunmamaktadır. Ancak tarih boyunca tekrar eden göçlerden dolayı birçok yerde sıkça nüfus değışikliklerine rastlanmıştır. (M.S.)70-132 tarihleri arasında Yesrib’de (Medine) büyük bir Yahudi nüfusu oluşmuştur, 300-450 tarihleri arasında Evs ile Hazrec kabilelerinin göç ederek yerleşmesi ile beraber büyük bir nüfus artışı meydana gelmiştir.

Hicret öncesinde Medine yaklaşık olarak altı bin Arap müşrik ile dört bin Yahudi’den meydana gelen iki ana kütleden ibaret bir nüfus yapısına sahiptir. Hicretten sonra az sayıdaki kureyşli Müslümanın da dâhil olmasıyla, Müslüman kitlenin sayısını bilme gayesi ile Peygamberimizin yaptırdığı sayım malumatına göre, Medine’nin nüfusunun on binden fazla olduğu kanısı oluşmuştur.⁵¹

⁴⁷ et-Tevbe 9/101, 120; el-Ahzâb 33/60; el-Münâfikûn 63/8.

⁴⁸ et-Tevbe 9/101.

⁴⁹ Bozkurt Nebi- Küçükaşçı Mustafa Sabri, “Medine” 28/311-318.

⁵⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh* nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr. (Daru Tûkun Necat, Dımeşk: 1422/2001), “Büyû”, 53, “Cihad”, 71,74, “İlim”, 37; Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *El-Câmi’u’s-sahîh*. nşr. Muhammed Fuad Abdalbaki. (Dar’u İhyai-t Tûrasil Arabiyyi, Beyrut,1408/1988), “Hac”, 454, 462

⁵¹ Mustafa Safa, “Hicret Öncesi Medine’de (Yesrib’de) Sosyal Ve Dini Hayat”, Toplum Bilimleri Dergisi 6/12 (Temmuz-Aralık 2012), 197-215.

7.4. Medine’de Sosyal Hayat

Yesrib’de yaşayanların menşei kesin olarak bilinmemekle beraber 1957 de G. Rice tarafından yayınlanan Harran’ın çivi yazmalı kitabesi, Babilonya hükümdarı olan Nabunaid (M.Ö. 556-539)’e aittir. Bu kitabede geçtiğine kral Yesrib’i ziyaret etmiştir. Yine bu kitabede Medine’nin eski dönemlerde önemli bir şehir olduğu, Asur ve Yemenliler tarafından yapılan istila ve baskınlar sonucu yıkılarak bir köye dönüştüğü yer almaktadır.⁵² Medine’de merkezi bir otorite yoktu bundan ziyade kabilecilik hâkimdi ve her kabile kendi reislerini otorite olarak tanırdı. Temel geçim kaynakları ise genel olarak hurmalıklar başta olmak üzere tarımdı. Yahudiler ve Araplar iki etnik grup Medine şehrinde kabile kabile olarak farklı mahallelerde yaşamaktaydılar. Yahudilerin gelip yerleşmesinden evvel Amalika kavminden kalan evvelki yerli Arap kabileleri gayet azınlıktaydılar.⁵³

Medine’ye ilk yerleşmenin başladığı dönem hakkında kesin olarak bilinmemektedir. Tarihte Medine’ye yerleşen üç topluluktan Amâlîka, Yahudiler ve Evs-Hazrec bahsedilmektedir. Fakat bunlardan hangisinin ilk önce gelip yerleştiği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Medine nüfusu Beni Kailah adı verilen Arap kabilesinin iki kolu olan Evs ve Hazrec, başka aşiretlerin emri altına girmiş birkaç Arap kabilesi ile Yahudi kabileler olan Benu Kaynuka, Benu Nadir ve Benu Kureyza gibi gruplardan oluşmaktaydı.⁵⁴ Benu Kailah denilen Arap kabilesi soy itibarı ile Yemen’de bulunan Azdlara dayanmaktaydı. İhtimaldir ki bu kabile, Sabâ’da bulunan Arim barajının yıkılmasıyla beldelerini terk ederek Asurlu Nabunaid kitabesinde geçtiği şekilde muhtemelen Medine’de bulunan insanları oradan sürerek kendileri yerleşmiştir. Sayıları en çok elli civarında olduğu düşünülen küçük bir grup Hristiyan da bulunmaktadır ki bunlar Evs kabilesinin içerisinde yer almaktaydılar. Ebu Amir adında bir papaz başlarında bulunmaktaydı. Ancak Yahudilerin Bet Midraş’ından bahsedildiği halde, Hristiyanların bu bölgede bir kiliselerinin bulunup bulunmadığından bahsedilmemektedir.⁵⁵ Genel görüşe göre Yesrib’e yerleşen ilk topluluk, Amâlîka kavmine mensuptur. Bu yerleşimin,

⁵² Hamidullah, “Asr-ı Saadet Öncesinde ve Hz. Peygamberin Hicretinden sonra Medine’nin sosyal ve Ekonomik Yapısı”, 1/135.

⁵³ Safa, “Hicret öncesi Medine’de Sosyal ve Dini Hayat”, 198.

⁵⁴ Hamidullah, “Asr-ı Saadet Öncesinde ve Hz. Peygamberin Hicretinden sonra Medine’nin sosyal ve Ekonomik Yapısı”, 1/136.

⁵⁵ Hamidullah, a.g.e, 1./136.

Amelâk b. Erfahşed b. Sâm b. Nûh veya aynı kavimden Yesrib adını taşıyan bir şahıs ve onunla birlikte bulunanlar tarafından gerçekleştirildiği rivayet edilmektedir. Bu malumatlar, Amâlika kavminin Arabistan'daki tarihî varlığıyla da uygunluk göstermektedir. Yahudilerin Medine'ye gelişleriyle ilgili çeşitli rivayetler mevcuttur. Bunlardan bazıları, Yahudi varlığını Hz. Mûsâ dönemine kadar götürürken, bazı görüşler ise Yahudilerin bölgeye Suriye'nin Yunanlılar veya Filistin'in Romalılar tarafından işgali sonrasında geldiklerini savunmaktadır. Diğer bir görüşe göre ise, Babil Kralı Buhtunnasr'ın M.Ö.586 yılında Kudüs'ü işgal edip Süleyman Mâbedi'ni yıkmasının ardından bölgeden sürülen Yahudiler, Yesrib'e göç ederek buraya yerleşmişlerdir.⁵⁶ Yahudiler geldiler ve Medine'ye hâkim olduktan sonra en verimli yerlere yerleştiler. Medine çevresindeki Yahudi kabileleri arasında yalnızca Benu Kaynuka'nın tarıma uygun arazileri bulunmuyordu. Bu nedenle Benu Kaynuka, daha çok kuyumculuk ve ticaret alanında uzmanlaşmıştı. Diğer kabileler ise tarımla uğraşabilecekleri alanlara yerleşmiş, geçimlerini toprakla sağlamışlardı. Her kabile, diğerlerinden belirli bir uzaklıkta, kendine ait köyler kurmuştu. Tarımsal faaliyetler, lavlarla örtülü olmayan, verimli topraklarda yoğunlaşmaktaydı. Yerleşim yerleri lav düzlüğü üzerine inşa edilmişti ve kabilelerin sınırları içinde yükselen âtâm adı verilen muhkem kuleler mevcuttu. Bu kuleler, savunma amacıyla kullanılır; tehdit anlarında kadınlar, çocuklar ve koyunlar buraya sığınırken, erkekler dışarıda çarpışır.⁵⁷ Evs ve Hazrec kabilelerinin gelmesiyle beraber Medine şehri kabileler birliği halini almıştı. Yesrib'e yerleşen İsrailoğulları, bölgede kaleye benzer yapılar olan ütüm ve ücum adlı konaklar inşa etmiş; sanat, zanaat ve tarımsal faaliyetlerle kısa sürede sosyoekonomik güç elde etmişlerdir. Nüfus artışları da diğer gruplara kıyasla daha hızlı olmuştur. Bunun neticesinde Amalika ve Cürhümlüler'i bölgeden uzaklaştırarak Yesrib'de etkin hâkimiyet kurmuşlardır. Kaynaklarda, Medine'nin yerleşim merkezi olarak gelişiminde Benî Kurayza, Benî Kaynuka ve Benî Nadir gibi Yahudi kabilelerinin önemli rol oynadığı aktarılmaktadır. Yemen menşeli Evs ve Hazrec kabileleri ise, Arim seli sonrası muhtemelen beşinci yüzyılda Yesrib'e yerleşmiş; ancak ilk dönemlerde Yahudilere bağlı şekilde yaşamak zorunda kalmışlar ve bu süreçte siyasi ve ekonomik baskılara, hatta aşağılayıcı

⁵⁶ Bozkurt- Küçüktaşçı, "Medine" 28/311-318

⁵⁷ Hamidullah, "Asr-ı Saadet Öncesinde ve Hz. Peygamberin Hicretinden sonra Medine'nin sosyal ve Ekonomik Yapısı", 1/137

muamelelere maruz bırakılmışlardır.⁵⁸ Yerleşik bir hayat yaşadıkları halde Yahudilerde de Araplarda da kabilecilik anlayışı hüküm sürüyordu. Kabile reisi, veraset sistemine göre değil kabile içi yapılan kısmi bir reyî ile önde gelenler arasında zeki, akıllı, cesaretli ve tecrübe sahibi olanlar üzerinde ittifak edilerek seçilmekteydi.⁵⁹ Evs ve Hazrec kabileleri Medine'ye ilk geldikleri zamanlarda Yahudiler ile iyi ilişkiler kurarak güzel geçinmişler ve Yahudilerden oldukça etkilenmişlerdi.

Yahudi erkeğinin Yahudi kadınla, Yahudi kadınının da Yahudi erkekle evlenmesi şeklinde sosyal hayat vuku bulmuştur. Ancak müşrik bir Arap erkeğiyle Yahudi hiçbir kadınının evlendiği malum değildir. Yahudiler daima kendilerini müşrik Araplardan üstün gördükleri için onlarla evlenmeye müsamaha etmemiş, izin vermemişlerdir.

Yahudilerin, Medine şehrindeki hâkimiyetleri, Yahudi kralın ve önde gelenlerinin ortadan kaldırılmasıyla son bulmuş ve bunun akabinde Evs ve Hazrec kabileleriyle Yahudi kabileleri kendi aralarında ayrı ayrı müttefik olmuşlardır. Daha sonra Arap kabilelerinin arasını bozarak fitne ekmeyi başaran Yahudiler kendi aralarında da uzlaşmadıklarından Yahudi kabilelerinden Beni Nadir ve Beni Kureyza kabileleri Evs kabilesi ile ittifak kurmuş, bunlara karşı Kaynuka Yahudileri ise Hazrec kabilesiyle müttefik olmuş, hayatlarını da bu kabileleri birbirlerine düşürerek sürdürmüşlerdir.

Medine'de siyasi dengeyi sağlama çabası içinde olan Evs kabilesi, nüfusça daha az olmalarına rağmen Benî Kurayza ve Benî Nadir Yahudi kabileleriyle; Hazrec kabilesi ise Benî Kaynuka ile ittifak kurarak güç elde etmeye çalışmıştır. Hazrec liderlerinden Mâlik b. Aclân, Gassânîler ve diğer Arap müttefiklerinden aldığı destekle Yahudi kabileleri karşısında üstünlük sağlamış; bu gelişmeyle birlikte Medine'deki siyasi hâkimiyet zamanla Evs ve Hazrec kabilelerinin kontrolüne geçmiştir. Ancak bu gelişme uzun süreli bir barışı beraberinde getirmemiştir. Yahudilerin çeşitli fitne ve tahrikleri sonucunda Evs ve Hazrec arasında yaklaşık 120 yıl süren iç savaşlar ve çatışmalar meydana gelmiştir. Bu iç mücadelelerin en kanlı ve sonuncusu, hicretten yaklaşık beş yıl önce gerçekleşen Buâs Savaşı'dır. Savaş, Hazrec'in yenilgisiyle sona ermiş ve her iki taraf da ağır kayıplar vermiştir.⁶⁰

İlk Akabe'nin gerçekleşmesinden hicrete kadar olan sürenin başlangıcı olması yönünden Buâs Savaşı İslâm tarihinde önemi çok büyüktür. Evs ve Hazrec kabileleri bu

⁵⁸ Bozkurt- Küçükbaşçı, "Medine" 28/311-318

⁵⁹ Safa, "Hicret Öncesi Medine'de (Yesrib'de) Sosyal Ve Dini Hayat", 198.

⁶⁰ Bozkurt, Küçükbaşçı, "Medine" 28/311-318.

dönemde yaşanan düşmanlığı kaldırmak için bütünleştirip aralarını düzeltecek bir öndere ihtiyaç duymaktaydılar. Bu sırada bir peygamberin geleceğini Ehli Kitap olan Yahudi kabilelerinden ve din adamlarından öğrenmişler ve gelmesi beklenen bu İslam dini hakkında temel bir düşünce belirmişti. Mekke’de ciddi bir yardım gelmeyince Hz. Peygamber, Tâif’te davasını anlatmak için oraya yöneldi ancak aynı olumsuz muamele ile karşı karşıya kalmış, buna karşılık Akabe’de tanıştığı Medine’ (Yesrib) lilerin İslâmiyet’i seçmesiyle şehir halkının çoğunluğunu oluşturan Hazrec ve Evs kabileleri içinde İslamiyet hızlıca yayılmıştır. İkinci Akabe Biatı’nda Medineli Müslümanlar, Resûl-i Ekrem’i ve beraberindeki Mekkeli Müslümanları Medine’ye davet ederek, karşılaşabilecekleri her türlü tehlikeye karşı onları koruyacaklarına dair söz ve yemin verdiler. Bu gelişmenin ardından, 622 yılında Medine, hicret için elverişli bir yer oldu. Şehrin İslâmiyet’in yayılması açısından yer olarak merkezi bir noktada bulunması, coğrafi açıdan da savunmaya uygun yapısı, siyasî ortamın da elverişli olması ve aynı zamanda önemli ticaret yolları üzerinde yer alması, hicret için Medine’nin yurd olarak seçilmesini kolaylaştıran başlıca etkenlerdi. Hicret için izin vermesiyle birlikte, sahâbîler gruplar hâlinde Medine’ye göçe başladılar. Sahabiîlerin çoğunluğu Medine’ye ulaşır ulaşmaz, Hz. Peygamber de hicret etti. Hem İslâm tarihi hem de dünya tarihi açısından büyük önem arz eden hicret, Mekke’nin fethine kadar, yani 630 yılına dek devam etmiştir.⁶¹

Diğer Arap şehirlerinde olduğu gibi Medine’deki bu iki etnik grup arasında da sosyal sınıf farkları vardı. Medine de sosyal sınıf olarak insanlar; hürler, mevali ve köleler olarak şekilleniyordu. Hürler, kabilenin müşterek adını taşıyan aynı haklara sahip, mülk edinme, idare, meclislerde söz sahibi olma gibi haklara sahip kabile üyeleridir. Mevali ise, azat edilmiş köle veya cariyelerden müteşekkil olan hürler ile köleler arasında orta sınıftı. Azatlı köleler mevaliden sayılırlar, bu kimseler eski efendilerinin mevlası olurlar, eski efendilerinin ailesine mensubiyetleri devam eder ve onların akrabası kabul edilirdi. Fakat hür bir kadın ile evlenemezler, hür kimsenin cezasının yarısı kadar ile cezalandırılırlardı. Diyeti ise hür kimselerin diyetinin yarısı kadardı. Mevali, köleler gibi alınıp satılamazdı. Mevlalar birkaç çeşittir. Şayet esir veya köleyken azat edilecek olursa ona “İtk mevlası” denilirdi. Şayet azat edilme işleri köleyle sahibi arasında yapılan antlaşmayla miktar belirlenecek olursa bu durumda “mükatebe” olarak isimlendirilirdi.

⁶¹ Bozkurt, Küçükaşçı, “Medine” 28/311-318.

Şayet bu azat etme işlemleri herhangi bir kayıt veya şarta bağlanmadan, vela tayin edilmeden gerçekleşirse buna da “saibe” denilirdi.

Kölelere gelince bunlarda savaştan alınan esirler ve pazarlarından satın alınan kimselerden müteşekkil olan insanlardır. Bu sınıf, erkek köle ve esir kadınlardan oluşan cariyelerden oluşmaktadır. Bu sınıf yani köleler, köle pazarlarında ve panayırılarda alınıp satılır, miras ve hibe yolu ile el değiştirilirdi. Vefat edenin kölesi, tıpkı malda olduğu gibi mirasçısına bırakılır, hediye olarak verilebilir, mehir yerine sayılabilirdi. Bunlar için hiçbir hukuktan söz edilemezdi ve hiçbir değer verilmezdi hatta hayvanlardan dahi aşağı görülürlerdi. Bu köle ve cariyeye sınıfının işledikleri suçların cezaları, hürlerin cezalarının yarısı kadardı. Cariyelerden dünyaya gelen çocuklar da yine esir yahut cariyeye sayılırdı. Fakat bu çocuklar babaları istedikleri takdirde kendi soyuna katarak evladı ilan ederlerdi.⁶²

7.5. Medine’de Dini Hayat

7.5.1. İnanç

Arabistan’da putperestliğin ilk kez ortaya çıkışı, genellikle Amr b. Luhay’a atfedilmektedir. Rivayetlere göre Luhay, Suriye’nin Belka bölgesinden Mekke’ye kırmızı akik taşından yapılmış ve insan şeklinde tasvir edilen Hübel putunu getirerek Kâbe yakınlarına yerleştirmiştir. Bu nedenle, Hz. Peygamber’in bir hadisine göre Amr b. Luhay, ahirette ateşte, bağırsakları sürüklenir halde görülmüştür.⁶³

Amr b. Luhay tarafından getirilen put, Arabistan’da putperestliğin yayılmasına öncülük etmiş ve zamanla bu inanç bütün Arap kabilelerine sirayet etmiştir. İbnü’l-Kelbî (öl.204/819), bu yayılma sürecini şu şekilde açıklar: Mekke’den uzaklaşarak yolculuğa çıkan Araplar, Kâbe’ye olan bağlılıklarını ve Harem’e duydukları saygıyı göstermek amacıyla, Harem bölgesinden bir taş alarak beraberlerinde götürürlerdi. Konakladıkları yerde bu taşı dikerek Kâbe’yi tavaf eder gibi onun etrafında dönerlerdi. Bu uygulamayı bir tür uğur getirmesi umuduyla yapar, aynı zamanda Mekke ve Kâbe’ye olan sevgilerini bu şekilde ifade ederlerdi. O dönemde halk hâlâ hac ve umre ibadetlerini yerine getiriyor ve Kâbe’ye saygı gösteriyordu. Ancak zamanla bu âdet, onları hak dinlerinden uzaklaştırarak putperestliğe sürükledi. Neticede, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail’in tevhid

⁶² Safa, “Hicret Öncesi Medine’de (Yesrib’de) Sosyal Ve Dini Hayat”, 200.

⁶³ Buhârî, “Menâkıb”, 9; Müslim, “Kusuf”, 9,10

inancına dayanan dininden ayrılarak, önceki kavimlerin Hz. Nuh'un kavminin tapındığı gibi putlara yönelmeye başladılar.⁶⁴

Arapların en önemli putları, insan sûretinde, kırmızı akikten yapılmış, putlar içinde Hübel putu en büyük olanıydı. Bu putun bir eli kırık ve bunun yerine altından bir el yapmışlardı. Ve bu Hubel adındaki put Kâbe'nin yanında duruyordu. Arapların Hubel haricinde birçok putları mevcuttu. Kur'an'da onların taptıkları önemli putları şu ayette saymıştır: “Nuh dedi ki: *“Rabbim! Bunlar bana karşı geldi. Malı da evladı da kendisine zarardan başka bir şey getirmeyen kimselere tabi oldu. Onlar davetimi engellemek için büyük tuzaklar kurdular. Sakın ha ilahlarınızdan vaz geçmeyin, Ved, Suva, Yağus, Ya'uk ve Nesr gibi putlarınızı asla bırakmayın dediler.”*⁶⁵ Ayetten anlaşıldığı üzere; bu beş puta, Hz. Nuh döneminde tapılıyordu. Yaşanan tufan hadisesinden bir zaman sonra da aynı putlara tapınmalar başlamış hayatlarını bu şirk inancına göre idame etmişler tâki Hz. Muhammed'in İslam'ı tebliğ ederek İslam'ın hâkim olmasını sağlanmasına kadar devam etmiştir. Arabistan'ın birçok yerde bu putlara tapınaklar mevcuttu. Bu putlar hakkındaki bilgilerin, tufanda kurtulanlar vesilesi ile gelmiş olması mümkündür. Nuh'un çocukları tekrar cahilce bu putları yaparak onlara tapınmaya başlamışlardır.⁶⁶

Medine'deki putperest Araplar ile Yahudi kabileleri, aynı şehirde bir arada yaşamaktaydılar. Her iki grup da inanç ve ibadetlerini birbirine müdahale etmeden sürdürmekteydi. Ancak günlük yaşamda, özellikle ticaret alanında ve bazı toplumsal merasimlerde bir araya gelmekteydiler. Yahudiler, semavî bir dine ve peygambere bağlı olmalarından ötürü kendilerini Araplardan üstün görmekte, fakat dinlerini onlara anlatmak veya kabul ettirmek adına herhangi bir çaba sarf etmemekteydiler. Araplar ise bu üstünlük iddiasını genellikle kabul etmiş, Yahudilerle olan ilişkileri sayesinde risalet, âhiret, cennet ve cehennem gibi kavramlara inanma eğiliminde olmuşlardı.

Arapların en önemli putlarından biri olan Menat, şehir merkezinin dışında bulunmaktaydı ve günlük hayatla doğrudan bir ilişkisi yoktu. Bu nedenle, yalnızca belirli zamanlarda ve özel durumlarda ziyaret edilirdi. Dolayısıyla Yesrib toplumunda, tapınma pratikleri ve dinî merasimler şehir hayatında belirleyici bir yer tutmamaktaydı. İnsanlar, genellikle kendi evlerinde bulundurdıkları kişisel putlara yönelmekteydiler. Şehir dışında Menât'ın yanında düzenlenen törenler ve Mekke'ye gidilerek yapılan hac ve umre

⁶⁴ Safa, “Hicret Öncesi Medine'de (Yesrib'de) Sosyal Ve Dini Hayat”, 201

⁶⁵ Nûh 71/21-23.

⁶⁶ Ebu'l Al'â Mevdûdi, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Kurul (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 6/475.

dışında, şehir içinde toplu ibadet uygulamaları oldukça sınırlıydı. Menât, diğer meşhur putlar olan Lât ve Uzzâ ile birlikte Kur’ân-ı Kerîm’de de şu şekilde zikredilmektedir: “Gördünüz değil mi (âciz durumdaki) Lât’ı, Uzzâ’yı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât’ı?”⁶⁷

7.5.2. İbadetler

Hac, umre, tavaf ve kurban gibi tevhid dini İslam’ın şiarı olan bu ibadetleri, Müşrik Araplar şirke bulaştırarak yerine getiriyor ve bunlara çok önem veriyorlardı. Bütün bu ibadetlerin başında da hac ve umre ibadeti gelmekteydi. Şirk karıştırarak yaptıkları bu ibadetler ile birlikte putlara hediyeler sunmak, putlara dua etmek onlar adına yemin etmek, putların isimlerini çağa çocuklarına vermek şeklinde inanç ve amellere de sahip kimselerdi. Ve yine bu putperest Araplar Kâbe ve Mekke şehrine duymuş oldukları saygıdan ötürü, sefer için Mekke’den uzaklaşacakları vakit, buradan yanlarına bir taş almadan yolculuğa çıkmazlardı. Çıktıkları bu sefer esnasında, yanlarına aldıkları bu taşları ortaya koyarak, saygısını göstermek ve kendisine uğur getirmesini umut ederek bu taşların etrafında Kâbe’de yaptıkları gibi tavaf ederlerdi. Yolculuğa çıktıklarında da yolculuktan dönmelerinin ardında da evlerinde bulunan bu putlara dokunarak, ona şükrünü ifade eder, kendisinden dilekte bulunurlardı. Önemli işlerinde putlarına danışırlardı. Yaptıkları bu danışma genellikle putların önünde fal için bulunan bu okları çekme şeklinde olurdu. Yapacakları işe ‘Evet’ yahut ‘Hayır’ı ifade eden oklardan birinin çekilmesi sonucu karar verirlerdi. Hz. Peygamberin dedesi Abdülmuttalip de Zemzem kuyusunun kazılması sırasında yaşadığı zorluklardan dolayı, “10 erkek çocuğum olursa birini kurban edeceğim” şeklinde adakta bulunmuş; daha sonra on çocuğa sahip olunca 10 çocuğu içinden kurban için belirlenecek olanı tayin etmek için Hubel huzurunda fal okları çekmiştir.⁶⁸ Ve yine Putlarına hediye sunmak da Arapların putları için gösterdikleri hürmetin en açık göstergesidir. Ve yine bu putperestler Allah ile kendi aralarında putlarını şefaathçi olarak görüp kabul ederler, yardım talep etmek için ve korktuklarından emin olmak adına putlarına dua ve niyazda bulunurlardı.⁶⁹

⁶⁷ en-Necm 53/19-20.

⁶⁸ Ebu Muhammed Abdülmelik İbn Hişam el- Meafiri, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, nşr. Müesseset’ü -Kutubu’s-Sekafiyye, (Beyrut/Lübnan: Müesseset’ü -Kutubu’s-Sekafiyye: 2012) 1/132.

⁶⁹ Safa, “Hicret Öncesi Medine’de (Yesrib’de) Sosyal ve Dini Hayat”, 203.

7.5.2.1. Hacc ve Umre İbadeti

Hacc ve umre, savaşların yapılmadığı haram aylarda icra ediliyordu. İbadet amacıyla yapılmakla beraber haram aylarda yapıldığı için, ekonominin canlı olması, ticaretin, güven içinde yapılabilmesi yönünden de gayet önemliydi.

Evs ve Hazrec kabilelerine mensup olan Yesripliler, hac ve umre ibadetlerine büyük bir saygı göstermekteydiler. Bu saygının temelinde ise Kâbe'ye duydukları derin hürmet yatmaktaydı. Aralarında savaş halinde olsalar bile, Mekke'ye hac ya da umre için yolculuk yapan herhangi bir kabileye asla zarar verilmezdi. Hac ya da umreye niyet eden kimselerin canlarına ve mallarına dokunmak, düşman bile olsalar, kesinlikle hoş karşılanmazdı. Bu ibadetlere duydukları saygı öyle güçlüydü ki, Evs ve Hazrec kabileleri hac ya da umre yapmak amacıyla yola çıktıkları zaman, bu durumun çevrelerince bilinmesi için evlerinin veya çadırlarının önüne hurma dalları yığarlardı. Bu sembolik işaret, onların barış içinde Mekke'ye gidip dönebilmelerini sağlardı.⁷⁰

Yesripliler, yani Evs ve Hazrec kabileleri, hac ya da umre yolculuklarına başlarken Müşellel mevkiinde bulunan Menat putunun yanına gider; ihrama burada girer ve telbiyelerini Menat adına seslendirirlerdi. Bu uygulama, geleneksel inançların hac ritüelleriyle iç içe geçtiği dönemin karakteristik bir özelliği olarak dikkat çeker.⁷¹ İhrama girenler ihramlı haldeyken perhiz yapar yağ ve hayvan eti yemezlerdi. Ev ya da çadıra girecekleri zamanda, kapıdan girmez, üstünden atlar veya evin arkasında bir gedik açarak yahut bir merdiven aracılığıyla içeri girerlerdi. Bununla da iyilik yaptıklarını zannederlerdi. Gölgede oturmazlardı. Hacdən döndükleri zaman da evlerine arkadan girer, böyle yapmayan olursa kınanırlardı.⁷²

7.5.2.2. Tavaf

Kâbe'yi tavaf etmek, cahiliye döneminde yaşayan Araplar için önemli bir ibadet şekliydi. Arap şiirlerinde ve çeşitli rivayetlerde yer alan bilgilere göre, müşrik Araplar sadece Kâbe'yi değil, taptıkları putları da tavaf etmekteydiler. Bu uygulama, tevhid inancından uzaklaşıldıktan sonra şekillenmiş olan dini anlayışın bir yansımasıydı.

⁷⁰ Safa, "Hicret Öncesi Medine'de (Yesrib'de) Sosyal ve Dini Hayat", 203.

⁷¹ İbn Hişam el- Meafiri, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 1/23.

⁷² Safa, "Hicret Öncesi Medine'de (Yesrib'de) Sosyal ve Dini Hayat", 206.

Kâbe'yi tavaf ettiklerine şiirler okunur, kurbanlar kesilir ve bu ritüel genellikle yedi turdan oluşurdu.

Kureyşlilerin tavaf sırasında söyledikleri sözler⁷³, dönemin inanç yapısını açıkça ortaya koymaktadır. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, müşrikler tavaf ederken şöyle derlerdi: “Lebbeyke lâ şerîke lek, illâ şerîken huve lek, temlikuhu ve mâ meleke.” (Buyur Allah'ım, senin ortağın yoktur! Ancak senin bir ortağın vardır; o da senin ortağın olup, sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin!)⁷⁴ “Lât hakkı için, Uzzâ hakkı için, onlar yüce kuşlardır, şefaati umulur. Üçüncüleri Menât hakkı için,”⁷⁵ şeklindeki ifadeler, müşriklerin putlara olan bağlılıklarını ve onlardan medet umduklarını göstermektedir.

Ayrıca, bu dönemde müşriklerin tavaf sırasında erkek ve kadınların birlikte, çoğu zaman edep ölçülerine aykırı bir şekilde el ele tutuşarak çıplak halde Kâbe'nin etrafında döndükleri, ısıklık çalıp el çırparak bu ibadeti gerçekleştirdikleri rivayet edilmektedir⁷⁶. Bu tür uygulamalar, İslâm öncesi dönemde Kâbe etrafında yapılan ibadetlerin zamanla aslı hüviyetinden nasıl saptığını da gözler önüne sermektedir.

Müşrikler cahiliye döneminde, çoğu zaman Kâbe'yi çıplak bir şekilde tavaf ederlerdi. Bu uygulamanın arka planında, Kâbe hizmetlerini yürüten Humuslular tarafından konulan bazı şartlar yer almaktaydı. Buna göre, Mekke dışından gelen kimseler, Hareme kendi elbiseleriyle giremezlerdi. Tavaf ibadetini gerçekleştirebilmeleri için ya Mekke'den elbise kiralamaları yahut satın almaları gerekiyordu. Bu şartı yerine getiremeyenler yani uygun elbise temin edemeyenler günah işlediğimiz elbise ile Allah'ın evi tavaf edilemez' anlayışıyla, tamamen çıplak bir şekilde tavaf ederlerdi.

Çıplak tavaf uygulamasından utanıp başlangıçta elbisesiyle tavaf eden bazı kimseler dahi, ritüel sonunda üzerlerindeki giysileri çıkarmak zorundaydı. Bu elbiseler, İsaf ve Naile adlı iki putun arasına bırakılır, ardından Mekkeliler tarafından toplanır ve kullanılırdı.⁷⁷

⁷³ el- Enfâl 8/35.

⁷⁴ Müslim, “Hac”, 60.

⁷⁵ İbnü'l-Kelbî Ebu'l-Münzîr Hişâm b. Muhammed, Kitâbu'l-Asnâm, thk. Ahmed Zeki Paşa , (Kâhire: el-Matbaatu'l-Emiriyye', 1914/1332), 19; Cerrahoğlu, İsmail, “Garânik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13/361-366.

⁷⁶ El-Enfâl 8/35.

⁷⁷ Safa, agm.207.

Yesribli Gassan kabileleri ile Hazrec ve Evs kabileleri, hac veya umre ibadetine başlarken Menat putu adına ihrama girerlerdi. Bu kabileler, Menat’a bağılıklarından ötürü Safâ ile Merve arasında say yapmayı uygun görmez, bu ibadeti yerine getirmezlerdi. Aynı şekilde, Kureyşliler arasında da Menat için ihrama girenler, say ibadetini helal saymaz ve uygulamazlardı.

7.5.2.3. Kurban

Cahiliye döneminde kurban ibadeti putlara kurbanlar kesilerek yapılırdı. Kur’an bunu şöyle zikretmiştir: *“Allah’ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah’a da bir pay ayırıp, kendi bâtil zanlarınca şöyle dediler: ‘Bu Allah’a, bu da ortak koştığımız tanrılarımıza (putlara).’ Ancak ortakları için ayırdıklarından Allah’a ulaşmaz, Allah için ayırdıklarından ise tanrılarına ulaşır. Verdikleri hüküm ne kötüdür!”*⁷⁸ Cahiliye döneminde Mekkeliler, kurbanlar keserek kanlarını Kâbe’nin duvarlarına sürer, etlerini ise parçalara ayırarak taşların üstlerine bırakırlardı. Bu uygulamayı, “Allah adına boğazladığımız kurbandan, vahşi hayvanlar ve kuşlar yiyene kadar ondan yemek bize helal değildir” inancıyla yaparlardı. Bazı durumlarda da putlar adına kestikleri kurbanların kanlarını doğrudan putların üzerine sürer, etleri de putların yanına bırakırlardı. Bu uygulamalardan, kurban ibadetinin o dönemde Mina’da değil, doğrudan Kâbe çevresinde gerçekleştirildiği bilinmektedir. İsaf ve Naile putları da yanında kurban kesilen putların başında geliyordu.⁷⁹ Kâbe’nin etrafında her biri bir Arap kabilesine ait olan üç yüz altmış adet dikili taş bulunuyordu. Cahiliye dönemi Arapları, putperest inançları çerçevesinde taşları kutsal sayar, bu taşların yanında kurbanlar keserlerdi. Kurbanın kanını taşa sürer, etini ise parçalayıp taşın üzerine bırakırlardı. Bu uygulama, taşları ilahî bir gücün sembolü olarak görmelerinden kaynaklanmaktaydı. Özellikle Recep ayında kurban kesmeye ayrı bir önem verirler, bu kurbanlara “‘Atîre” adını verirlerdi. Ayrıca, doğan her hayvanın ilk yavrusu da özel bir anlam taşırdı. Bu ilk yavruya “Fer’a” adı verilir ve o da putlara kurban edilirdi.

7.5.2.4. Oruç

Cahiliye dönemi Arap toplumunda, oruç ibadeti farklı biçimlerde uygulanmaktaydı. Bunlardan biri, Aşûrâ günü tutulan oruçtur. Araplar, bu günü kutsal

⁷⁸ el-En’âm 6/136

⁷⁹ Safa, agm.209.

kabul eder ve bu özel günde oruç tutarlardı. Ayrıca, Recep ayı onlar için tazim ayı olduğundan, bu ayda putları adına kurban kestikleri günlerde de oruç tuttukları bilinmektedir.⁸⁰

7.5.2.5. Bayram

Cahiliye döneminde, Yesrib halkının kutladığı iki bayramdan söz edilmektedir. Bu günlerde halk, çeşitli eğlenceler düzenler, şenlik yapar ve oyunlar oynardı. Hz. Muhammed, Medine'ye hicretinden sonra kutlamaları görmüş ve "Bu iki günün ne olduğunu" sormuş, Yesripliler ise, "Bizler cahiliye dönemindeyken bu iki günü şenlik yaparak geçirirdik" şeklinde karşılık vermişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Allah Teâlâ bu iki bayramınızı, daha hayırlı olan iki bayramla değiştirdi: Ramazan Bayramı (Fıtır Bayramı) ve Kurban Bayramı" buyurmuştur.⁸¹

7.6. Medine'de Yahudilik

Yesrib'de, putperestliğin ardından en yaygın din, Yahudilikti. Bu din, bölgeye sonradan gelen Yahudi kabilelerinin, yaşadıkları yerlerden sürüldüklerinde beraberlerinde getirdikleri inanç sistemi olarak yerleşmiştir. Medine'ye (Yesrib) yerleşen Yahudiler, genellikle içe dönük ve kapalı bir toplumsal yapıya sahipti. İnançlarını muhafaza edebilmek ve kendi dinsel pratiklerini sürdürebilmek amacıyla "Midras" adı verilen ibadet, eğitim ve cemaat işlevi gören dinî kurumlar inşa etmişlerdir. Bu yapılar, hem ibadetin hem de Yahudi kimliğinin korunmasında önemli rol oynamıştır.⁸² Yahudilere ait olan ve "Beytü'l-Midras" olarak adlandırılan bu mekânlar, dini eğitim, ibadet ve cemaat faaliyetlerinin yürütüldüğü çok yönlü yapılardı. Bu merkezlerde, Yahudi şeriatına ve dinî ilimlere vakıf olan din adamları bulunmaktaydı. Söz konusu din âlimleri, Yahudiler arasında ortaya çıkan ihtilafları çözüme kavuşturur, dinî konularda hüküm verirlerdi. "Ahbâr" adıyla anılan bu din adamları, toplumsal olarak büyük saygı görür; verdikleri kararlar ve hükümler Yahudi toplumu tarafından bağlayıcı kabul edilirdi. Ahbâr, yalnızca bir dinî otorite değil, aynı zamanda sosyal düzenin sürdürülmesinde etkili olan bir merci konumundaydı.⁸³ Kur'ân-ı Kerîm'de "Ahbâr" kelimesi, genellikle Yahudi

⁸⁰ Buhari, "Menâkib", 26.

⁸¹ Ebu Dâvud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebi Davud*. Neşr. Muhammed muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, Mektebetul Asriyye, 2015), "Salat", 245.

⁸² Safa, agm.210.

⁸³ Osman Cilacı, "Ahbâr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1988), 1/485-486.

din adamlarını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bu terim, Kur'an'da iki kez "rabbâniyyûn" ve iki kez de "ruhbân" kelimesi ile beraber geçmektedir. "Şüphesiz içinde doğru yolu gösteren bir hidayet ve nur olan Tevrat'ı biz indirdik. Allah'a teslim olmuş nebîler, onunla Yahudilere hüküm verirlerdi. Kendilerini Rabbe adanmış olanlar (rabbâniyyûn) ve bilginler (ahbâr) da onunla hüküm verirlerdi. Çünkü onlar Allah'ın kitabını korumakla görevlendirilmişlerdi ve ona şahit idiler. Artık insanlardan korkmayın, benden korkun ve ayetlerimi az bir karşılığa satmayın. Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin ta kendileridir."⁸⁴ Kur'an-ı Kerim'de "ahbâr" sözcüğü, Yahudi ilim adamlarını ve fakihlerini tanımlamak maksadıyla kullanılmaktadır. Bununla birlikte, Kur'an'da Yahudilerin ilim adamlarını, din adamlarını Allah'tan başka bir rab edinmeleri, ahalinin mallarını haksız yollarla yemeleri ve ahaliyi hak yolundan saptırmaları; ayrıca Tevrat'ta yer alan hükümleri kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmeleri de eleştirilmektedir.⁸⁵ Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra zaman zaman Yahudi beytü'l-midrâslarına giderek ahabâra İslam'ı tebliğ etmiştir.⁸⁶ Ahabârdan bazıları görünürde Müslüman olmuş, ancak içten inanmadıkları için "Yahudi münafıkları" olarak anılmışlardır.⁸⁷ Buna karşılık, Abdullah b. Selâm gibi bazı ahabâr, samimi bir şekilde İslam'ı kabul etmiş; hem kendi dönemlerinde hem de sonraki asırlarda Müslümanlar arasında sevgi ve saygı elde etmişlerdir. Hz. Muhammed'in, "Yahudi din adamların on'u benim getirdiğim dine ve hükümlerine iman etmiş olsaydı, yeryüzünde bulunan Yahudiler'in tamamı da Müslüman olurdu"⁸⁸ sözü, ahabârın Yahudiler arasındaki etkili nüfuzunu açıkça ortaya koymaktadır.⁸⁹

Ahbarların çoğu Beni Nadir ve Kureyza kabilelerine mensuptu. Bu iki kabileye iki kâhin kabile deniliyordu. Soylarını Harun'a (a.s.) nispet ediyorlardı. Yahudiler, ehli kitap olmaları sebebiyle ve semavi bir dine mensup oldukları için din bakımından tamamen Yesriblilerin putperestliğinden ayırdılar. Yahudiler, ibadet mekânlarını genellikle kalelerinin içinde inşa ederlerdi. Bu yapılar, "Midras" veya çoğul haliyle "Medâris" olarak adlandırılırdı. Her Yahudi kabilesi, kendi ahabârının bulunduğu bu

⁸⁴ el-Mâide 5/44.

⁸⁵ et-Tevbe 9/31, 34.

⁸⁶ Buhârî, "İ'tişâm", 18.

⁸⁷ Cilacı, "Ahabâr", 1/485-486.

⁸⁸ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el- Müsned*, nşr. Müessesetü'r-Risâle (Beyrut: Risâle Yayınlar, 1461/2001), 2/346.

⁸⁹ Cilacı, "Ahabâr", 1/485-486.

merkezlere giderek hem dinî vecibelerini yerine getirir hem de kişisel sorunlarını ve toplumsal meselelerini dile getirirdi. Ahbârdan, karşılaştıkları problemleri çözmeleri, anlaşmazlıkları gidermeleri ve dinî konularda rehberlik etmeleri beklenirdi. Bu durum, ahbârın yalnızca dinî bir figür değil, aynı zamanda toplumsal bir otorite ve hakem rolü üstlendiğini göstermektedir.⁹⁰

7.7. Medine’de Haniflik

İslam öncesi dönemde, Hz. İbrahim’in tevhid esaslarına dayalı dinine inanan ve “Hanif” olarak adlandırılan bazı kimselerin varlığına kaynaklarda yer verilmektedir. Bu kişiler, putlara tapmıyor, onlara kurban sunmuyor ve herhangi bir şekilde tazimde bulunmuyorlardı. Aksine, şirkten uzak durarak yalnızca Allah’a yöneliyor ve O’nun birliğine inanıyorlardı. Hanifler, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dönemin yaygın semavi dinlerini de benimsememiş; Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail’den kendilerine ulaşan tevhid anlayışını sadakatle yaşatmaya çalışmışlardır.

Ahlaki anlamda da toplumsal yozlaşmaya karşı duran bu kişiler, cahiliye döneminde yaygın olan zina, içki, fuhşiyat, hırsızlık, zulüm ve benzeri kötülüklerden uzak durmuşlar; özellikle kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi gibi insanlık dışı uygulamalara karşı çıkmışlardır. Amr b. Nufeyl ve Hz. Ebû Bekir gibi isimler, bu Haniflerden bazıları olarak zikredilmektedir. Hz. Peygamber’in de, Risâlet kendisine gelmeden önce, şirkten uzak bir hayat sürdüğü ve Hz. İbrahim’in tevhid inancı doğrultusunda Hanif bir anlayışa mensup olduğu yine İslami kaynaklarda yer almaktadır.

Yesrib’de bulunan Hanifler hakkında elimizde fazlaca malumat yoktur. Ancak Es’ad b. Zürene ve Ebu Heysem gibi, Hz. Peygamberi tanımadan evvel, putları ve putperestliği reddedip, tek bir Allah inancına sahip olan kimseler de mevcuttu.⁹¹

⁹⁰ Safa, agm.212.

⁹¹ Safa, agm.212.

BÖLÜM 1: MÜŞRİKLERLE SAVAŞ İLİŞKİSİ

1.1. SAVAŞA İZİN VERİLMESİ

Hicret öncesi Medine ile ilgili gerek coğrafi konum gerek nüfus gerek etnik yapı ve gerekse inanç durumlarından bilgiler verip ve kısa bir araştırma yaptıktan sonra Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra Müşrikler ile olan mücadelesini Kur'an'ın ışığında imkân nispetinde araştırarak konuya katkı sağlamaya çalışılacaktır. Bundan sonra ayetlerden hareketle Medine'ye gerçekleşen hicretin akabinde müşrikler ile olan ilişkileri incelenecektir.

Mekkeliler, Peygamberimizin davetine, İslam'a ve Müslümanlara tahammül edemediler. İslam'ın Mekke'de kendi şehirlerinde kendi içlerinden bir peygamber aracılığı ile yayılmasına müsaade etmediler. Onun bu yüce davasına sahip çıkmadılar. Hatta İslam'ı kabul eden yakınları dahi olsa onlara çok sıkıntı vererek Mekke'yi onlara dar ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber gerçekleştirdiği Akabe biatlarının ardından kendisine iman ettiği için bu sıkıntı ve zorluklara maruz kalan Müslümanların Medine'ye hicret etmelerini sağladı. Kendisi de onlardan sonra hicret etti.

Hz. Peygamber Medine'ye gelir gelmez İslam'ı yaymak için davet çalışmalarını yapacağı zemini hazırlayıp güvenli bir ortam, sağlam bir toplum kurma çalışmalarına başladı. Bu doğrultuda Medine'de gerçekleştirmek istediği hedeflerin başında Müslümanlar için merkez olacak bir mescit yapmayı kararlaştırdı. Resûlullah'ın Medine'ye ulaştığında devesinin oturduğu yere yakın bir mesafede olan Sehl ve Süheyl adında iki yetimin hurma kurutma alanı olan yer mescit için mekân olarak seçildi. Bu mekân yine bu iki yetimin bakımını üstlenmiş olan Hazrecli Es'ad b. Zürâre tarafından hicretten önce de mescit olarak tayin edilmiştir. Mescidin tamamlanmasının ardından hemen bitişiğine peygamber ailesinin kalacağı odalar yapıldı. Bu süreçte peygamber efendimiz ve ailesi Ebû Eyyûb el- Ensâri'nin evinde misafir olarak kalmaktaydı. Hz. Peygamber, mescidin inşası ve arkasından Muhacirler ile Medineli Müslüman Araplar arasında kardeşlik tesis ederek yeni bir toplum oluşturma adımlarını atmış oluyordu. Yapılan bu kardeşlik hukuku Kur'an'da şöyle takdir edilmektedir: “İman edip hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler ve Medine'de onlara kucak açıp yardım edenler, İşte onlar gerçek mü'minlerdir. Onlar için bir bağışlanma ve kesintisiz güzel ve bol rızık (büyük bir lütuf) vardır.” “Sonradan iman edenler ve hicret ederek sizlerle birlikte cihad

edenler... İşte onlar da sizdendir. Akrabalık bağı olanlar ise, Allah'ın kitabına göre birbirlerine daha yakındırlar. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen Allah'tır." Böylece Hz. Peygamber Müslümanların maddi-manevi birliğini sağlamasının ardından Medine Anayasası olarak bilinen Medine şehir merkezinde yaşayan vatandaşlardan Arap ve Yahudileri hukuki şartlarda bir araya getirme faaliyetine geçmiştir. Bu anayasa ile taraflar hukuki bir statü kazanmış ve bunun sonucunda karşılıklı olarak hak ve sorumluluklara sahip olmuşlardır. Bu konular çok yekûn oluşturacağından burada kısaca değinmekle yetineceğiz. Çünkü bizim yapmak istediğimiz çalışma Kur'an'da hicretten sonra Müşrikler ile olan ilişkilerin ele alındığı ayetleri incelemek olacaktır.

1.1.1. Savaşa İzin verilmesinin Kapsamı

İslam'da savaşa izin veren ayetler, genellikle savaşın ancak meşru müdafaa, zulme karşı direniş veya dini inançlara yönelik saldırılara karşı bir cevap olarak kabul edilebileceğini vurgular. Kur'an-ı Kerim'de savaş, keyfi bir güç gösterisi yahut zulüm aracı olarak değil, adaleti tesis etmek, zulme engel olmak ve inananların can güvenliğini korumak için izin verilen bir zorunluluk olarak ele alınmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke döneminde sabır, direniş ve barış temelli bir tebliğ sürecinden sonra Medine'de müminlere yönelik baskı ve saldırıların artmasıyla birlikte savaş izninin verilmesi, İslam toplumunun varlığını sürdürebilmesi açısından hayati bir dönüm noktası olmuştur. Bu izin, saldırıya uğrayan müslümanların kendilerini savunmalarına imkân tanımış, fakat aynı zamanda savaşın sınırlarını belirleyen ahlâkî ilkeler de ortaya konmuştur.

Dolayısıyla İslam'da savaş, bir amaç değil; daha büyük bir değer olan barış ve adaletin korunması için meşru görülen bir araçtır. Bu bakımdan savaş izninin verilmesi, sadece tarihî bir hadise değil, aynı zamanda ilahî hikmetin ve adalet anlayışının bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Ayet-i kerimede Allah c.c. şöyle buyurmaktadır:

*"Size karşı savaş açanlarla Allah yolunda cihat edin; ancak aşırı gitmeyin. Kuşkusuz Allah, aşırı gidenleri sevmez."*⁹²

⁹² el-Bakara 2/190.

Bu buyruk savaş emriyle alakalı nazil olan ilk ayettir. Hicretten önce savaşın yasaklandığı ayeti kerimeler ile sabittir.⁹³ Medine'ye hicretten sonra “Size karşı savaşanlarla Allah yolunda savaşın”⁹⁴ buyruğu nazil oldu ve Müslümanlara savaş emir olundu. Yukarda da geçtiği üzere Hz. Ebu Bekir'e göre ise savaş izni veren ilk ayet “Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi.”⁹⁵ ayet-i kerimesidir. Birinci görüşü kabul edenler çoğunluktadır. Savaşmaya izin veren ayeti kerimenin kapsamı ise çoğunluğa göre savaşsın ya da savaşmasın bütün müşrikler hakkında geneldir. Hz. Peygamber umre yapmak için ashabıyla beraber Mekke'ye gitmiş Mekke yakınlarında Hudeybiye de konaklamış ancak müşrikler Mescid-i Haram'a girmesini engellemişler. Burada müşriklerle bir antlaşma yapılmıştır.⁹⁶ Bu antlaşmanın gereği olarak o yıl geri dönecekler ve ertesi yıl Mekke Müslümanlara üç gün süreyle boşaltılacak, on yıl süre boyunca da barış yapılacaktır. Bunun üzerine Hz. Peygamber ve ashabı Medine'ye geri dönmüşler ve Hz. Peygamber ashabıyla beraber kaza umresi yapmak için gerekli hazırlıklarını yapmış, ancak Müslümanlar haram ayında Harem içerisinde savaşmaktan hoşnut olmadıkları için kâfirlerin sözlerinde durmayacaklarından korkmaktaydı. Bunun üzerine söz konusu ayeti kerime nazil olmuş ve müşriklerin haremde kendilerine savaş açmaları durumunda savaşmaya cevaz verilmiş ve helal sayılmıştır. Elmalılı da bu buyruğun nüzul sebebi olarak bu görüşü almıştır.⁹⁷ Bu buyruktan yola çıkarak kendileri ile savaşanlar ile savaşmışlar ve nihayetinde bu buyruk, “Haram aylar çıkınca, müşrikleri ele geçirdiğiniz yerde boyunlarını vurun, onları esir edin, kuşatmaya alın ve her gözetim noktasında takip edin. Şayet Allah'a tövbe ederler, namazlarını kılıp zekâtlarını da verirlerse artık yollarını açın. Kuşkusuz Allah, hakkıyla hüküm verendir, bolca bağışlayandır.”⁹⁸ buyruğunun nazil olması ile nesh olmuştur. Bu görüş bir grup ilim adamınca belirtilmiştir. Fakat İbnu'l-Arabi (öl.543/1148), bu görüşün doğru olmadığını savunmuştur. Bu buyrukta sizin ile savaşanlarla savaşın diye emretmekte, bunun akabinde de “müşriklerin size karşı topluca savaşmışları gibi siz de

⁹³ Fussilet 41/34. el-Mâide 5/13. el-Müzzemmil 73/10. el-Gâşiye 88/22. Vb.

⁹⁴ El-Bakara 2/190.

⁹⁵ el-Hac 22/39.

⁹⁶ Ebu Bekir Muhammed b. Abdillâh İbnü'l-Arabi, *Ahkâmü'l-Kur'an*, nşr. Muhammed Abdulkadir Ata' (Daru'l-Kutubu'l-İmiyye, Beyrut, 1435/2014), 1/89-90.

⁹⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, (İstanbul: Azim Dağıtım, 2021), 2/35.

⁹⁸ et-Tevbe 9/5.

*onlara karşı topluca cihat edin savaşın*⁹⁹ buyruğu ile topluca savaş emri geldiğini ve Malik'ten gelen rivayete göre burada muhatabın Medine ehli olduğunu ve kendileriyle savaşanlar ile savaşmakla emrolunduklarını söylemiştir.¹⁰⁰ İbn Zeyd (öl.386/996) ile er-Rabi' (öl.688/1289) bu ayet-i kerimeyi “...*Müşriklerin size karşı topluca savaşmışları gibi siz de onlara karşı topluca savaşın. Bilesiniz ki Allah emirlerine karşı gelmekten kaçınanlarla beraberdir.*”¹⁰¹ buyruğunun bu hükmü nesh ettiğini söylemişlerdir. Bu buyruk ile Hz. Peygamber ve Müslümanlar, kâfir ve müşriklerin tümüyle topluca savaşmak ile emrolunmuştur. İbn Abbas, Mücahit, Ömer b. Abdülaziz de şu görüştedir: Bu buyruk muhkem bir ayettir. Dolayısıyla mana şudur: Sizinle savaşanlarla savaşın. Çocukları, kadınları, rahipleri vb. öldürerek haddi aşmayın, demektir. İbn Ömer'den rivayet olduğuna göre Resûlullah (s.a.v.) bir savaşta öldürülmüş bir kadın cesedi görmüş ve bu durumdan hoşnut olmadığını belirterek savaşta kadın ve çocukların öldürülmesini yasaklamıştır.¹⁰²

“*Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın...*” buyruğundan maksadın Hudeybiye 'ye katılanlar olduğu görüşünü savunanların yanı sıra imam Kurtûbî (öl.671/1273), bu hitabın bütün Müslümanlara yönelik genel bir hitap olduğu ve sahih olan görüşünde bu olduğunu savunmuş, “*Ey iman edenler! İnkârcılardan hemen yakınınızda bulunanlarla savaşın.*”¹⁰³ Ayet-i kerimesini delil alarak herkesin kendisiyle savaşanlara karşı savaşmakla emrolunmuş olduğunu ve bunun dışında bir halin mümkün olmadığını savunmuştur. Yakın olanlardan maksat Mekkeli müşriklerdir. Mekke'nin fethinden sonra da Müslümanlara zulmedip eziyet edenlerle ve yakın olan kâfirlerle savaşmak elzemdir. Tâki İslam tüm cihana hâkim olana kadar.¹⁰⁴ Elmalılı şöyle söylemiştir: Savaş ayetleri iki kısımdır: Bir kısmı yalnızca izin ve cevazlığa işaret eder. Diğer kısmı ise savaşı emrederek vacip ifade eder. Bu buyruk da yalnızca savaş ayeti olmayıp, savaşı emreden bir ayettir.¹⁰⁵ Neshedilip edilmediği hususunda ihtilaf söz konusu olduğunu beyan eden Elmalılı, Rebi' rivayetinin zahirine göre neshedildiğini -ki

⁹⁹ et-Tevbe 9/36.

¹⁰⁰ İbnü'l-Arabi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 1/90.

¹⁰¹ et-Tevbe 9/36.

¹⁰² Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn-i Mâce el-Kazvîni. *Es-Sünen*, nşr. Muhammed Fuad Abdulkaki, (Suriye: Dar'un- Nevâdir, 1434/2013); İbn Mâce, “Cihâd”, 30; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 111,112,

¹⁰³ et-Tevbe, 9/123.

¹⁰⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî. *El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdü'l-hasan et-Türkî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006/1427), 3/237-241; İbnü'l-Arabi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 1/90-92.

¹⁰⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/31.

Rebi'nin rivayeti de şudur- “Size karşı savaşımlarla siz de Allah yolunda savaşın” buyruğu Medine de inen ilk savaş ayetidir. Resûlullah o zaman kendileri ile savaşan ile savaşır el çeken ile de el çekerdi. Allah'ın “...müşrikler sizinle topyekûn savaştıkları gibi siz de onlarla topyekûn savaşın...”¹⁰⁶ buyruğu ile genel anlamda savaş emredilinceye kadar böyle yaptığını söylemiştir. Hz. Ebu Bekir rivayetinin zahirine göre ise muhkem olduğunun anlaşıldığını, kullanmak mümkün iken neshedilmiş olmasına hükmetmenin caiz olamayacağını ifade etmiştir. Müfessirlerin çoğu da muhkem olduğu görüşündedir, diyerek kendisinin de bu görüşü benimsediğini beyan etmiştir.¹⁰⁷

Elmalılı (1878-1942), haccın hükümlerini beyan etme konusunda bunların teyit edici olduğunu ve tilâvet şeklinden, sonraki ayetin de onunla birlikte nazil olduğunun anlaşıldığını söylemiştir. Bu durumda savaş ve öldürme emirlerinin Müslümanların kiblesi olan Kâbe'nin güvenliği, antlaşma maddelerinin korunması ve Hacc farızasının yerine getirilmesi açısından sorunları ortadan giderme gereğine dayandığını ve bunların da Hz. Ebu Bekir'in rivayetinin kabul edilmesinin daha kuvvetli olduğuna delil teşkil ettiğini ve ayetin mensuh olmadığını savunmuştur.¹⁰⁸

“Fakat aşırılığa sapmayın” yani Allah'ın emirlerini çiğnemeyin ve tayin etmiş olduğu sınırları aşmayın. Taarruza geçtiğiniz zaman da haksızlık da bulunmayın. Yani savaşa yeltenmeyenleri, kadınları, çocukları, rahipleri, savaşacak durumda olmayan aciz ve zayıfları öldürmeye kalkışmak sûretiyle aşırı gitmeyin. Ve öldürdüğünüzde müsle de yapmayın yani öldürdüğünüz kişilerin uzuvlarını, organlarını, burnunu, kulağını kesmeyin, demektir. İbn Kesir (öl.774/1373) de buna yakın açıklamalarda bulunarak şunları söylemiştir: Allah'ın yasakladığı, المثلة müsle yapmak (yani öldürdüğünüz kişilerin uzuvlarını, organlarını, burnunu, kulağını kesmek gibi), الغلول gulûl yapmak (yani ganimet malına ihanet etmek), kadın çocuk ve yaşlıları öldürmek, silo sahiplerini yani çiftçilik ve tarım ile uğraşanları öldürmek, ağaçları yakmak bir maslahat olmaksızın hayvanları öldürmek gibi günahları işlemektir.¹⁰⁹ Bazı müfessirler henüz savaş haberi duyurulmadan ani baskın yapmanın da haddi aşma babından olduğunu savunmuşlardır.¹¹⁰

¹⁰⁶ et-Tevbe 9/36.

¹⁰⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/30-32.

¹⁰⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/35.

¹⁰⁹ İbn Kesir, *Muhtasar İbn Kesir Tefsiri*, 1/170.

¹¹⁰ A.g.e. 2/37.

1.1.2. Savaşa İzin Verilme Nedeni

İslam'da savaş, keyfi bir saldırı veya hâkimiyet kurma aracı olarak değil, zulme karşı koymak ve müminlerin can güvenliğini korumak amacıyla meşru görülmüştür. Kur'an-ı Kerîm'de, haksız yere yurtlarından çıkarılan ve baskıya uğrayan müslümanlara savaş izni verilmiş, ancak bunun da adalet ve ölçü çerçevesinde olması emredilmiştir. Bu yönüyle savaş, İslam'da bir amaç değil; barış, özgürlük ve adaletin sağlanması için başvurulacak son çaredir. Ayet-i kerimede Rabbimiz c.c şöyle buyurmaktadır:

*“Kendilerine karşı savaş açılanlara zulme uğradıkları için savaş izni verildi. Muhakkak ki Allah onları muzaffer kılmaya kâdirdir.”*¹¹¹

Bu ayeti kerime Allah'ın *“Muhakkak Allah müminleri savunur”*¹¹² buyruğunu açıklamaktadır. Yani onlara yardımcı olmak, savaşmayı mubah kılmak sûretiyle kâfirlerin başına getirdiği musibetler karşısında onları muhafaza eder. Ve bu buyruktaki lafızlar arasında hazf'e uğramış kelimelerin olduğu ifade edilmiş ve ‘Savaşabilecek durumda olanlara savaşmaya izin verilmiştir’ demek olduğu görüşü savunulmuştur. Ed-Dahhak (öl.105/723), şöyle demiştir: Hicretten sonra, “Kendilerine karşı savaş açılanlara zulme uğradıkları için savaş izni verildi” buyruğu nazil olmuştur. Bu hüküm, Kur'an'da savaşla ilgili olarak önceki “çevirmek, terk etmek, affetmek ve bağışlamak” emirlerinin tümünü neshetmiştir. Savaş hususunda ilk nazil olan ayet budur. Nesâî (öl.303/915) ve Tirmizî'nin (öl.279/892), İbn Abbâs'tan (öl.68/687-88) rivayetlerine göre, Peygamber (s.a.v.) Mekke'den çıkarılınca Ebû Bekir şöyle demiştir: “Peygamberlerini çıkardılar, mutlaka helak olacaklardır.” Bunun üzerine Allah (c.c.) *“Kendilerine karşı savaş açılanlara zulme uğradıkları için savaş izni verildi...”*¹¹³ Ayetini inzal buyurdu. Bunun üzerine Ebu Bekir de şöyle demiştir: Bu ayetin nazil olmasından dolayı artık savaşın olacağına inandım.¹¹⁴ Tirmizî, bunun hasen bir hadis olduğunu söylemiştir. İbn Abbas (öl.68/687-88) ve İbn Cüreyc (öl.150/767), ise bu ayetin Medine'ye hicretten sonra nazil olduğunu söylemiştir.¹¹⁵

¹¹¹ el-Hac 22/39.

¹¹² el-Hac 22/38.

¹¹³ el-Hac 22/39.

¹¹⁴ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3/919-920; el-Kurtubî. *El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 14/406.

¹¹⁵ en-Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdîrrahmân, *el-Müctebâ mine's-Sünen*, thk. Abdu'l-Fettâh Ebû Gudde En-Nesâî Mektebu'l-Metbûâtî'l-İslâmiyye yay. Halep 1986/1406, “Cihâd”, 1; Ahmed, “Müsned” 1/216;

Bu ayette geçen “izin verildi” ifadesi, şer’î hükümler açısından bir mübah kılma delili olarak değerlendirilir. Buradaki “izin verildi” ifadesi, lügatte yasak olan bir fiilin ya da durumun artık mübah hâle getirildiği anlamına gelir. Yani, başlangıçta haram ya da men edilmiş olan bir şey, ilgili ayetin nazil olmasıyla birlikte meşru ve helal kılınmıştır. Bu bağlamda, ayet savaşın belirli şartlar altında mübah kılındığını açıkça ortaya koymaktadır.¹¹⁶ “*izin verildi*” manasındaki sözcük, hemzenin ötre yerine üstün okunması ile اِذْنٌ “izin verdi ” olarak da telaffuz edilmiştir. Bu da Allah izin verdi manasında ma’lûm fiil olarak kullanılmıştır. “*“Saldırıya uğrayanlara (Kendileri ile savaşılanlara)”*” mânâsına gelen buyrukta “te” harfi esreli olarak يُقَاتِلُونَ şeklinde “düşmanlarıyla savaşanlara” şeklinde okunmuştur. “te” harfi üstünlü olarak da يُقَاتِلُونَ okunmuş ve müşriklerin kendileri ile savaştıkları kimseler manasına gelmiş olur ki bu kimselerde Müminlerdir. Bu nedenle “zulme uğradıkları için” diye ifade edilmiştir ki bu da onların diyarlarından sürüldükleri anlamına gelmektedir.¹¹⁷

1.1.3. Müminlerin Haksız Yere Yurtlarından Çıkarılmaları

Müslümanlar, İslam’ın ilk yıllarında inançlarından dolayı Mekke’de ağır baskı ve işkencelere maruz kalmış, nihayetinde haksız yere yurtlarından çıkarılmışlardır. Kur’an-ı Kerîm, yalnızca “Rabbimiz Allah’tır” demelerinden ötürü evlerinden sürülen bu müminlerin durumunu zulmün en açık örneklerinden biri olarak ifade eder. Bu zorunlu hicret, İslam tarihinde hem sabır ve fedakârlığın sembolü olmuş, hem de müminlere savaş izninin verilmesine zemin hazırlamıştır.

Ayet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır: “*Onlar, sadece ‘Rabbimiz Allah’tır’ dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılanlardır. Şayet Allah, insanların bazıı ile bazısını engellemeseydi, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler -orada Allah’ın adı çokça zikredilir- mutlaka yıkılıp giderdi. Allah, dinine yardım edenlere mutlaka yardım eder. Şüphesiz Allah güçlüdür, mutlak galiptir.*”¹¹⁸

Ayeti kerimede geçen “*haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir.*” buyruğu Müslümanlara yapılan zulümlerden birisini dile getirmiştir. Yurtlarından çıkarılmalarının

Muhammed b. İsâ Ebû İsâ Et-Tirmizî, *el-Câmiu’s-Sahîh* Sunenu’t-Tirmizî thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve arkadaşları, (Mısır: Mektebetu el Babi el Halebi, 1395/1975),”Tefsir “,22.

¹¹⁶ Mübâh: Allah Teâlâ’nın nazarında yapılıp yapılmaması eşit olan fiil. Herhangi bir Helâl yemeği yemek ya da yememek gibi.

¹¹⁷ el-Kurtubî. *El-Câmiu li Ahkâmi’l- Kur’an*, 14/405-407.

¹¹⁸ el-Hac 22/40.

temel nedeni, “Rabbimiz bir ve tek olarak Allah’tır” demeleri, yani tevhid inancına sıkı sıkıya bağlı olmalarıdır. Bu sebeple, müminler yurtlarından haksız yere sürülmüşlerdir. Onları bu zulme maruz bırakanlar ise müşrik ve putperest topluluklardır. Dolayısıyla, bu sürgün, inançlarından dolayı maruz kalınan bir baskı ve zulmü ifade etmektedir.

İbnu’l-Arabî (öl.543/1141); şöyle söyle demiştir: İlim adamlarımız şöyle söylemişlerdir: Resûlullah’a Akabe bey ’atı öncesinde savaşmak ve kan dökmek kendisine helal sayılmamıştı. O, sadece İslam’a davet etmek, sabretmek, affetmek ve cahillere aldırış etmemek ile emir olunmuştu. Bundaki gaye ise Allah’ın onlara karşı delilini açıkça ortaya koyarak, “Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz.”¹¹⁹ buyruğunda ki vaadini yerine getirmektir. Mekkeli müşrikler ise azgınlıklarına devam etmiş, Peygamber ve beraberinde ona iman eden Müminlere baskı ve çeşitli işkenceler yapmış ve ülkelerinden sürmüşlerdir. Mekkeli müşrikler, Peygamberi yalanlayıp Allah’a karşı azgınlaşarak iyice haddini aşınca Allah da Peygamberine savaş için izin verdi.¹²⁰

Bu ayette, zulüm baskı altına alınan kişinin işlediği amelin onu zorlayarak o eylemi, ameli yapmaya mecbur kılana nispet olunacağına yönelik bir kanıt bulunmaktadır. Bu buyruk, “Şayet siz ona yardımda bulunursanız, bilesiniz ki inkârcılar onu Mekke’den çıkardıklarında, Allah ona bizzat yardımda bulundu. Onlar mağaradayken. Arkadaşı ona, ‘Hüzünlenme, çünkü Allah bizimle beraberdir’ diyordu. Allah onun üzerine güven ve sükûnet indirdi, onu sizin görmediğiniz ordularla destekledi. Bu şekilde inkârcıların sözünü alçaltmıştı. Allah’ın sözü en yücedir. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹²¹ ayetine benzemektedir. Her iki buyruk içinde bu yönden yapılacak beyanlar aynıdır. “...inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke’den) çıkardıkları zaman...” buyruğunda Hz. Peygamberin Mekke’den hicret ederek, daha öncesinde müminlerin hicretini sağlayıp onları Mekkeli müşriklerin zulüm ve eziyetlerinden kurtardıktan sonra kendisini Mekkeli müşriklerden kurtarışına bir işaret vardır. Çünkü peygamberin Mekke’den ayrılışı, Müşriklerin peygamberi ve müminleri buna zorlamasının bir neticesiydi. Bu sebeple eylem müşriklere nispet edilmiş ve bu mesele ile ilgili hükümde onlar hakkında beyan edilmiştir. Başka birini öldürmesi için bir kişiyi zorlayan, bunun sonucunda öldürülme ve zorlanma söz konusu olursa telef olan

¹¹⁹ el-İsrâ 17/15.

¹²⁰ İbnü’l-Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’an*, 3/919-920.

¹²¹ et-Tevbe 9/40.

şeyin tazminatını zorlayan mecbur kılan kimse öder. Bunun nedeni ise katili cinayete mecbur bırakması ve malı telef etmeye zorlamasıdır.¹²²

“Şayet Allah’ın, insanların bazıları ile bazısını engellemesi olmasaydı” buyruğundan anlaşıldığı üzere Allah peygamberlere ve müminlere savaş için izin vermeseydi, meşru kılmasaydı müşrikler her yeri kuşatır ele geçirir ve farklı dinlere mensup kimselerin ibadet için inşa ettikleri mekânları atıl hale getirerek işlevsiz kılarlardı. Ancak savaşmanın farz olması böyle bir durumun oluşmasına mâni olmaktadır. Cihat önceki milletlere de emredilmiştir. Dinler cihad ile huzura ermiş ve mabetler bu sayede ayakta durabilmiştir. Aksi takdirde Hz. Musa (a.s) döneminde havralar, Hz. İsa (a.s) zamanında kiliseler ve Hz. Muhammed (s.a.v) devrinde ise mescitler yıkılarak harap olacaktı. Bazı ilim adamları şu izahta bulunurken: Şayet Allah zulmedenlerin işlemiş oldukları zulümleri adalet sahibi idareciler, yöneticiler aracılığıyla ortadan kaldırmış olmasaydı... Bazısı da: Şayet Allah hayırlı ve faziletli kişilerin yapmış oldukları dualar vesilesi ile gelecek olan azabı savuşturmasaydı... Şeklinde izah etmiştir. Çünkü ayete göre insanların bazıları vasıtası ile bazısının veya bazı durumların defedilmesi ve kendilerinden bir takım şeylerin defedilmesi durumu mutlak olarak gereklidir.

Ehl-i-zimmetin İslam beldelerinde bulunan mabetleri hakkında bu buyruktan anlaşılan şudur ki; Ehl-i zimmetin havralarını, kiliselerini vs. mabetlerini yıkmak yasaklanmıştır. Bununla beraber yeni mabet inşa etmelerine izin verilmez. Hali hazırda mevcut olan mekânlarını da yükseltemez ve genişletemezler. Şayet mabetlerinde bir ekleme veya fazladan bir şey yapılması gibi bir durum söz konusu olursa, onun derhal kaldırılması gereklidir. İslam diyarında Ehl’i-zimmet’in sahibi oldukları şeylerin ise yıkılması söz konusu değildir. Bunun da sebebi Ehl’i-zimmet ile ahitleşme olmasıdır.

Manastırlar, Kiliseler ve Havralar ile alakalı olarak şöyle söylenebilir. صَوَامِغ (manastırlar) kelimesi صَوْمَعَةٌ’un çoğuludur. Vezni ise “fev’ale” dir. Bu da üst kısmı sivri ve yüksekçe olan yapı anlamındadır. Buralar İslam öncesinde Hristiyan rahiplere ve sabîîlerin âbidlerine mahsus yerlerdir. الْبَيْع Kiliseler kelimesi, بَيْعَة ‘un çoğuludur. Hristiyanların mabedine verilen isimdir. صَلَوَات (Havralar) kelimesi ile ilgili olarak ez-Zeccâc (öl.311/923) ve el-Hasen (öl.468/1076)’e göre bu mekanlar Yahudilerin kiliseleri (manastırları)’dır. Bu kelime İbranicede صَلَوَاتَا olarak söylenmiştir. Elmalılı (1878-1942) da bu kelime hakkında İbrânice Saluta’dan gelip daha sonra Arapça bir ifadeye dönüşen

¹²² Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l- Kur’an*, 14/407-412.

bir kavram olduğunu söylemiştir. Yani Yahudilerin namaz kıldıkları yer olan havra manasındadır. Mescitlerin de “Allah’ın adının çokça zikredildiği mekân” olarak nitelendiğini ve bunda iki inceliğin bulunduğunu söylemiştir. Bunlardan ilki, İslâm’ın emrettiği ibadetlerden kastedilenin ve asıl amaçlananın Allah’ın çokça zikredilmesi olduğuna dikkat çekmek, Diğeri ise diğer mekânların mevcut olmalarının temel gayelerinin Allah’ın adının zikredildiği mekânlar olarak bilinmekten çıkarak farklı amaçlar için kullandığına işaret ettiğine işaret olduğunu söylemiştir.¹²³ Ebu Ubeyde (öl.209/824), bu kelimenin Hristiyanlar tarafından yolculuk esnasında dua ve ibadet için çöllerde yaptıkları yapıların adı olduğunu söylemektedir. Bunlara da salûta denir. Arapçaya salavât diye uyarlanarak kullanılmıştır. İbn Abbas demiştir ki; “Salavât” kiliseler demektir. Ebu’l-Âliye (öl.90/709), ise Salavât, Sabîlerin mabetleridir, demektedir. İbn Zeyd’e (öl.386/996) göre ise, bunlar Müslümanların kılmış oldukları namazlardır. Düşmanlar onlara baskın yapacak olurlarsa namazları kesilir mescitleri de yıkılıp gider. Bu durumda mana şöyle olur: “Salavât” hakkında “yıkma” sözcüğü, artık eda edilmesi imkânsız bir duruma dönüşeceği manasında istiâre yapılmıştır. Ya da salavât yerlerini yani namaz kılma yerlerinin ifadesi bağlamında muzafın hafzedilmiş olması da mümkündür. İbn Abbas, Zeccâc (öl.311/923) ve diğerlerinin beyanlarına göre yıkma ifadesi burada gerçek manada kullanılmıştır. Hasen’e gelince “salavât” in yıkılmasını namazların terkedilmesi anlamında yorumlamıştır. Kutrub’a (öl.210/825), göre ise küçük manastırlar Salavât anlamındadır. Hasif’in (öl.139/756-757) kanaatine göre bunlardan kasıt milletlerin mabetlerine işaret etmektir. es-Savâmi’ (manastırlar) rahiplere, el-Bî’a (kiliseler) Hristiyanlara, es-Salavât (havralar) Yahudilere, mescitler ise Müslümanlara aittir. el-Bî’a Arapça’da Hristiyanlara özel mabedin ismidir. Bu mekânların isimleri ve anlamları önceden beri ehli kitap arasında bilinmekteydi. Bu isimler sadece kitap ehli için geçen kelimelerdir. Putperestler için söz konusu değildir. Onların mabetlerinin yapılışı daha eskilere dayanmaktadır. Bir diğer açıklamada şöyledir: Bu mabetlerin yıkılma ihtimali daha yüksek, Allah’ın adının anılmasının daha büyük bir ihtimal olduğu mekân da mescitlerdir. “...Allah kendi dinine yardım edenlere muhakkak yardım edecektir.” buyruğu şunu ifade etmektedir: Allah kendi göndermiş olduğu İslam dinine ve Resûlüne destek verene yardımcı olur. Elmalılı şöyle demiştir: Din ihtiyârî fiiller ile alakalıdır buna göre bu konuda istenilen amacın olması ve hayat bulabilmesi ve Allah’ın iradesi kulun

¹²³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/552.

cüzî iradesine bağlı olduğu için kulların dolayısıyla müminlerin cüzî iradelerini kullanarak gayret göstermeleri Allah'ın iradesinin işlemesine aracı olacaktır. Bu da vesile olması yönünden bir nevi yardımdır. Bundan dolayı müminlere müdafaayı söz veren Allah Teâla yardımının kat'i olarak gerçekleşmesini onların gayretlerine, mücadele ve yardımlarına bağlamıştır.¹²⁴ “*Kuşkusuz Allah güçlüdür, mutlak galiptir.*” Yani kudret sahibidir, gücü yetendir.¹²⁵

1.2. HARAM AYLARDA SAVAŞ

1.2.1. Fitneye Karşı Mücadele Ve Savaşın Sınırları

İslam öncesi Arap toplumunda Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep ayları “haram aylar” olarak kabul edilmiş ve bu dönemlerde savaşmak yasak sayılmıştır. Ancak İslam'ın ilk yıllarında müşriklerin bu yasağı çiğneyerek müminlere saldırımları üzerine, Kur'an-ı Kerîm haram aylarda savaş meselesine açıklık getirmiştir. Buna göre, müslümanlara yönelik saldırı ve zulüm devam ederse, aynı şekilde karşılık vermek meşru kılınmıştır. Böylece İslam, savaş yasağını bütünüyle kaldırmamış, fakat adalet ve meşru müdafa esasına bağlı olarak yeniden düzenlemiştir.

İslam'da savaşın en önemli gerekçelerinden biri, fitneye engel olmak ve insanların inanç özgürlüğünü güvence altına almaktır. Kur'an'da “*Fitne, öldürmekten daha kötüdür*”¹²⁶ buyrulurken, müminleri dinlerinden döndürmeye, zulüm ve baskı yoluyla onları sindirmeye yönelik her türlü girişimin savaş sebebi sayıldığı ifade edilmiştir. Ancak bu izin sınırsız değildir. Savaş sadece saldırıya karşılık vermek, zulmü ortadan kaldırmak ve adaleti tesis etmek amacıyla meşru kılınmıştır. Masumlara, kadınlara, çocuklara ve ibadethanelere dokunulmaması; aşırıya gidilmemesi İslam'ın koyduğu temel sınırlar arasındadır. Ayet-i kerimede Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“*Onları yakaladığınız yerde öldürün; sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Harâm civarında onlar sizinle savaşmadıkça siz de orada onlarla savaşmayın. Şayet sizinle savaşmaya kalkışlarsa o zaman onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir!*”¹²⁷ ayeti, esirin öldürüleceğine dair delil sayılmaktadır. “*Onları yakaladığınız yerde öldürün*”, buyruğundan maksat Harem

¹²⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/552-553.

¹²⁵ Kurtûbî, *El-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 14/409-412.

¹²⁶ el-Bakara 2/191-217.

¹²⁷ el-Bakara 2/191.

dışında veya Harem bölgesinin içinde her nerede olursa fark etmez, onları taarruz etsinler diye de beklemeyin, demektir.¹²⁸ “sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın” kısmından maksat Mekkeli müşrikleri Mekke’den çıkarmaktır. Burada emir muhacirleredir. Elmalılı, burada çıkarma emrinin temkinle ilgili olduğunu ve bu vaadin de Mekke’nin fethi ile yerine getirilmiş olduğunu beyan etmiştir.¹²⁹ Buyruğun; “*Fitne öldürmekten daha kötüdür*” kısmından maksadın ise Mekkeli müşriklerin Müslümanlara baskı yaparak onları küfre dönmeye zorlamaları ve bunu arzulamalarıdır ki buradan Allah’a ortak koşmaları sebebiyle bu fitnenin öldürmekten beter olduğu anlaşılmaktadır. Ayetin haram aylardan Recep ayının son gününde Vâkid b. Abdullah et-Temimî tarafından öldürülen Amr b. el-Hadramî hakkında indiğini ortaya koymaktadır.¹³⁰ Elmalılı ise, İnsanları vatanından çıkartmak gibi insanları azaba uğratacak sıkıntıların ve zorlukların öldürmekten daha büyük olduğunu, çünkü ölümü arzulattırarak hallerin ölümden daha büyük ve daha ağır olduğunu çünkü buyrukta buna işaret olduğunu, aynı şekilde şirk, küfür, küfrü yaymak, Allah’ın yasaklarına karşı saygısızlık, hürmetsizlik, dinden dönmek vs. her birinin birer fitne olduğunu, söylemiştir. Bu buyruğun mensuh olmadığını, aksine muhkem olduğunu beyan etmiştir.¹³¹

“*Eğer onlar vazgeçerlerse, artık Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.*”¹³²

buyruğundan maksat ise, iman etmek sûretiyle sizinle yani siz Müslümanlar ile savaştan vazgeçerlerse Allah, Ğafur ve Rahimdir, şeklinde anlaşılmaktadır. Elmalılı, buyruğun Arap müşrikleri ile alakalı olduğunu ve küfürden vaz geçerlerse, demek olduğunu ve onların ya İslam’a girmeye veya kılıç ile öldürülmeye mahkûm olduklarını beyan etmiştir.¹³³

“*Fitne ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın; fakat vazgeçerlerse, artık zalimlerden başkasına saldırmak yoktur.*”¹³⁴ Bu buyruğun, “...onlarla savaşın...” buyruğu ile nesh olduğunu savunanlara göre; ayet her yerde her müşrikle savaşmak manasına gelmekte, nesh olmadığını savunanlara göre ise; “Sizinle savaşanlarla savaşın” buyruğundaki kimselerle savaşılması anlamına

¹²⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/37.

¹²⁹ A.g.e., 2/37.

¹³⁰ Kurtûbî, *El-Câmiu li Ahkâmî’l- Kur’an*, 3/242-246; Apak, Âdem- Demircan, Adnan, Hz. Peygamber Döneminde Müşriklerle olan İlişkiler, 235.

¹³¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/38

¹³² el-Bakara, 2/192.

¹³³ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/40.

¹³⁴ el-Bakara, 2/193.

gelmektedir. Kurtûbî, birinci görüşün daha doğru olduğunu, kâfirlerin savaşa başlamaları gibi bir şarta bağlı olmaksızın mutlak bir savaş emri olduğunu savunmuştur. Bunun delili ise “*Ve din yalnız Allah’ın olana dek*” buyruğudur.¹³⁵

1.2.2. Saldırmazlık İlkesi ve Meşru Savunma

Kur’an-ı Kerîm’de haram aylarda savaş hususu açıkça düzenlenmiş, saldırmazlık ilkesine karşılık karşılıklılık esası getirilmiştir. İslam, savaşın sınırlarını çizmiş; aşırılığa gitmeyi, ölçüsüzlüğü ve saldırganlığı yasaklamış, adalet ve dengeyi esas kılmıştır. İslam’da savaşın temel ilkelerinden biri saldırmazlıktır. Kur’an’da “*Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda savaşın; fakat haksız yere saldırmayın. Çünkü Allah saldırganları sevmez*”¹³⁶ buyrularak, müslümanların sebepsiz yere savaşa girişmeleri yasaklanmıştır. Ancak saldırıya uğramaları hâlinde, kendilerini ve inanç özgürlüklerini korumak için meşru savunma hakkı tanınmıştır. Bu da savaşın bir amaç değil, zulme karşı zorunlu bir araç olduğunu göstermektedir. Böylece İslam, hem barışı esas almış hem de adalet ve güvenliği sağlamak için gerekli durumlarda savunmayı meşru görmüştür. Allah c.c şöyle buyurmuştur:

“*Haram ayın karşılığı haram aydır; saldırmazlık kurallarına riayet karşılıklıdır. Şu hâlde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın. Allah’ın hükmüne saygılı olun ve bilin ki Allah kendisine saygılı olanların yanındadır.*”¹³⁷

Bu buyruğun nazil olması kaza umresi ve Hudeybiye ile ilgilidir. Hicretin altıncı senesi zilkade ayında vuku bulan bu olayda Hz. Peygamber umre yapmak için çıkıp Hudeybiye’ye gelmiştir. Ancak Mekkeli müşrikler Hz. Peygamberi Mescid-i Haram’a girmekten alıkoymuşlardır. Burada yapılan ve mekânından aldığı adla Hudeybiye anlaşmasının gereği, sonraki sene yani hicretin yedinci senesi gelerek kaza umresini gerçekleştirdi. Kurtûbî, bu buyruğu şöyle manalandırmıştır: ‘Şayet onlar bu haram ayda savaşmayı helal görüyorlarsa sende onlar ile savaş. Allah bu buyruk ile onlara karşı savaşmayı mübah kılmıştır.’ , “*Haram ayın karşılığı haram aydır saldırmazlık kurallarına riayet karşılıklıdır.*” kısmı şu manaya gelebilir: O Müşrikler hicrî altıncı yılda sizin umre yapmanıza engel oldular, yedinci yılında kaza umresi yapmak sûreti ile sizin

¹³⁵ Kurtûbî. *El-Câmiu li Ahkâmi’l- Kur’an*,3/246-247.

¹³⁶ el-Bakara 2/190

¹³⁷ el-Bakara, 2/194.

faydanıza olacak şekilde kısasta bulundum, demektir. “...*Şu hâlde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın...*” buyruğu kısasta uygulanması gereken şeyin misli misline olmasının gerekliliği, ayetin asli bir delil olduğundandır.¹³⁸

Elmalılı ise şöyle söylemiştir: Meşru olan aynıyla karşılık vermektir. Kayıtsız şartsız karşılık vermek değil. Karşılık vermede aynı şekilde aynı derecede olması gözetilmezse doğrudan bir zarar verme söz konusu olmuş olur ve zarara zararlar mukabelede bulunulması söz konusudur. Oysa İslam bunu yasaklamıştır. İslam hukukundaki şu kaide buna güzel bir delil teşkil etmektedir. “لا ضرر ولا ضرار” “Ne zarar vermek nede zarara maruz kalmak vardır.”¹³⁹ Fakat zararı ortadan kaldırmak gereklidir, bu da misli ile söz konusu olur. Aksi takdirde başka bir zarar söz konusu olmuş olur.¹⁴⁰

1.2.3. Haram Ayların Saygınlığı

İslam öncesi Arap toplumunda da bilinen ve saygı gösterilen dört ay; Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep’tir. Bu aylar, Allah tarafından kutsal kılınmış, savaş ve kan dökmenin yasaklandığı dönemler olarak kabul edilmiştir. Kur’an’da “*Şüphesiz Allah katında ayların sayısı on ikidir... Bunlardan dördü haram aylardır. İşte dosdoğru din budur. Öyleyse bu aylarda kendinize zulmetmeyin*”¹⁴¹ buyrularak bu ayların saygınlığına vurgu yapılmıştır. Haram aylar, İslam toplumunda barış, güvenlik ve ibadetlerin huşû içinde yerine getirilmesi için bir fırsat zamanı olarak değerlendirilmiştir.

Tevbe sûresi beşinci ayette haram aylar sona erdiğinde müşriklerle ilgili alınacak tavır açıkça belirtilmiştir. Bu hüküm, Hudeybiye Antlaşması’na ihanet eden ve Müslümanlara karşı sürekli saldırgan tutum sergileyen müşriklere yöneliktir. Ayette müminlere, barış imkânlarını reddeden ve saldırılarına devam eden müşriklerle kararlı bir şekilde mücadele etmeleri emredilmektedir. Ancak hemen ardından, tövbe edip İslam’ın temel ilkelerini kabul edenlerin bağışlanacağı ve serbest bırakılacağı bildirilmiştir. Böylece ayet, hem savaşın caydırıcı yönünü ortaya koymakta, hem de merhamet kapısını açık bırakarak İslam’ın adalet anlayışını yansıtmaktadır.

¹³⁸ Kurtûbî. *El-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 3/246-247..

¹³⁹ İbn Mâce, “Ahkâm”, 17; Ahmed, “Müsned”, 5/ 327.

¹⁴⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/41-42.

¹⁴¹ et-Tevbe 9/36.

Rabbimiz şöyle buyurmuştur: *“Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yargılayıcıdır, bağışlayıcıdır.”*¹⁴²

Ayetin içerdiği hükme göre haram aylar hususunda iki farklı görüş vardır: Üçü peş peşe olan zilkade, zilhicce ve muharrem ve recep ile birlikte toplam dördttür. Bu buyruktan kastın kendileriyle hiçbir antlaşma bulunmayan müşrikler olduğu söylenmiştir. Allah buradaki emrinde söz konusu olan haram aylar geçinceye kadar savaşmaktan menetmiştir. Haram aylardan kastın, hürmeti ve saygınlığı olan aylar olduğu da söylenmiştir. Allah, haram aylarda müminlere kan dökmeyi zaruret olmadığı sürece haram kılmıştır. *“Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün”* emri müşrikler hakkında umumidir. Fakat *“Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez.”*¹⁴³ buyruğundan yola çıkılarak kadın, çocuk, din adamı (rahip, keşiş) gibileri tahsis olunarak umumi hükmün dışında bırakılmıştır. *“Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün”* her yer hakkında genel bir hükümdür. Ebu Hanife (öl.150/767), Mescidi Haramı istisna etmiştir. *“esir alın”* yani *“alı koyun”* yani sizi arazilerinizde, tasarrufunuzda olan topraklarınızda herhangi bir tasarrufta bulunmalarına müsaade etmeyin, demektir. Ayette geçen مَرَصَد kelimesi, düşmanın gözetlendiği mekânın adıdır. *“Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın.”* Burada anlam şirki terk ederlerse, demektir. Burada buyruktan anlaşıldığına göre öldürülme sebebi şirke bağlanmıştır. Şayet işledikleri şirke, putçuluğa tövbe eder İslam’ın emirlerini yerine getirirler ise o zaman bu öldürme emri de ona bağlı olarak düşer. Bu hadis, İslam’da savaşın sınırlarını ve meşruiyet şartlarını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Peygamberimiz (s.a.v.) buyurmuştur ki: *“İnsanlar ‘Lâ ilâhe illallah’ deyip, namazlarını kılan ve zekât verene dek ben, onlarla savaşmam hususunda emrolundum. Onlar bu şartları yerine getirirlerse, kanları ve malları benden selamet bulur. Hesapları ise Allah’a aittir.”*¹⁴⁴

Elmalılı (1878-1942), *“Haram aylar çıkınca”* buyruğundan maksadın normal senelerde geçerli olan Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep olarak bilinen aylar değil

¹⁴² et-Tevbe 9/5.

¹⁴³ el-Bakara 2/190.

¹⁴⁴ Buhârî, “İman”, 17. “Salât”, 28, “Zekât”, 1; Müslim, “İman”, 32-36; Ebu Dâvûd, “Cihâd”, 95; Nesâî, “Zekât”, 3; İbn Mâce, “Fiten”, 1; Ahmed, “Müsneid”, 4/8.

“Dört ay daha yeryüzünde gezip dolaşın” buyruğunda kastedilen Kurban Bayramından sonra gelen dört aylık süredir, demektir. Bunlar içinde ilk elli günü haram aylardan olup geriye kalan yetmiş gün ise bunun dışında kalmaktadır. Ancak bu duruma göre söz konusu edilen günlerde aynen haram aylar gibidir. Çünkü tanınan dört aylık süre içinde saldırmak ve öldürmek, savaş açmak yasaktır. Yapmış oldukları antlaşmaya sadık kalanların antlaşma süreleri doluncaya kadar da durumun bu şekilde olacağını söylemiştir.¹⁴⁵

İbnu'l-Arabî (öl.543/1148), ise “*Haram aylar çıkınca*” buyruğu ile ilgili olarak dört görüş olduğunu söylemiştir. Birincisi: “Bunlar bilinen mâlum aylar; Recep, Zilkâde, Zilhicce’ ile Muharrem ayıdır. İkincisi: Dokuzuncu sene Şevval’dan Muharrem ayının sonuna kadardır. Üçüncüsü: Dokuzuncu sene kurban gününden itibaren dört aydır. Dördüncü ise: Müşriklerden antlaşmalarına sadık kalan antlaşmalarını bozmayanların ahitlerinden kalan dokuz ayın tamamıdır. Sahih olan görüşün ise “Yevmu’n-Nahr gününden itibaren dört aydır, demiştir.”¹⁴⁶

1.2.4. Allah’ın Katında Ayların Sayısı Ve Haram Aylar

Allah, gökleri ve yeri yarattığı günden itibaren zamanı on iki ay olarak takdir etmiş, bunlardan dördünü ise haram aylar kılmıştır. Bu aylarda müminler için hem günah ve zulümden sakınma hem de toplumsal barışı koruma sorumluluğu hatırlatılmıştır. Kur’an, bu zamanların sıradan değil, ibadet ve kulluk bilincini derinleştiren özel dönemler olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte, gerektiğinde müminlerin düşman karşısında birlik içinde mücadele etmeleri de emredilmiştir. Böylece ayet, zamanın Allah’ın koyduğu düzene göre işlediğini ve takvâ ile yaşamanın önemini ortaya koymaktadır.

Bu hususta Allah şöyle buyurmuştur: “*Doğrusu Allah’a göre ayların sayısı, Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına uygun olarak on ikidir; bunlardan dördü haram aylardır. İşte doğru olan din budur. O aylarda kendinize zulmetmeyin, müşrikler sizinle topyekûn savaştıkları gibi siz de onlarla topyekûn savaşın. Bilin ki Allah buyruklarına karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.*”¹⁴⁷

¹⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4/298.

¹⁴⁶ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur’an*, 2/649.

¹⁴⁷ et-Tevbe 9/36.

Ayet-i kerimede geçen “Allah’a göre” ya da “Allah’ın katında” ifadesinden maksat, bu takvimin Allah’ın hükmüyle belirlenmiş olduğu ve Levhi Mahfuz’da yazılı bulunduğuudur. “*Allah’ın kitabında*” ifadesi de yine Levhi Mahfuz’u işaret eder. Ayetin devamında yer alan “*Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki yazıya uygun olarak*” ifadesi ise, bu ay düzenlemesinin ezelden beri Allah’ın takdirinde mevcut olduğunu ve yaratılışla birlikte yürürlüğe konduğunu bildirir.

Bu da göstermektedir ki, on iki aylık takvim ve bu aylar içindeki dört haram ay, insanlara yönelik keyfî bir uygulama değil; yaratılışla birlikte ilahi kaderin bir parçası olarak düzenlenmiştir. Allah Teâlâ bu sistemi peygamberleri aracılığıyla vahiy yoluyla insanlara tebliğ etmiştir.

Müşriklerin zaman zaman haram ayların isimlerini değiştirmeleri, bazılarını öne veya sona almaya çalışmaları, bu ayların ilahi düzende belirlenmiş olan yerlerini değiştirmemiştir. Çünkü buradaki amaç bu meselede Allah’ın buyruğuna uyarak cahiliye Araplarının uyguladıkları ayların isimlerini kimini erteleyip kimini de öne almalarını reddetmektir. Cahiliye Araplarının Safer ayını Muharrem, Muharrem ayını Safer ayına çevirmeleri Allah’ın düzenlediği tertibi değiştirebilecek bir vasıfta değildir. Allah’ın bu buyruğu İslam ahkâmı ve ibadetlerin Araplarca malum olan aylar ve yıllara bağlı olması gerektiğini belirtmektedir. Bunun gerekçesi de Arapların takvimiyle diğer toplumların kullandığı takvimler arasında ki sayısal yönden farklılıklardır. Arapların kullandığı takvimlerin dışındaki takvimler de bazı aylarda günler otuzdan fazla iken bazılarında otuz günden azdır. Arapların aylarına gelince, bazısında günler otuzdan az olsa da otuzdan fazla gün bulunmaz. Otuz günden az çeken aylarda belirli değildir. Eksik ve tam olması yönünden Arap ayları arasındaki farklılık, ayın burçlardaki değişikliğine göre belli olur.

Ayeti kerimenin “*bunlardan dördü haram aylardır*” buyruğunda geçen haram aylar; Zilkâde, Zilhicce, Muharrem ve bunlardan ayrı tek olarak gelen Recep ayıdır. Recep ayına mudarlıların Recebi de denilmiştir. Bunun nedeni ise Rabia b. Nizar soyundan gelenlerin Ramazan ayını haram ay kabul ederek Recep demeleri ve bunun mukabilinde Mudarlıların ise Recep ayının kendisini haram ay olarak kabul etmeleriydi. Hz. Muhammed (s.a.v.) bu konuya; “...Cumade ile Şaban arasındaki Recep...”¹⁴⁸ sözü ile açıklık getirmiştir. “*İşte doğru olan din budur*” yani tam ve noksansız hesap işte budur. En doğru hüküm budur, hak ve gerçek budur, diye açıklamalar yapılmıştır. “*O aylarda*

¹⁴⁸ Buhârî, “Bed’u’l-Halk”, 2,” Meğâzî”, 77.Müslim, “Kasâme”, 29; Ebu Dâvûd, “Menâsik”, 67.

kendinize zulmetmeyin,” İbn Abbas’a göre bu buyruk sadece haram ayları değil ayların tümünü kapsamaktadır. Bazılarına göre ise bu haram aylara has bir buyruktur. Çünkü bu daha yakın bir ihtimaldir. Bu buyrukta geçen zulüm, kelimesi için iki mana söz konusudur. ‘Savaşmak sûretiyle bu aylarda kendinize zulmetmeyin’, manasında olduğu da söylenmiştir. Başka bir tevile göre de, ‘Siz günah işlemek sûreti ile bu haram aylarda kendi nefislerinize zulmetmeyin’, diye yorumlanmıştır. Her ne kadar zulüm daima haramsa da Allah’ın bilhassa bu dört ayda zulmü haram kılması bu ayların değerinin ve yüceliğinin dikkate alınması içindir.

“*Müşrikler nasıl ki sizinle topluca savaşıyorlarsa siz de onlarla topluca savaşa tutuşun*” buyruğunda geçen **كُلًّا** sözcüğü “toplu bir şekilde” manasındadır. İrap açısından hal konumunda bir mastardır. Öyleyse mana şu şekilde olur: Toplu bir şekilde onları kuşatarak onlara karşı savaşın. Bazı ilim sahipleri şöyle söylemiştir: Bu buyruk daha önceleri cihadı herkese farzı ayın olarak emir ifade ederken, daha sonra bu hüküm nesh olarak cihad farzı kifaye oldu. Burada, “topyekûn” kaydının getirilmesinden dolayı müşriklerin Müslümanlara karşı savaşmaları ve toplanmaları durumuna göre müslümanların da onlara karşı birleşerek toplanmamız farz olur.¹⁴⁹

1.3. MÜŞRİKLERLE YAPILAN SERİYYE VE SAVAŞLAR

1.3.1. Abdullah b. Cahş Seriyyesi

Abdullah b. Cahş Seriyyesi, hicretin 2. yılında (624) gerçekleşen ve İslam tarihinde özel bir yere sahip olan askerî bir harekâttır. Hz. Peygamber, Abdullah b. Cahş kumandasında küçük bir birliği Mekke kervanlarını gözetlemek amacıyla göndermişti. Ancak bu Seriyye, Recep ayında yani haram aylardan birinde vuku bulmuş ve burada bir müşrik öldürülüp bazıları esir alınmıştır. Bu olay, hem Müslümanlar arasında hem de Mekke müşrikleri nezdinde geniş yankı uyandırmış; müşrikler, “Muhammed haram aylarda kan döktü” diyerek propaganda yapmışlardır. Abdullah b. Cahş Seriyyesi, hem İslam’da haram aylar konusunun düzenlenmesine hem de savaş hukukunun ilke ve sınırlarının belirlenmesine vesile olmuştur. Konu ile ilgili olarak ayet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır:

¹⁴⁹ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi’l- Kur’an*, 10/195-200.

*"Haram aylar ve o aylarda savaşma hüşunda sana soru soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük (bir) günahdır. Fakat Allah'ın yoluna engel olmak, O'nu inkâr etmek, Mescid-i Harâm'ı (ziyaretten) men etmek ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük bir günahdır. Fitne, öldürmekten daha büyük (bir günahdır). Onlar güçleri yeterse sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse, işte onların amelleri dünyada da âhirette de boşa gider. Onlar cehennemliktirler ve orada ebedî kalacaklardır."*¹⁵⁰

Bu ayetin nüzul sebebi hususunda farklı görüşler olmakla beraber Abdullah b. Cahş seriyesi hakkında indiği yönünde görüşler daha fazladır. Şöyle ki: Hz. Peygamber, Abdullah b. Cahş'ı, Sa'd b. Ebi Vakkas, Ukaşe b. Muhsin, Utbe b. Gazvan, Ebu Huzeyfe b. Utbe b. Rebia, Süheyl b. Beyzâ, Âmir b. Rebîa, Vakıd b. Abdullah, Halid b. Bekr (r.anhm)'den oluşan bu sekiz ya da dokuz kişilik müfrezeyle beraber Bedir savaşından yaklaşık olarak iki ay önce Cumadelahir ayında, başka rivayete göre ise Recep ayında bir seriyyeye göndermiştir. Abdullah b. Cahş'a bir mektup vermiş ve iki gün yol gitmedikçe bu mektubu açıp bakmaması yönünden talimat vermiş, sonra bakıp mektuptaki emri yerine getirmesini söylemiş ancak arkadaşlarından hiçbirine baskı ve zorlamada bulunmamasını emretmişti. Mektubun içeriğinde Hz. Peygamber şöyle buyurmaktaydı: "Bu mektuba baktığınızda hemen Mekke ile Taif arasındaki Batnı Nahle adı verilen yere kadar yürü. Orada Kureys'i gözetle ve haberini bize bildir." Abdullah, mektubun içeriğine vakıf olunca, işittik ve itaat ettik, dedi. Sonra da arkadaşlarına "Resûlullah bana Nahle'ye varıp Kureys'i gözetlememi, haberlerini de kendisine ulaştırmamı emretti. Size de bu konuda zorlamada bulunmamı da emretti. Öyleyse şehitlik isteyen benimle gelsin, istemeyen de geri dönsün." dedi. Hiçbiri geri dönmedi. Necran adında bir madene vardıklarında Sa'd b. Ebi Vakkas ile Utbe b. Gazvan'ın birlikte bindikleri binek hayvanları kayboldu. Bunlar binek hayvanını aramak için geride kaldılar. Diğerleri ise yoluna devam etti. Abdullah b. Cahş Nahle denilen mevkide konaklayıncaya kadar yol almış. O anda yanlarından kuru üzüm ve ticaret malları taşıyan Kureys'e ait bir kervan geçti. Bu kervanda Amr b. el-Hadramî ile Osman b. Abdullah b. el- Muğire ile onun kardeşi Nevfel b. Abdullah b. el- Muğire ile Muğire oğullarının azatlısı el-Hakem b. Keysan da bulunuyordu. Müslümanlar haram aylardan recep ayında olmaları sebebiyle onlarla savaşmanın haram ayın hürmetini çiğnemiş olma söz konusu olacağını, ancak

¹⁵⁰ el-Bakara, 2/217.

onları bırakma durumunda da harem bölgesine geçmeleri durumunun söz konusu olacağını düşündüler. Bunun üzerine savaş kararı aldılar. Amr b. el-Hadramî Müslümanların attıkları ok ile öldü. el-Hakem b. Keysan'ı da esir aldılar. Nevfel b. Abdullah ise kaçmayı başardı. Bundan sonra kervan ve iki esir ile beraber Medine'ye döndüler.¹⁵¹ Alınan ganimetin beşte birini Abdullah b. Cahş'ın talimatı ile Resûlullah'a ayırdılar. Bu beşte bir İslam tarihinde ilktir. Allah Resûlü'de bu görüşü benimsemiştir. Daha sonra bu uygulama: *"Eğer Allah'a ve hakkı batıldan ayırım gününde yani iki topluluğun karşı karşıya geldiği gün kulumuza indirdiğimize iman etmişseniz biliniz ki ele geçirdiğiniz ganimetin beşte biri Allah'a, peygambere, yakınlarla, yetimlere, düşkünlere ve yolda kalmış kimselere aittir. Allah her şeye kadirdir."*¹⁵² buyruğu ile sabit olmuştur. Alınan ilk ganimet de budur. Amr b. el-Hadramî'nin öldürülmesine Resûlullah tepki göstermiş, diğer Müslümanları da son derece üzmüştür. Bunun üzerine: *"Sana haram ayı, onda savaşmayı soruyorlar. De ki: Onda savaşmak büyük günahdır..."* buyruğu nazil olmuştur. Alınan iki esir de fidye karşılığı serbest bırakılmıştır.¹⁵³

*"Allah'ın yolundan alıkoymak ve O'nu inkâr etmek, Mescid-i Harâm'dan (insanları) mani olmak, sakinlerini oradan sürmek Allah'ın yanında daha büyük bir suçtur."*¹⁵⁴ buyruğunda bu durumların haram aylarda savaşmaktan daha büyük günah olduğu bildirilmiştir. *"O'nu inkâr etmek"*, bir görüşe göre mananın: Allah'ı inkâr etmek olduğu, diğer bir görüşe göre ise; kasıt Müslümanların hac yapmasına ve Mescid-i Haram'a girmelerine mani olmaktır. *"Sakinlerini oradan sürmek ise Allah yanında daha büyük günahdır."* Cumhurun görüşüne göre ayetin anlamı: 'Ey Kureyşli kâfirler haram aylarda yapmış olduğumuz savaşı gözünüzde çok büyük bir mesele olarak gördünüz. Oysa sizin yaptığınız yani Müslüman olmak isteyenleri Allah'ın dinine girmekten engelleneniz, Allah'ı inkâr etmek sûretiyle kâfir olmanız, Resûlullah ve onun getirmiş olduğu Risâlet'ine iman eden ashabına yapmış olduğunuz gibi Kâbe'den halkını çıkararak sürmeniz Allah'ın indinde günah olarak daha büyüktür.¹⁵⁵

¹⁵¹ İbn Hişam, *Sîret-i İbn Hişam*, 2/212-216. Apak, Âdem- Demircan, Adnan, *Hiz. Peygamber Döneminde Müşriklerle olan ilişkiler*, 235-236. Sami Kılıçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayri Müslimler ile ilişkileri-Medine Dönemi 622-625 Yılları Arası*, (Ankara: Ankara Okulu Yay. 2018), 174-176. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/91-92; İmâdü'd-Din Ebi'l-Fidâ' İsmail İbn Kesir ed-Dimeşkî, *Tahk. Muhammed Ali Sâbûnî, Muhtasar İbn Kesir Tefsiri*, (Dimeşk: Dâru's-Saâdet), 1/190; Mustafa Ağırman, *Hiz. Peygamber ve Savaş*, (İstanbul: Siyer Yay. 2021), I/338-340.

¹⁵² el-Enfâl 8/41.

¹⁵³ Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 3/419-422.

¹⁵⁴ el-Bakara 2/217.

¹⁵⁵ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 3/422-430.

Elmalılı (öl.1942), da buna yakın bir açıklama da bulunarak şöyle söylemiştir: Halkını Mekke'den çıkarmak, Allah'a ortak koşmak, Allah'ın Resûlünü ve o'na indirilen vahyi yani Kur'an'ı inkâr etmek. İnsanları İslam dinine girmekten alıkoymak, dinsizliği yaymak sûretiyle toplumu belaya sürüklemek, İbn Hadramî'nin öldürülmesinden daha acı ve daha fecidir.¹⁵⁶

İbn Kesir (öl.774/1373), Mescidi Haramın ehlini oradan çıkarmak ve Allah'a şirk koşmak, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ashabının yaptığı bu işten daha büyük (günah)'tır, demiştir.¹⁵⁷

“Fitne de öldürmekten daha ağırdır.” buyruğu ile alakalı olarak Bir grup âlim ve Mücahit (öl.103/721) fitnenin, küfür manasına geldiğini söylemişlerdir. Şöyle ki Mekkeli müşriklerin işlemiş olduğu küfür Müslümanların onları öldürülmesinden daha büyük bir suçtur. Cumhur ise; Müşriklerin, Müslümanları dinlerinden döndürmek için işkenceye maruz bırakmaları, haram aylarda öldürmekten yani Müslümanların haram aylarında müşrikleri öldürmesi olayına karşı günah yönünden daha büyüktür. *“Yapabilseler dininizden çevirinceye kadar durmadan size karşı savaşmaya devam ederler.”*, buyruğu Allah tarafından verilen bir haber ve aynı zamanda Müslümanları kâfirlerin şerrinden sakındırmaktır. *“İçinizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, dünyada ve âhirette amelleri boşa gidenler”*, buyruğu; batıl olması, bozulması manasında olup Müslümanların İslam'da sebat üzere kalmaları için bir tehdittir.¹⁵⁸

İbnü'l Arabi (öl.543/1148), bu ayetin neshi hakkında farklı görüşler olduğunu söylemiştir. Ata' bunun sabit olduğuna yemin etmiş, çünkü bundan sonraki ayetlerin genel, umumi bunun ise hâs olduğunu, âm yani genel olanın hâs ile nesh olunmayacağını ve bunda ittifak olduğunu söylemiştir. Diğer ulema ise, bunun mensuh olduğunu söylemiş ve nâsih olan hakkında ihtilaf etmişlerdir. Zührî (öl.124/742), bunu nesh eden Allah'ın: *“müşrikler size karşı topluca savaştıkları gibi siz de onlara karşı topluca savaşın.”*¹⁵⁹ buyruğudur, demiştir. Bazıları da nesh eden: *“Ehl-i Kitap içerisinde Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.”*¹⁶⁰ buyruğudur, demişlerdir. Bu hususta daha başka görüşler de olmakla beraber sahih olan

¹⁵⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/92-93.

¹⁵⁷ İbn Kesir, *Muhtasar İbn Kesir Tefsiri*, I/190.

¹⁵⁸ Kurtûbî. El-Câmiu li Ahkâmî'l- Kur'an,3/426-428.

¹⁵⁹ et-Tevbe 9/36.

¹⁶⁰ et-Tevbe 9/29.

bu ayetin¹⁶¹, Hz. Peygamber'e haram ayda savaşıma ve himayeyi büyük gören müşriklere karşı bir cevap olmasıdır.¹⁶² Ve bunun akabinde de bu buyruk nazil olmuştur.

1.3.2. Bedir Savaşı

Bedir Savaşı, hicretin ikinci yılında (624) Ramazan ayında gerçekleşmiş ve İslam tarihinin dönüm noktalarından biri olmuştur. Bu savaş, sadece Müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasında gerçekleşen bir askerî çarpışma değil, aynı zamanda tevhid inancının şirk düzenine karşı verdiği ilk büyük mücadele olarak da kabul edilir. Medine'ye hicretin ardından Müslümanlar, henüz yeni bir toplum inşa etme sürecindeyken, Kureyş müşriklerinin ekonomik ve askerî baskısı altında varlık mücadelesi veriyordu. Bedir Gazvesi, bu mücadelenin fiilî boyuta taşındığı ve Müslümanların inançları uğruna canlarını ortaya koydukları ilk büyük sınav oldu.

Kur'an'da "Yevmü'l-Furkan" (Hak ile batılın birbirinde ayrıldığı gün) olarak nitelenen bu savaş Müslümanların az sayıda olmalarına rağmen Allah'ın yardımıyla zafere ulaşmaları bakımından da inananlar için bir umut ve teyit vesilesidir. Bu zafer, sadece askerî bir başarı değil, aynı zamanda İslam toplumunun özgüvenini ve Medine İslam Devleti'nin meşruiyetini güçlendiren bir dönüm noktası olmuştur.

1.3.2.1. İlahi Yardım Ve Gözlemin Algıya Etkisi

Bedir Savaşı, İslam tarihinde hem stratejik hem de manevi açıdan belirleyici bir dönemeçtir. İlgili buyruklarda savaş sırasında karşı karşıya gelen iki topluluk üzerinden müminlere önemli bir ibret sunulmaktadır: Bir tarafta Allah yolunda mücadele eden küçük ama imanlı Müslüman grubu, diğer tarafta kendi güçlerini abartan ve sayıca daha kalabalık gözükten müşrikler vardır. İlgili ayet-i kerimede zaferin nicelikle değil, Allah'ın yardımı ve desteğiyle kazanıldığını, müminlerin sabır ve tevekkülle başarıya ulaşacağını vurgular. Bu yönüyle Bedir, sadece bir askerî mücadele değil, aynı zamanda iman, basiret ve ilahi yardımın tecelli ettiği bir imtihan olarak değerlendirilir. Konu ile ilgili olarak ayet-i kerime de şöyle buyrulmaktadır:

"(Bedir'de) karşı karşıya gelen şu iki toplulukta sizin için büyük bir ibret vardır: Biri Allah yolunda savaşan grup; diğeri ise onları kendi gözleriyle iki katı sanan inkârcı

¹⁶¹ el-Bakara, 2/217.

¹⁶² İbnü'l-Arabi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 1/122-123.

grup. Allah, dilediğini yardımıyla destekler. Şüphesiz bunda basiret sahipleri için alınacak büyük bir ders vardır."¹⁶³

Ayet-i kerimede bahsedilen "iki topluluk" ile Bedirde karşı karşıya gelen iki topluluğun kastedildiği hususunda ittifak olunmuştur. Fakat ayetin muhatabı müminler mi yahut kâfirler mi bu hususta farklı görüşler bulunmaktadır. Müminlere hitap olduğunu var sayarsak, şöyle bir fayda mülâhaza olunur: Müminlerin kahramanlık duygularını harekete geçirerek –hakikatte de vuku bulduğu gibi- kendilerinden iki kat hatta daha fazla olan düşmanlarından korkmadan tereddüt etmeden hücum edecek bir duruma gelmeleri, kalplerinin sebat ve sükûnet bulmasıdır. "*Gözleriyle bunları kendilerinin iki misli imiş gibi gören*" buyruğu hakkında âlimler arasında gerek okuyuş, gerekse sayı yönünden ve gerekse hangi grubun kast olunduğu hususunda çeşitli ihtilaflar olmuştur. Fakat biz burada bu ayrıntılara girmeyeceğiz. Sayı yönünden durum yani hangi grup hangi grubu gözünde çok ya da az görüyor Allah'ın: "*Allah sana onları rüyanda az göstermişti. Eğer sana çok göstermiş olsaydı, kesinlikle yılgınlık gösterir, savaşma konusunda çekinip ayrılığa düşerdiniz. Fakat Allah (böyle olmasına) engel oldu. Şüphesiz O, kalplerde olanı hakkıyla bilir. Karşı karşıya geldiğinizde, Allah onları sizin gözünüzde az gösteriyordu, sizi de onların gözünde az gösteriyordu. Bu, Allah'ın gerçekleşmesini dilediği işi yerine getirmesi içindi. Bütün işler Allah'a döner.*"¹⁶⁴ buyruğu ile delil getirilerek konuya açıklık getirmek yeterli olacaktır.¹⁶⁵ İbn Kesir (öl.774/1373), bu buyrukta hitabın Yahudilere olduğunu اٰیَةً ile Allah'ın, dinini yücelttiğine, Resûlüne yardım ve zafer ihsan ettiğine, sözünü açığa çıkardığına delalet olduğunu ifade etmiş, "*Biri Allah yolunda çarpışan (mümin) grup, diğeri ise kâfir grup*" buyruğunun ise Bedir günü müminlerin karşılaştığı kâfir güruhun Kureyş müşrikleri olduğunu ifade etmiştir. "*Gözleriyle bunları kendilerinin iki misli imiş gibi gören*" buyruğunda ise bazı âlimlerin; müşriklerin, müminleri gözleri ile kendilerinin iki katı olarak gördüklerini buna da sebebin kendilerine karşı İslam'ın zafer kazanması için Allah'ın böyle takdir ettiği olduğunu, savaştan önce müşriklerin bilgi almak için Amr b. Sad'ı gönderip Müslümanların sayısının 310 küsur olduğunu öğrendiklerini ancak savaşta müminleri kendilerinin iki katı olduklarını gördüklerini, bunun sebebi de Allah'ın müminleri bin melekle desteklemesi olduğunu söylemişlerdir. Bazı âlimlerinde bu iki katı görmenin tam tersi olduğu Müslüman gurubun kâfir gurubu

¹⁶³ Âl-i İmrân 3/13.

¹⁶⁴ el-Enfâl 8/44.

¹⁶⁵ Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 5/39.

kendilerinin iki katı gördüğü ancak Müslümanların Allah'ın yardımı ile zafer kazandığını söylemişlerdir.¹⁶⁶

Yine İbn Kesîr'de (öl.774/1373) geçen bir açıklama şöyledir: Müslümanların müşrikleri kendilerinin iki katı görmesinin sebebi Allah'a yönelip O'na güvenip dayanmaları, Ondan yardım istemeleri, Müşriklerin müminleri böyle görmelerinin nedeni ise onlardaki korku, kaygı, panik, endişe ve evhamın hâsıl olması, ortaya çıkması içindir. Sonra iki gurup karşı karşıya gelince Allah gurupların birbirlerine karşı harekete geçerek ilerlemeleri için onları birbirlerine az gösterdi ki: "...Allah, olmasını murat ettiği şeyi gerçekleştirmek için böyle yaptı; ta ki ölenin niçin öldüğü, yaşayanın niçin yaşadığı da apaçık ortaya çıksın..."¹⁶⁷ Yani hak ile batılı ayırmak, İman kelimesini küfür ve tuğyan'a üstün kılmak, müminleri aziz, müşrikleri ise zelil kılmak için böyle yapmıştır. Tıpkı "*Andolsun ki Allah size, zayıf ve çaresiz iken Bedir'de de yardım etmişti.*"¹⁶⁸ buyruğunda olduğu gibi. "*Allah dilediğini yardımıyla destekler. Elbette bunda basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır*" yani basiret sahibi olanlar ve bu buyruğu anlayıp bunun ile Allah'ın hüküm ve tasarruflarına hidayet bulan kimseler için bunda bir öğüt ve ibret vardır. Allah'ın, Mümin kullarına bu dünya hayatında ve şahitlerin bulunacağı gün yani ahiret hayatında yardımı, onun takdir etmesinin bir neticesidir.¹⁶⁹

Elmalılı ise bu buyruğun, "*Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir, Allah sabredenlerle beraberdir.*"¹⁷⁰ Ayetinin manası ve hükmü İslam da Allah yolunda olmak şartıyla açıklık kazanarak Bakara sûresinin son ayetleri (Âmene'r-Resûlu)'nin içerdiği duaların cevabı olan durumlardan birinin görüntüsü mesabesinde olduğunu, İslam'ın tüm inkârcı kâfirlere karşı ilk zaferinin olduğunu İslam'a ve Kur'an'a ihlas ve samimiyetle tabi olan her müslümana bu vadin her zaman geçerli olacağını, söylemiştir.¹⁷¹

1.3.2.2. İlahi Yardımda Melek Faktörü

İslam kaynaklarında, müminlere yardım etmenin yollarından biri olarak meleklerin müdahalesi sıkça zikredilmiştir. Özellikle Bedir Savaşı'nda, Allah'ın yardımıyla savaşın

¹⁶⁶ İbn Kesir, *Muhtasar İbn Kesir Tefsiri*, 1 /168-169.

¹⁶⁷ el-Enfâl 8/42,44.

¹⁶⁸ Âl-i İmrân 3/123.

¹⁶⁹ İbn Kesir, *Muhtasar İbn Kesir Tefsiri*, 1/168-169.

¹⁷⁰ el-Bakara 2/249.

¹⁷¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/92-93.

kaderini değiştiren bir unsur olarak meleklerin rolü vurgulanır. Müminlerin iman ve sabrının, ilahi destekle birleştiğinde başarıya ulaştığı açıkça görölmüştür. Bu durum, savaşın yalnızca insani çaba ile değil, aynı zamanda ilahi kudretin tecellisiyle kazanıldığını gösterir ve müminlere manevi güven, sabır ve tevekköl dersleri sunar. İlgili ayet-i kerimelerde Allah c.c şöyle buyurmuştur:

*“Andolsun ki Allah size, zayıf ve çaresiz iken Bedir’de de yardım etmişti. Allah’a karşı isyan etmekten kaçının ki böylece şükretmiş olasınız.”*¹⁷² *“O zaman inananlara şöyle diyordun: “Rabbimizin, indirilen üç bin melek size yardım etmesi sizin için yeterli değil mi?”* ¹⁷³ *“Evet, eğer siz sabır gösterip itaatsizlikten sakınırsanız, onlar şu anda süratle üzerinize gelseler bile rabbiniz size nişanlı beş bin melek yardım edecektir.”*¹⁷⁴

Ayet-i kerimede sözü geçen Bedir gazvesi, Ramazan ayının on yedisine rastlayan Cuma günü hicretin on sekizinci ayında vuku bulmuştur. Bedir, ismini bölgede bulunan bir sudan alan bir yerdir. Elmalılı ise “Bedr’in Mekke ile Medine arasında bir kuyu suyunun adı olduğunu, sahibinin ise Bedr b. Kelde adıyla yahut da ay gibi yuvarlak ve parlak olduğundan Bedr diye isimlendirildiğini söylemiştir.”¹⁷⁵ Yine Elmalılı, Hz. Peygamber’in müşrikler ile ilk savaşı olan Bedir gazvesinin hicretin ikinci senesi Ramazan ayının yirmi yedisi Cuma günü gerçekteştiğini söylerken¹⁷⁶ İbn Kesir, Ramazan ayının on yedinci günü olduğunu söylemiştir.¹⁷⁷ Buyruk da geçen “zayıf ve çaresiz iken” den maksat Müslümanların Bedir gazvesinde sayılarının gayet az, maddi durumlarının gerçekten çok zayıf olduğudur. Sayıları ise toplamda üç yüz on kişiden ibaretti.¹⁷⁸ Elmalılı, Müslümanların yetmiş yedisinin Muhacirlerden olduğu ve sancaktarlarının ise Hz. Ali (r.a) olduğunu, iki yüz otuz altısının ise Ensar’dan olduğunu ve sancaktarlarının ise Sa’d b. Ubade olduğunu, Müslümanlarda sadece bir at olduğunu üç beş kişiye sadece bir deve düştüğünü söylemiştir. Bir rivayete göre de biri Mikdad’ın, diğeri de Mersed’in olmak üzere iki at, doksan deve, altı zırh, sekiz kılıç bulunuyordu. Müşriklerin sayısı ise bin civarıydı. Atlarının sayısı ise yüzdü. Mühimmat ve teçhizatları tamdı.¹⁷⁹

¹⁷² Âl-i İmrân 3/123.

¹⁷³ Âl-i İmrân 3/124

¹⁷⁴ Âl-i İmrân 3/125.

¹⁷⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/466; Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi’l- Kur’an*, 5/292-293.

¹⁷⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/466.

¹⁷⁷ İbn Kesir, *Muhtasar İbn Kesir Tefsiri*, 1/315.

¹⁷⁸ İbn Kesir, *Muhtasar İbn Kesir Tefsiri*, 1/315; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/466.

¹⁷⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/466; Bedir gazvesi ile alakalı olarak ayrıntılı olarak bkz: Ağırman, *İslam Tarihi ve Medeniyeti/Mekkeli Müşrikler ile olan ilişkiler, Bedir Gazvesi*, 1/343-386; Apak, Âdem-

Allah, bedir günü Müslümanlara yardım etti. Bedir gününde müşriklerin ileri gelenleri öldürüldü. Bu gazve Hz. peygamberin ilk savaşı idi. Bedir gazvesi katılanlar adına çok faziletli ve çok üstün bir gazvedir. Allah'ın, Peygamber'i Hz. Muhammed'e ve ashabına melekleriyle yardımcı olduğu bir gazvedir bu. Ayette açıkça buna işaret etmektedir. Bu gazvede meleklerin sayısının çok oluşu müminlerin kalbine sükûnet vermişti.

İbn Abbas (öl.68/687-88) ve Mücahit (öl.103/721); Meleklerin sadece Bedir günü savaştıklarını bunun dışında kalan günlerde ise savaşa hazır olurlar fakat savaşmazlar. Meleklerin çok olması, dua ve tesbihte bulunmaları ve o gün savaşanların sayısını arttırmaları yönünden de fayda sağlamıştır. Bu görüşe göre, melekler Bedir günü fiilen savaşmamış, yalnızca müminlere sebat kazandırmaları için dua etmek üzere orada bulunmuşlardır. Ancak meleklerin savaştığı yönündeki görüş, daha yaygın kabul görmektedir. Katade (öl.117/735), bu olayın Bedir günü gerçekleştiğini belirtmiştir. Yüce Allah, önce müminlere bin melek ile yardım etmiş, ardından bu sayı üç bine çıkarılmış, daha sonra da beş bine ulaşmıştır. Allah'ın: *"Rabbinizden yardım dilediğiniz zamanı hatırlayın. Hemen size, "Meleklerden peşi peşine gelen binlik kuvvetlerle ben size yardım edeceğim" diye cevap verdi.*"¹⁸⁰, ve *"O zaman inananlara şöyle diyordun: "Rabbinizin indirilen üç bin meikle size yardım etmesi sizin için yeterli değil mi?"*"¹⁸¹ ve *"Evet, eğer siz sabır gösterip itaatsizlikten sakınırsanız, onlar şu anda süratle üzerinize gelseler bile rabbiniz size nişanlı beş bin meikle yardım edecektir."*¹⁸² buyrukları ise buna açık deliller teşkil etmektedir. Müslümanlar ise bu gazvede sabır, takvâ ve sakınmalarının karşılığında Allah vadettiği melekler ile onlara destek verdi.¹⁸³

Başka bir görüş ise şöyledir: Allah, Bedir günü müminlere, şayet itaat üzere sabrederler ve haramlarda kaçınırlarsa bütün savaşlarında onlara yardım edeceğini vadetmiştir. Ancak Ahzap günü dışında sabretmediler ve nehiylerinden kaçınmadılar. Bunun üzerine Allah (c.c) da Ahzap gazvesinde Kurayza oğullarını muhasara ettikleri için onlara yardımcıları gönderdi.

Demircan, Adnan, *Hiz. Peygamber Döneminde Müşriklerle olan İlişkiler, Mekke müşrikleriyle Mücadele, Bedir Gazvesi*,237-260.

¹⁸⁰ el-Enfâl 8/9.

¹⁸¹ Âl-i İmrân 3/124.

¹⁸² Âl-i İmrân 3/125.

¹⁸³ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmî'l- Kur'an*,5/298-299.

Başka bir görüş ise şöyledir: Bu yardım Uhud günü meydana gelmiştir. Sabretmeleri halinde Allah onlara yardımcıları göndereceğini vadedmiştir. Onlar da sabır gösteremeyince tek melek ile dahi yardım edilmediler. Şayet onlara yardım edilseydi asla savaşı kaybetmezlerdi. Bu izahları İkrime (öl.105/723) ile Dehhak (öl.105/723) yapmıştır. Sa'd b. Ebi Vakkas'dan şöyle söylediği sabit olmuştur: Ben, Bedir günü Resûlullah (s.a.v.)'in sağında ve solunda beyaz elbiseli iki adam gördüm. Bunlar Allah Resûlünün önünde çetin bir şekilde savaşıyorlardı. Bu iki kişiyi ne önceden görmüştüm ne de sonra gördüm.¹⁸⁴ Ayette geçen مُسَوِّمِينَ “nişanlı” kelimesi ism-i mefuldür. Belli birtakım işaretleri, alametleri bulunanlar demektir. Yani belli işaret ve alametler ile hem kendilerini hem de atlarını nişanlamışlardı. Kurtûbî şöyle söylemiştir: Ayet-i kerîme, kabile ve askeri birliklerin bazı nişan ve işaretler kullandıklarına delil teşkil etmektedir. Bu işaret ve nişanlar komutan tarafından kabile ve askerler için belirlenerek tayin edilir. Bu şekilde savaş esnasında her kabile ve birlik başkalarından kolayca ayırt edilebilir.¹⁸⁵

*“Allah bunu, sırf size bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştır. Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir.”*¹⁸⁶ *“Allah bu yardımı) inkâr edenlerin bir kısmını helâk etmek veya onları ümitsiz olarak geri dönecek şekilde bozguna uğratmak için (yapmıştır).”*¹⁸⁷ Ayet-i kerimede geçen *“inkâr edenlerin bir kısmını helâk etmek veya onları ümitsiz olarak geri dönecek şekilde bozguna uğratmak için”* buyruğunda ifade şu şekildedir: “Andolsun Allah küfre sapanların bir kısmını helak etsin diye Bedir’de size yardım etmiştir.” Şu şekilde bir anlamda çıkabileceği söylenmiştir: Allah bu yolla inkâra sapanlardan bazısını helak (kessin) etsin diye yardım ancak Allah’tandır. Burada helak etsin (kessin) diye geçen kısım Bedir gazvesinde öldürülen müşriklerdir. *“Onları ümitsiz olarak geri dönecek şekilde bozguna uğratmak için (yapmıştır).”* يَكْبِتُهُمْ yani onları üzüntüye boğsun demektir. Bu kelimenin aslı bazı dilcilerin aktardıklarına göre يَكْبِدُهُمْ şeklindedir. Şöyle ki bu kelime, üzüntü, öfke ve keder onların ciğerlerine değer işler manasındadır.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Buhârî, “Meğâzî” 18, “Libâs” 24.

¹⁸⁵ Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 5/299.

¹⁸⁶ Âl-i İmrân 3/126.

¹⁸⁷ Âl-i İmrân 3/127.

¹⁸⁸ Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 4/305.

1.3.3. Uhud Savaşı

Uhud Savaşı, hicretin üçüncü yılında (625) Medine'nin kuzeyinde, Uhud Dağı eteklerinde gerçekleşmiş ve İslam tarihine hem askerî hem de ahlaki dersler yönüyle derin izler bırakmıştır. Bedir Savaşı'ndaki ağır yenilgiyi hazmedemeyen Mekkeli müşrikler, bu mağlubiyetin intikamını almak amacıyla hazırlıklı bir orduyla Medine üzerine yürümüşlerdir. Müslümanlar ise savunma amacıyla Medine dışına çıkarak Uhud Dağı'nın eteklerinde konuşlanmış ve burada düşmanla çarpışmayı tercih etmişlerdir.

Savaşın ilk safhasında Müslümanlar belirgin bir üstünlük sağlamış, ancak Resûlullah'ın (s.a.v) emrine aykırı davranarak okçular tepesini terk eden birlik nedeniyle savaşın seyri değişmiş ve Müslümanlar büyük bir sınavla karşı karşıya kalmıştır. Hz. Hamza başta olmak üzere birçok sahabenin şehit düşmesi, Hz. Peygamber'in yaralanması ve orduda moral bozukluğu yaşanması bu savaşın duygusal ve manevi etkisini daha da artırmıştır.

Uhud, Müslümanlara sadece savaş meydanının gerçeklerini değil, itaat, sabır, strateji ve tevekkülün bir arada ne denli önem arz ettiğini öğretmiştir. Kur'an-ı Kerim'de detaylı şekilde yer verilen bu savaş, inananların zafer kadar yenilgiyle de sınanabileceklerini ve Allah'a olan bağlılığın her durumda sabit kalması gerektiğini göstermiştir.

1.3.3.1. Savaşta Strateji Ve İlahi Gözetim

Savaşlarda hem stratejik hazırlığın hem de ilahi gözetimin önemi çok büyüktür. Hz. Peygamber, Uhud Savaşı öncesinde müminleri sabah erkenden mevzilere yerleştirerek planlı bir şekilde hareket etmiş, böylece savaşta disiplin ve tedbirin gerekliliğini göstermiştir. Allah her şeyi işiten ve bilen olduğu, insanın aldığı tüm tedbirlerin nihai sonucunun ilahi takdire bağlı olduğu muhakkaktır. İslam'ın savaş anlayışında strateji ve ilahi gözetimin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği açıkça bilinmesi gereken bir husustur. Bu bağlamda ki ilahi buyruk şöyledir:

*“ Hani sen sabah erkenden savaşmak için müminleri mevzilere yerleştirmek üzere aileden ayrılmıştın. Allah her şeyi hakkıyla işitendir, bilendir. ”*¹⁸⁹

¹⁸⁹ Âl-i İmrân 3/121.

Bu buyrukta sözü edilen savaş Uhud gazvesidir ve onun hakkında nazil olmuştur. Elmalılı da eserinde bu buyruğun nüzul sebebinin Uhud gazvesi olduğunu söylemiştir.¹⁹⁰ İbn Kesir, Cumhura göre bugün Uhud, Hasan Basri'ye göre ise bunun Ahzap günü olduğunu söylemiştir.¹⁹¹ Uhud, Hendek ve bedir gazvesi olduğunu söyleyenlerde mevcuttur. Mücahit (öl.103/721), Hasan (öl.110/728), Kelbî (öl.741/1340) ve Mukatil (öl.150/767) bunun Hendek savaşı olduğunu söylemiştir. Cumhurun görüşü ise bunun Uhud gazvesi olduğudur. Bir sonraki ayette buna delil vardır. Çünkü sonraki ayette “*O zaman sizden iki bölük, Allah onların velisi olduğu halde bozulup çekilmeye yüz tutmuştu...*”¹⁹² Kısmı bunun Uhud gazvesi olduğuna delildir. Mekkeli müşrikler, Bedir gazvesinde uğradıkları mağlubiyetin intikamını almak için yaklaşık üç bin kişilik bir ordu ile Medine üzerine gitmişler ve Uhud civarında konaklamışlardı.¹⁹³ Müşriklerin buraya varması hicretin üçüncü yılı şevval ayının on ikisine denk gelen Çarşamba günüdür. Resûlullah (s.a.v.) rüyasında kılıcında bir kısım körelme olduğunu ve birtakım ineklerin boğazlandığını, elini de son derece sağlam bir zırha soktuğunu gördü. Hz. Peygamber rüyasını şu şekilde tevil buyurmuştur: “Ashabımdan bazı kimseler öldürülecek, Ehli beytim arasından bir kişide bu öldürülenler arasında olacaktır. Sağlam zırh ise Medine’dir.”¹⁹⁴ Ve sonuçta bu olaylar bu savaşta vuku bulmuştur. Beyhakî’nin Enes’ten rivayet ettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Rüyamda kendimi bir koçun tergisine binmiş şekilde gördüm. Ayrıca kılıcımın keskin yüzünün kırıldığını gördüm. Bu rüyayı, Kureyş’in önde gelen kişisini öldüreceğim şeklinde tabir ettim. Kılıcın keskin kısmının kırılmasını da Ehli Beytimden olan yakınlarımdan birinin öldürülmesi olarak yorumladım.”¹⁹⁵ Hz. Hamza şehit edildi, Hz. Peygamber de müşriklerin sancaktarlığını yapan Talha’yı öldürmüştür.¹⁹⁶

¹⁹⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/462.

¹⁹¹ İbn Kesir, *Muhtasar İbn Kesir Tefsiri*, 1/314.

¹⁹² Âl-i İmrân 3/122.

¹⁹³ İbn Kesir, *Muhtasar İbn Kesir Tefsiri*, 1/314.

¹⁹⁴ Buhârî, “Meğâzî”, 26; Müslim, “Rü’yâ”, 20; Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl b. Behram b. Abdussamed et Temimi ed-Dârimî, es Semerkandi, *Müsned-i (sünen-i) Dârimî*, nşr. Huseyn Suleym Esed ed Dârâni, 4 Cilt, Suudi Arabistan, Dârul Muğni, 1. Basım, 1412/2000, “Rü’yâ”, 13.

¹⁹⁵ Ebi'l Hasan Ali İbn Ebi Bekir bin Süleyman eş-Şâfi Nureddin el-Heysemî, “*Mecmaü'z-Zevâid*”, nşr. Ömer Salim Bachayf, (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2015/1436), 7/180; Buhârî, “Meğâzî”, 27; Müslim, “Cihad”, 84.

¹⁹⁶ Kurtûbî. *El-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 5/283-285.

1.3.3.2. Savaşta Sebat Ve Tevekkül

İslam'ın savaş anlayışında müminlerin en önemli özelliklerinden biri sebat yani kararlılık ve dirençtir. Kur'an'da, savaş meydanında düşmanla karşılaşıldığında kaçmak yasaklanmış, sabır ve sebat emredilmiştir: *“Ey iman edenler! Bir toplulukla karşılaştığınızda sebat edin, Allah'ı çokça anın ki kurtuluşa eresiniz.”*¹⁹⁷ Bu ayet, savaşta moral gücünün ve sabrın zaferin temel şartı olduğunu ortaya koyar. Bununla birlikte, sebat yalnız başına yeterli değildir. Müminler aynı zamanda tevekkül ile Allah'a dayanmakla yükümlüdürler. Tevekkül, tedbir alıp mücadele ettikten sonra sonucu Allah'a bırakmaktır. Uhud Savaşı'nda müminler için, *“Eğer Allah size yardım ederse, artık sizi yenecek yoktur. Ama sizi yardımsız bırakırsa, O'ndan başka size yardım edecek kim vardır? Müminler yalnız Allah'a tevekkül etsinler.”*¹⁹⁸ buyurularak, savaşta zaferin asıl kaynağının Allah'ın yardımı olduğu bildirilmiştir.

Dolayısıyla İslam'da savaş anlayışı, bir yandan sebatla düşmana karşı direnmeyi, diğer yandan da tevekkülle Allah'a güvenmeyi dengeli biçimde birleştirir. Bu denge, Müslümanlara hem güçlü bir irade hem de sarsılmaz bir manevi destek kazandırmıştır. Bu hususta Allah c.c. şöyle buyurmaktadır:

*“O zaman sizden iki bölük, Allah onların velisi olduğu halde bozulup çekilmeye yüz tutmuştu; müminler yalnız Allah'a güvensinler.”*¹⁹⁹

Ayette sözü edilen “iki bölük” den kastedilen, Uhud günü ordunun iki kanadını oluşturan Hazrec kabilesinden Selime oğulları ile Evs kabilesinden Hâriseoğullarıdır. “bozulup çekilmeye yüz tutmuştu” yani korkmaya kapılmak üzereydiler demektir. Cabir'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: *“O zaman sizden iki bölük, Allah onların velisi olduğu halde bozulup çekilmeye yüz tutmuştu”* buyruğu bizim hakkımızda inmiştir. Sözü geçen iki bölük biz Selime oğulları ile Hârise oğullarıyız. Bununla beraber biz bu buyruk keşke inmeseydi şeklinde temennide bulunmuyoruz. Çünkü Allah: *“Allah onların velisi olduğu halde”* diye buyurmaktadır.²⁰⁰ Bu iki bölüğün Hârise oğulları ile Hazrec oğulları ve Nebî oğulları olduğunu söyleyenler de vardır. Nebî, Evs oğullarından Amr b. Malik'tir. İki kesimin dağılıp bozulmaya yüz tutması Medine'den çıkışın akabinde

¹⁹⁷ el-Enfâl 8/45

¹⁹⁸ Âl-i İmrân 3/160.

¹⁹⁹ Âl-i İmrân 3/122.

²⁰⁰ Buhârî, “Tefsir” 3, sûre 8; Müslim, “Fedâilu's-Sahâbe” 171.

Abdullah b. Übey’in beraberindeki münafıklar ile beraber geri dönmesi anında olmuştur. Allah’ın onların kalbine sebat vermesi sebebiyle geri dönmediler. “*Allah onların velisi.*” buyruğu bunu göstermektedir.

Resûlullah (s.a.v.) Medine’den bin kişilik bir birlik ile çıkmıştı. Fakat Abdullah b. Ubey b. Selül üç yüz kişi ile birlikte birlikten ayrılarak geri dönmüştür. Dönmesinin gerekçesi ise düşmanın üzerlerine gelmesi durumunda Medine de oturup orada savaşma fikrini ortaya atmakla beraber bu görüşüne muhalefet olunması idi.²⁰¹ Onun ve Ensar’dan çoğunluğun görüşü şuydu: “Ey Allah’ın Resûlü! Medine’de kalınız, dışarı çıkmayınız. Biz ki her ne zaman düşmanla dışarıda karşılaştıysak, başımıza musibet geldi. Lakin düşman bize geldiğinde hep onları mağlup ettik. Sen aramızdayken, elbette çok daha güçlü oluruz. Onları Medine dışında bırak; orada kötü bir duruma düşerler. Üzerimize saldırmak isterlerse, biz erkekler karşılarına çıkar savaşırız, kadınlar ve çocuklar da taş atarak destek verir.” Geri döndükleri takdirde de ümidini yitirmiş ve şaşkına dönmüşler olarak dönüp giderler.” Bir grup sahabe de şöyle görüş bildirdi: Bu köpeklerle (Müşriklerle) karşı yürüyelim kendilerine karşı korku içerisinde olduğumuzu sanmasınlar.” Allah Resûlü’de şöyle karşılık verdi: “Ben rüyamda çevremde bir sığırın kesildiğini gördüm; Bunu hayırlı olduğu yönünde tevil ettim. Kılıcımın ucunda bir gediğin meydana geldiğini gördüm; bunu da bir mağlubiyete işaret olarak yorumladım. Ayrıca, kendimi sanki sağlam bir zırhlı gömlek için girmiş gibi gördüm; bu hali ise Medine olarak tevil ettim. Şayet sizin de uygun görürseniz Medine de kalalım ve düşmanı burada karşılayalım.”²⁰² Ancak Müslümanlardan Bedir gazvesine katılamamış olanlar Medine’den çıkmayı ve düşmanla dışarda karşılaşmayı istediler ve ısrar ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber zırhını giyindi. Bu defa da ısrar edenler: “Peygamber vahiy alan biri olduğu halde ona görüşümüz de ısrar ettik.” Diyerek pişmanlıklarını dile getirdiler. Bunun üzerine Peygamber’e hangi kanaatte ise onu yapmasını söylediler. Hz. Peygamber de (s.a.v.): “Bir Peygamber zırhını giyindikten sonra, savaşmadan onu çıkarması uygun olmaz.” buyurdu.²⁰³ Bundan da anlaşıldı üzere Abdullah b. Übey’in görüşü aslında Peygamberin görüşü ile aynıydı. Bu görüşüyle Resûlullah’ın görüşünü paylaşmış

²⁰¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/463.

²⁰² Buhârî, “Meğâzî”, 26 (4067-4071).

²⁰³ A.g.e. 2/462-463. İbn Kesir, *Muhtasar İbn Kesir Tefsiri*, 1/322-323; Ağırman, *İslam Tarihi ve Medeniyeti/Mekke Müşrikler ile olan ilişkiler, Uhud Savaşı*, 1/395-397; Apak ve Demircan, *Hz. Peygamber Döneminde Müşriklerle olan ilişkiler, Mekke müşrikleriyle Mücadele, Uhud Gazvesi*, 281.

oluyordu. Ensar'ın çoğunluğu muhalefet ederek onun görüşünü kabul etmemişti. Uhud gazvesinde Muhacirlerden dört kişi Ensar'dan ise yetmiş kişi şehit olmuştur.

Resûlullah (s.a.v.) bu gazvede yüzünden yaralandı sağ alt çenesinde alt dişi kendisine atılan bir taş ile kırıldı. Miğferi yarıldı. Ebu Âmir er-Rahip tarafından Müslümanlar için tuzak olarak kurulan bir çukura düştü. Hz. Hamza, Cübeyr b. Mut'im'in kölesi vahşi tarafından şehit edildi.²⁰⁴

1.3.3.3. Uhud Savaşı'nda İmtihan Gerçeği ve İlahi Eğitim

Uhud Savaşı, Müslümanların sadece askerî bir tecrübesi değil, aynı zamanda ilahi imtihan ve eğitim süreci olmuştur. Bedir'de elde edilen zaferden sonra Müslümanların moral ve özgüvenleri artmış, ancak Uhud'da yaşanan yenilgi ile Allah onları sabır, sebat ve itaat konusunda eğitime tabi tutmuştur. Bu durum Uhud'un Müslümanlar için bir imtihan ve arınma vesilesi olduğunu göstermektedir. Müminler, savaşta sebat etmenin, Peygamber'e bağlı kalmanın ve dünyevi menfaatlerden uzak durmanın önemini tecrübe etmişlerdir.

Ayrıca, okçuların emir dinlemeyip mevzilerini terk etmeleri sonucu yaşanan kayıp, Müslümanlara itaat, disiplin ve istişarenin hayati olduğunu öğretmiştir. Böylece Uhud, İslam ümmetine sadece bir mağlubiyet değil, aynı zamanda ilahi bir eğitim olarak büyük dersler bırakmıştır. Bu hususta ki ayet-i kerime şöyledir:

*“Eğer (Uhud'da) siz bir yara aldıysanız, o topluluk da (Bedir'de) benzer bir yara almıştı. Biz, o günleri insanlar arasında döndürür dururuz. Bu da Allah'ın, iman edenleri ortaya çıkarması ve içinizden şehitler edinmesi içindir. Allah zalimleri sevmez”*²⁰⁵ *“Bir de Allah, iman edenleri günahlardan arındırmak, kâfirleri de yok etmek için böyle yapıyor.”*²⁰⁶

Ayeti kerime de فَزَحْ kelimesi geçmektedir buda yara manasına gelmektedir. Mana şu şekildedir: “Şayet Uhud gününde size bir yara isabet ettiyse o kavme de Bedir gününde benzeri bir yara isabet etmiştir.” Uhud gazvesinde Muhacirlerden beş kişi ki bunlar Hz. Hamza b. Abdülmuttalip, Resûlullah'ın sancaktarı Mus'ab b. Umeyr, halasının oğlu Abdullah b. Cahş, Osman b. Şemmas, Utbe'nin kölesi Sa'd ve Ensar'dan yetmiş kişi şehid olmuştur. Bedir gazvesinde ise müşriklerden yetmiş kişi öldürülmüştü. Uhud'da

²⁰⁴ Kurtûbî. *El-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*,5/285-292.

²⁰⁵ Âl-i İmrân 3/140.

²⁰⁶ Âl-i İmrân 3/141.

Müslümanlar bine yakın olduğu gibi Bedirde de müşrik ordusu bin civarındaydı. Aynı zamanda Uhud da Peygamber (s.a.v.)’in tepeye yerleştirdiği okçular Peygamber’in tüm uyarılarına rağmen zafer kazanıldığını zannederek okçular tepesini terk edinceye kadar müşriklerin bayraktarlarıyla beraber yirmi küsur kişiyi öldürmüşler ve çok sayıda müşriki de yaralamışlardır. Dolayısıyla bu buyruk Uhud savaşı ile Bedir savaşının karşılaştırması hakkındadır.²⁰⁷

“*O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz*” bu buyruğun savaş hakkında olduğu ifade edilmiştir. İslam’ın hâkim olması, Allah’ın kelimesinin yücelmesi ve Müslümanların muzaffer olması için bazı zamanlarda savaşlar zaferle neticelenirken bazı zamanlarda da Müslümanlar belalarla denenmek için veya isyanları sebebiyle yahut günahlardan arınıp temizlenmeleri için inkârcılar muzaffer olurlar. Bu buyruğun zenginlik, fakirlik, hastalık, mutluluk, üzüntü vb. durumları döndürüp dururuz anlamlarına geldiği de ifade edilmiştir. “*Allah gerçek müminleri ortaya çıkarsın ve uğrunda şehitleri olsun diye...*” yani, günlerin böyle döndürülüp durması, müminlerin münafıklardan ayrılıp ortaya çıksın, kim kimdir belli olsun diyedir. Elmalılı şöyle söylemiştir: Şayet döndürüp dolaştırma olmasaydı, inkârcılar da sürekli zorluk ve sıkıntı içerisinde kalacak olsaydı, iman etmek mecburiyet gibi olur ve kişinin ihtiyari yani kendi seçimi ve tercihi olmaktan çıkardı. Bu durumda sevap ve ceza da artık bir anlam ifade etmez, her halükârda ilâhî bir zorlama ile hüküm yerine getirilir, çalışma ve seçime, ihtiyari olan sayısız terakki yani ilerleme ve ıstıfa yani seçme kanunu olmazdı. Zahir’de bakıldığında inkârcıların yararlanmış gibi gözüken bir takım şüpheler bulunmalı ve mükellef kişi gaybe ait delillere iman gözüyle araştırıp, ortaya çıkararak ulaşmalı ki önünde ki şüpheleri kaldırarak imanın tadına varmalı, böylece iman sahibi ile inkârcı belli olsun ki mümin vaad edildiği ahiret saadetine ulaşırken, inkârcı geçici şeylere aldanıp küfrüne devam etsin.²⁰⁸ “*Allah gerçek müminleri ortaya çıkarsın*” buyruğunu, Allah’ın: “*Yoksa siz; Allah aranızdan cihad edenleri belli etmeden ve sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?*”²⁰⁹, “*İnsanlar, hiç denenip imtihana tabi tutulmadan sadece, “İman ettik” demeleriyle bırakılacaklarını mı zannediyorlar?*”²¹⁰, “*Andolsun ki biz, onlardan öncekileri de imtihan etmiştik. Allah, elbette doğru sözlü*

²⁰⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/476.

²⁰⁸ A.g.e 2/477.

²⁰⁹ Âl-i İmrân 3/142.

²¹⁰ el-Ankebût 29/2.

olanları ortaya çıkaracaktır. Ve elbette O, yalancı olanları da muhakkak ortaya çıkaracaktır.”²¹¹, “Sizi imtihandan geçireceğiz ki, içinizden cihad edenleri, zorluklara katlananları belli edelim ve sizi hakkınızda ki haberleri de (söz ve iddiaları) deneyerek açıklığa kavuşturalım.”²¹² buyrukları da desteklemektedir.

“Uğrunda şehitleri olsun diye” yani, sizi şehitlik ile ödüllendirmesi, size şehitlik makamını nasip etmesi içindir. Şehide, aranızdan bir grup öldürölüp, amelleriyle insanlara karşı şahitler olsun diye, anlamı da verilmiştir. Bir başka manada; şehidin cennetlik olduğuna dair şahitlik edilmiş olmasından dolayıdır. Başka bir görüşe göre; şehidin bu şekilde isimlendirilmesi, onların ruhlarının Dâru’s-Selâm’da hazır bulunmaları sebebiyledir. Çünkü onlar Rableri katında diridirler. Şehitlerin ruhlarının haricinde diğer ruhlar ise cennete ulaşamaz. Bu minvalde şehit cennette hazır bulunan manasında şahit demektir. Sahih olan görüşte budur.

Ali b. Ebi Talip’ten (r.a) rivayet edildiğine göre o şöyle söylemiştir: Cebrail (a.s.), Bedir günü Peygamber’e gelerek şöyle söylemiştir: Sen esirler hakkında ki kararlarında ashabını serbest bırak. İsterlerse esirleri öldürsünler, isterlerse de esirlere karşılık fidye alsınlar. Ancak bu takdirde gelecek sene ashabından bu esirler kadar öldürülecekler. Ashap: Fidyeyi kabul edelim bizden bu kadar kişi öldürölsün, dediler.²¹³

“Allah, zalimleri sevmez” yani, Allah müşrikleri sevmez. Mana şu şekildedir: Allah Kâfirlerin, Müslümanlara zarar vermesine imkân verse dahi o kâfirleri sevmez. Müminlerin zarara uğraması da Allah’ın o müminleri sevmediği anlamına gelmez. Aksine Allah müminleri sever.

“Bir de Allah, iman edenleri günahlardan temizlemek, kâfirleri de yok etmek için böyle yapıyor” buyruğunda geçen لِيَمْحَصَ kelimesinin anlamları şöyledir: Bir görüşe göre, sınavıp denemesi içindir, manasındadır. Başka bir görüşe göre, onları temizlemesi yani günahlarından temizlemesi içindir. Diğer bir görüşe göre, kurtarmak anlamındadır.

“Kâfirleri de yok etmek için böyle yapıyor” yani, Kâfirleri kökten helak etmesi içindir, manasındadır.²¹⁴

“Ey iman edenler! Eğer inkâr edenlere uyarsanız, sizi gerisin geri döndürörlere de sonra hüsrana uğramış olursunuz.”²¹⁵ “Oysa sizin mevlânız (koruyup kollayanınız)

²¹¹ el-Ankebût 29/3

²¹² Muhammed 47/31.

²¹³ Tirmizî, siyer 18.

²¹⁴ Kurtûbî. el-Câmiu li Ahkâmi’l- Kur’an, 5/338.

²¹⁵ Âl-i İmrân 3/149.

Allah'tır ve O, yardımcılarının en iyisidir."²¹⁶ Allah, Arap müşriklerinden olan kâfirlere yani Ebu Süfyan ve arkadaşlarına başka bir görüşe göre de Yahudi ve Hristiyanlara itaatten müminleri sakındırmıştır.

1.3.4. Hendek Savaşı

Hendek Savaşı, hicretin beşinci yılında (627) Medine'yi savunmak amacıyla Müslümanların uyguladığı savunma stratejisinin en başarılı örneklerinden biri olarak İslam tarihinde yerini almıştır. "Ahzâb Gazvesi" olarak da bilinen bu savaş, sadece Mekkeli müşriklerle değil, aynı zamanda Yahudi kabileleri ve diğer Arap müşrik topluluklarının oluşturduğu birleşik bir orduya (Ahzâb) karşı verilen kapsamlı bir mücadeledir.

Bedir ve Uhud'dan sonra İslam'ın Medine'de güçlenmeye başlaması, müşrikler için ciddi bir tehdit hâline gelmişti. Bu nedenle tüm düşman unsurlar, Medine'yi topyekûn kuşatma amacıyla birleşmişlerdi. Sayıca üstün olan bu ittifaka karşı, Hz. Peygamber (s.a.v.), İranlı sahabe Selman-ı Farisî'nin önerisiyle Medine'nin savunmasında hendek kazılması stratejisini benimsemiştir. Bu yöntem, Arap savaş geleneğinde görülmemiş bir savunma biçimiydi ve düşman ordusunu şaşkına çevirmiştir.

Savaş, sadece askerî bir çatışma değil, aynı zamanda iman ile nifak, direniş ile korku, tevekkül ile tereddüt arasındaki derin sınamaların yaşandığı bir süreç olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de Ahzâb Sûresi'nde detaylı bir şekilde yer verilen bu olay, özellikle münafıkların iç yüzünün ortaya çıktığı ve sadık müminlerin samimiyetle öne çıktığı bir sınav olmuştur.

1.3.4. 1. Allah'ın Yardımı: Rüzgâr ve Görünmeyen Ordular

Hendek Savaşı'nda Müslümanlar, sayıca çok üstün olan müşrik ve müttefik ordular karşısında ağır bir kuşatma altında kalmıştı. Bu zor durumda Allah, görünmez yardımlarıyla müminleri destekledi. Şiddetli rüzgâr, düşman çadırlarını söktü, ateşlerini söndürdü, düzenlerini bozdu. Görünmeyen ordu (melekler ya da Allah'ın başka bir ilahi müdahalesi), düşmanların kalplerine korku saldı. Allah, müminlere geçmişteki yardımını hatırlatarak onlara güven ve ümit aşıladı. Rüzgâr gibi doğal unsurlar, Allah'ın emrinde bir ordu olarak görev yapmıştı. Zaferin kaynağı sadece strateji değil, Allah'ın ilahi

²¹⁶ Âl-i İmrân 3/150.

yardımıdır. İlahi yardım bazen meleklerle, bazen de rüzgâr gibi tabiat unsurlarıyla tecelli eder. Kısacası Hendek Savaşı'nda rüzgâr ve görünmeyen ordular vasıtasıyla verilen ilahi yardımın, Allah'ın müminlere olan büyük bir nimeti olduğu bilinmelidir. Konuyla ilgili buyruk şöyledir:

*“Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Düşman ordusu üzerinize gelmişti; biz de onların üzerlerine şiddetli bir rüzgâr ve göremeyeceğiniz bir ordu göndermiştik. Allah, yaptıklarınızı her şeyden haberdar ve görmektedir.”*²¹⁷

Bu buyrukta söz konusu olan Hendek (Ahzap) ile Kureyzaoğulları gazvesi kastedilmektedir. Ancak çalışmamız müşrikler ile ilgili olduğu için sadece onlarla ilgili bölüm üzerinde duracağız. Çok şiddetli olan bu gazve arkasında imrendirecek güzellikleri, nimetleri ve bollukları barındırmaktadır. *“O zaman üzerinize (Düşman) orduları gelmişti.”* Hicretin beşinci yılında vuku bulan bu savaşa Kureyş ve Ehâbîş ile Kinâne ve Tihâme'den onlara tabi olanlar ve Necid'ten Gatafan ile bunlara uyan Nadir ve Kureyza Yahudileri gibi Arabistan'ın önemli kabileleri iştirak etmiştir. Bu orduların sayısının yirmi dört bine ulaştığı söylenmiştir. Hayber'de yerleşik olan Beni Nadir Yahudileri İslam'a karşı savaşmak için ileri gelenleri Sellâm b. Ebi'l-Hakîk, Huyey b. Ahtab ve Kinane b. Rebi' b. Ebilhakik Mekke'ye giderek Kureyş'e, Peygambere karşı savaşmak için birlik olmayı teklif ederek *“Birlikte olduğumuz takdirde, Müslümanların kökünü kazabiliriz”* demişlerdir.²¹⁸ Kureyş de onlara şöyle söylemiştir: *“Ey Yahudiler topluluğu! Siz ilk ehli kitapsınız ve Muhammed (s.a.v.) ile ihtilaf ettiğimiz şeyi biliyorsunuz acaba bizim dinimiz mi hak yoksa O'nun dini mi? Dediler ki: “Bilakis sizin dininiz O'nun dininden daha hayırlıdır. Ve siz hakka Ondan daha yakınsınız.”* Bunun üzerine Allah şu buyruğunu göndermiştir: *“Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtila iman ediyorlar, sonra da kâfirler için “Bunlar Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır” diyorlar.”*²¹⁹ *“Yoksa onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeylerden dolayı insanlara haset mi ediyorlar? Oysa İbrâhim soyuna da kitabı ve hikmeti verdik ve onlara büyük bir hükümrانlık bahsettik.”*²²⁰ Yahudilerin söyledikleri bu sözler Kureyş'i mutlu etti bunun üzerine bu Yahudi kabilesinin kendilerine yaptığı savaş davetini kabul ettiler.²²¹ Kureyş'in bu teklifi kabul etmesinden sonra Necid'de

²¹⁷ el-Ahzâb 33/9.

²¹⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/330-331.

²¹⁹ en-Nisâ 4/51.

²²⁰ en-Nisâ 4/54.

²²¹ İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam, Hendek Gazvesi*, 3/190-205

Kaysi Gaylan'dan Gatafan'a gelerek Hayber'in gelirinin yarısını vermeyi teklif ederek Kureyş'in de birlikte olmayı kabul ettiğini söylemişlerdir. Gatafan ile antlaşması bulunan Beni Esed ile Kureyş'e kan bağıyla bağlı olan Beni Süleym de bu birlikteliğe dâhil edilmiş ve bu şekilde Arabistan'ın önemli kabileleri birleşerek üç kolordu meydana getirmişlerdir.²²² Kureyşliler Ebu Süfyan b. Harb'ın komutasında savaş için yola koyuldular. Gatafanlılar da Ferazeli Uyeyne b. Hısn b. Huzeyfe b. Bedr'in komutasında savaş için yola çıktılar. Uyeyne, Ferazelilerin, Murreoğullarına mensup el-Haris b. Avf, Murreoğullarının, Mes'ud b. Ruhayle de Eşcalilerin başında bulunuyordu. Resûlullah bu durumu haber alınca sahâbîler ile istişare etti. Selman hendek kazma teklifinde bulundu. Selman'ın görüşü benimsendi. Selman'ın Resûlullah ile katıldığı ilk gazvedir bu. Selman'ın tavsiyesi şudur: Ey Allah'ın Resûlü! Biz İran'da etrafımızın kuşatılması gibi bir durum ile karşılaşsak hendek kazardık. Bunun üzerine Müslümanlar hep beraber hendek kazmaya başladılar. Münafıklar ise bu çalışmanın içinde yer almamak için sıvıştılar. Hendek kazımı sırasında peygamberin bazı alametleri ve apaçık belgeler ortaya çıktı. Rivayete göre: Resûlullah (s.a.v.) hendeğin kazılmasını emredince karşlarına bir kaya parçası çıktı. Bu kaya hendek kazma işini yavaşlattı Resûlullah kazmayı aldı *“Rabbinin sözü hem doğruluk hem de adalet bakımından tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O her şeyi işitmekte, her şeyi bilmektedir.”*²²³ ayet-i kerimesini okudu. Bu darbeye taşın üçte biri kırıldı. Resûlullah'ın darbesiyle kıvılcımlar çıktı. Sonra ikinci darbeyi indirdi ve yine aynı ayeti okudu ve bu sefer de taşın kalan üçte biri kırıldı. Aynı şekilde yine bir kıvılcım çıktı. Sonra üçüncü darbeyi indirdi ve *“Rabbinin sözü doğruluk ve adalet bakımından eksiksizdir.”* Ayetini okudu ve taşın diğer üçte biri olan kısmı kırıldı. Resûlullah hendekten çıktı rîdâ'sını aldı ve oturdu. Selman şöyle söyledi: Ey Allah'ın Resûlü! Ben senin kayaya vurduğun darbeleri gördüm. Her indirdiğin darbede kıvılcımlar çıkıyordu. Resûlullah ona: “sen bunu gördün mü ey Selman?” dedi. Selman: Seni hak ile gönderene yemin olsun ki gördüm ey Allah'ın Resûlü, dedi. Resûlullah (s.a.v.) bunun üzerine şöyle buyurdu: “Birinci darbeyi vurduğumda bana Kisrâ'nın Medain'i ve onun etrafındakiler ile daha pek çok şehirler yükselttilerik gösterildi ve ben bunları gözlerim ile gördüm.” Etrafında bulunan sahâbîler ona: Ey Allah'ın Resûlü, dediler. Oraları fethetmeyi, onların çoluk çocuğunu ganimet

²²² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/330-331.

²²³ el-En'âm 6/115.

almayı ve bizim ellerimizle memleketlerini tahrip etmeyi nasip etmesi için Allah’a dua et. Aleyhi’s-Selâtü ve’s-Selâm dua ettikten sonra buyurdu ki: “sonra ikinci darbeyi vurdum. Bu defa da Kayser’in şehirleri ve onların etrafındakiler bana yükseltildi ve nihayetinde ben onları gözlerim ile gördüm.” Etrafında bulunan sahâbîler ona: Ey Allah’ın Resûlü, dediler. Oraları fethetmeyi, onların çoluk çocuğunu ganimet almayı ve bizim ellerimizle memleketlerini tahrip etmeyi nasip etmesi için Allah’a dua et, diye talep ettiler. O (s.a.v.) de dua etti. “Sonra üçüncü darbeyi indirdim. Bu defada bana Habeşlilerin şehirleri ve onların çevresindeki kasabalar gözlerim ile görününceye kadar yükseltildi.” Hz. Resûlullah bu sırada şöyle buyurdu: “Sizlere ilişmedikleri müddetçe sizler de Habeşliler’e ilişmeyin. Türkler de sizleri bıraktıkları sürece sizde onları bırakınız.”²²⁴

Hendek kazma işlemleri bittikten sonra Kureyşliler beraberinde Kinane ve Tihameliler ile on bin kişi civarı, Gatafanlılar da beraberinde bulunan Necidliler ile beraber geldiler. Ve Uhud ’un yan tarafında konakladılar. Resûlullah (s.a.v.) de yaklaşık üç bin Müslümanla beraber Sel’ dağı üzerinde konakladılar. Müşrikler ile aralarında hendek bulunuyordu. Düşmanları, Müslümanlara doğu tarafından yani üstlerinden, vadinin üst tarafından ve batı tarafından, vadinin iç tarafından ve alt taraflarından gelmeye başladılar. Korku ve Allah hakkında yanlış zan besleyen münafıklar içlerinde gizlediklerini zahir ettiler. Kimisi evlerimiz korumasızdır, biz evlerimize bir zararın gelmesinden korkuyoruz, dediler. Kimileri: Muhammed bize Kisra ve Kayser’in hazinelerini vadediyor. Oysa bugün defi hacet için gitmeye bile korkuyoruz, diyordu.

Bu durum yaklaşık bir ay taş fırlatma ve ok atmalar şeklinde aralarında herhangi bir çatışma olmaksızın devam devam etti. Hendeğin daralan kısmını tespit eden müşriklerden bazıları atlarıyla bu dar yerden geçmeyi başardı. Ve hendek ile Sel’ tepesi arasında bir yere ulaştılar. Burada onları Ali b. Ebi Talip karşıladı. Hendeği aşanlardan Amr b. Abdi Vüdd ki bu kişi Bedir günü ağır yaralar almış bu yüzden Uhud’a katılamadığı için Hendeğ’te kahramanlığını göstermeye çalışıyordu. Teke tek karşıma kim çıkacak, diye meydan okumaya başladı, buna Hz. Ali tarafından karşılık verildi ve ikisi arasında yaşanan vuruşma sonunda Hz. Ali (r.a), Amr b. Abdi Vüdd’ü öldürmüş bunun sonucunda onunla birlikte hendeği aşan atlılar tekrar gerisin geriye kaçarak hendekten atlayıp kaçmışlardı.

²²⁴ Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 8; Nesâî, “Cihâd”, 4.

Kuşatma sürerken Eşcalı Nuaym b. Mes'ud b. Âmir, Allah Resûlüne gelerek Allah Resûlüne, müslüman olduğunu ve kavminin ise bundan haberlerinin olmadığını ve Hz. Peygamber'in emrinde olduğunu bir isteği, bir emri olup olmadığını söyledi. Allah Resûlü de ona şöyle buyurdu: "Sen Gatafanlılar'dan birisin çıkıp da bize karşı ittifak etmiş olan şu topluluğun dağılmasını sağlayabilirsin. Şüphesiz bizim için bu, bizimle kalmaktan daha güzeldir. Haydi, şimdi git. Çünkü savaş bir hiledir." Resûlullah'ın bu talim ve tavsiyesinden sonra, Nuaym b. Mes'ud. Kureyza oğullarına gitti. Onlarla cahiliye döneminden samimiyeti vardı. Onlara şöyle seslendi: Size olan sevgimi ve samimi ilişkimi biliyorsunuz. Onlarda: Konuş! Sen bizim açımızdan itham edilecek biri değilsin, dediler. Sonra onlara şöyle seslendi: Kureyşliler ile Gatafanlılar'ın durumu sizin durumunuz gibi değildir. Bu topraklar sizin yaşadığınız vatanınız ve toprağınızdır. Kadınlarınız, evlatlarınız, malınız, mülkünüz burada. Kureyşliler ile Gatafanlılar buraya müslümanlara savaşmak için geldiler. Sizde Muhammed'in düşmanlarına yardımcı oldunuz. Şayet bir şey elde edemezler ise geri döner giderler. Ve sizi Muhammed ile başa bırakırlar. Sizin de ona karşı koyacak bir kuvvetiniz yoktur. Bundan dolayı siz bunlardan bazı rehinler almadığınız sürece onlarla birlikte savaşa girmeyiniz. Bunun akabinde Kureyşin yanına giderek şöyle seslendi: Ey Kureyş! Sizler benim size olan muhabbetimi biliyorsunuz. Ben bir haber aldım. Size bunu haber vereceğim ama benden duyduğunuzu söylemeyeceksiniz. Onlar da dediğini yapacağız dediler. Bunun üzerine şöyle söyledi: Yahudiler Muhammed'i yalnız bırakmış olmalarından dolayı pişman oldular ve ona bir haber gönderdiler ve dediler ki: Biz pişman olduk. Kureyşliler ile Gatafanlılar'ın önde gelenlerinden bazılarını alıp boyunlarını vurmak üzere sana teslim etmemiz seni memnun eder mi? Buna razı olur musun? Sonra da bunların kökünü kazıncaya kadar seninle birlikte savaşırız. Kureyş'ten sonra benzer sözlerle Gatafanlılar'a da gitti. Aradan çok geçmeden Ebu Süfyan, Ebu Cehil'in oğlu İkrime'yi Kureyş ve Gatafanlılar'dan oluşan bir grup ile beraber Kureyza oğullarına gönderdi. İkrime şöyle söyledi: Biz devamlı kalınacak bir yerde değiliz. Develerimiz ve atlarımız telef oldu. Yarın sabah erkenden Muhammed ile savaşmak için çıkalım. Onlarda şöyle cevap verdi: Yarın sabah cumartesi günüdür. Cumartesi yasağını çiğnediğimiz için başımıza neler geldiğini biliyorsunuz. Bir de siz bize bazı kimseleri rehin olarak vermeden sizin ile birlikte savaşa çıkmayız. Bu haber Kureyşliler'e ulaşınca Allah'a yemin olsun ki Nuaym b. Mes'ud bize doğru söylemiş dediler. Ve tekrar Kureyza oğullarına elçi göndererek:

Allah’a yemin ederiz size asla rehin vermeyeceğiz. Bizim ile beraber isterseniz savaşa çıkarsınız, aksi halde bizim ile sizin aranızda herhangi bir antlaşmanın olmadığını biliniz. Bunun üzerine de Kureyzaogulları: Allah’a yemin ederiz Nuaym bize doğru söylemiş, dediler. Böylece Allah aralarındaki ittifakı, yardımlaşmayı bozmuş oldu. Birkaç gece süren soğuk ve şiddetli rüzgâr ile kampları devrildi. Her şeylerini darmadağın etti. Resûlullah (s.a.v.) sabahleyin Ahzab’ın geri dönmüş olduklarını görünce Medine’ye geri döndü ve Müslümanlar da silahlarını bıraktılar. Bunun arkasından Cebrail as. Hz. Peygamber’e Dıhle b. Halife el- Kelbî kılığında, üzerinde ipekten kadife bir örtü bulunan dişi bir katır üzerinde geldi ve ona: Ey Muhammed! dedi. Sizler silahlarınızı bıraktınız. Ancak melekler silahlarını bırakmadılar. Allah sana Kureyza oğulları üzerine yürümeni emretmektedir. İşte ben onların üzerine öncü olarak gidiyorum ve sığınmış oldukları kalelerini sarsacağım. Böylece Allah Resûlü Kureyzaogulları üzerine yürünmesini emretti.²²⁵ Çalışmamız müşriklerle olan münasebetler ile alakalı olduğundan konuyu fazla dağıtmama adına Kureyzaogulları ile ilgili bölüme girmeyeceğiz.

“Üzerinize düşman ordusu gelmişti de onların üzerine şiddetli bir fırtına ve göremediğiniz bir ordu göndermiştik.” Yani Müslümanların üzerine Ahzab orduları gelmişti. Allah bu orduların üzerine saba rüzgârını gönderdi. Böylece onların çadırlarını sökmüş kazanlarını ve eşyalarını söküp atmıştı. Sözü edilen ordular meleklerdir. Said b. Cübeyr (Ö.94/713), İbn Abbas’tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: “Ben saba rüzgârı ile yardıma mazhar oldum, Âd de debûr rüzgârı (batı tarafından esen) ile helâk edildi.”²²⁶Bu rüzgâr Hz. Peygamberin bir mucizesiydi. Peygamber ve ashabı rüzgârın estiği yere baya yakındılar. Ve iki taraf arasında sadece hendek bulunmaktaydı. Ancak müslümanlar rüzgârdan emniyettediler ve hatta rüzgârın esmesini dahi hissetmediler. *“Ve göremediğiniz bir ordu göndermiştik”* buyruğunda geçen “göremediğiniz” sözcüğü ‘ya’ ile de okunmuştur. Böyle olunca mana şöyle olur. Yani müşriklerin görmediği ordular. *“Allah bütün yaptıklarınızı görmekteydi”* yani, hendeği kazmaları ve düşmana karşı yaptıkları mücadeleler gibi.²²⁷

²²⁵ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi’l- Kur’an*, 17/76-91.

²²⁶ Buhârî, “Kitâbu’l-Enbiyâ”, 1035,3343.

²²⁷ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi’l- Kur’an*,17/90-91; Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Ağırman, *İslam Tarihi ve Medeniyeti/Mekkeli Müşrikler ile olan ilişkiler, Hendek Savaşı*, 1/424-445; İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam, Hendek Gazvesi*, 3/190-205; Apak, Âdem- Demircan, Adnan, *Hz. Peygamber Döneminde Müşriklerle olan İlişkiler, Mekke müşrikleriyle Mücadele, Hendek Gazvesi*,281-295.

1.3.4.2. Hendek Savaşı'nın Psikolojik Boyutu

Hendek Savaşı (Ahzâb Gazvesi), İslam toplumunun karşılaştığı en ağır kuşatma tecrübelerinden biri olmuştur. Bu savaşta Müslümanlar, hem dışarıdan gelen sayıca üstün bir düşman tehdidiyle hem de içeriden yükselen ihanet ve korku ortamıyla karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum, savaşın askerî yönünden çok daha güçlü bir şekilde psikolojik boyutunu öne çıkarmaktadır. Hz. Peygamber, savaş boyunca Müslümanların moralini yüksek tutmaya özel bir önem vermiştir. Hendek kazımı sırasında geleceğe dair fetih müjdeleri vermesi, sahabenin umut ve direnç duygularını beslemiştir. Onun liderliği, toplumsal psikolojiyi ayakta tutan en önemli unsurlardan biri olmuştur. Savaşın en kritik anında Allah'ın gönderdiği rüzgâr ve görünmeyen ordular²²⁸, düşman saflarında panik ve moral çöküşüne yol açarken müminler için büyük bir psikolojik rahatlama kaynağı olmuştur. Bu durum, zaferin yalnızca maddi güçle değil, moral ve manevi destekle de kazanıldığını göstermektedir.

Hendek Savaşı, Müslümanların askerî ve stratejik becerilerinin yanı sıra psikolojik dayanıklılıklarının da sınandığı bir dönüm noktasıdır. Dış kuşatma, iç tehdit, korku ve belirsizlik ortamı, iman ve sabırla aşılmış; Hz. Peygamber'in liderliği ve Allah'ın yardımıyla moral üstünlük sağlanmıştır. Böylece bu savaş, İslam tarihinde psikolojik direncin ve manevi desteğin zaferdeki belirleyici rolünü açıkça ortaya koymuştur. Müslümanlar, yaklaşık bir ay süren kuşatma boyunca açlık, soğuk ve sürekli saldırı endişesiyle yoğun bir psikolojik baskıya maruz kalmıştır.

Kur'an, bu ruh hâlini şu ifadelerle tasvir eder: *“Yukarınızdan ve sizden aşağıda bulunan bölgeden üzerinize gelmişlerdi; korkudan gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti; bu esnada Allah hakkında olmadık zanlara kapılmakta idiniz”*²²⁹

Ayeti kerimede geçen *“Yukarınızdan/üstünüzden”* buyruğundan maksat vadinin üst tarafındır. Burası doğu tarafında vadinin üst kısmı olup buradan Nasroğulları ile beraber Avf b. Malik ile Necidliler ile beraber Avf b. Malik, Necidliler ile beraber Uyeyne b. Hısn, Esedoğulları başında Tulayha b. Huveylid el- Esedi gelmiştir. *“sizden aşağıda bulunan bölgeden/alt tarafınızdan.”* Buyrukta kastedilen Batı yönünde vadinin iç tarafıdır. Bu yönden Mekkeliler başında Ebu Süfyan b. Harp ile Kureyşlilerin başında ise Yezid b. Cahş olduğu halde gelmişlerdi. *“Korkudan gözler kaymış”* yani korkunun

²²⁸ el-Ahzâb 33/9.

²²⁹ el-Ahzâb 33/10.

dehşetinden ötürü hiçbir kimseyi ve hiçbir şeyi göremez duruma gelmiştir. “*Yürekler ağızlara gelmişti*” yani korku anında ciğerin şiştiği ve kalbin neredeyse gırtlığa kadar yükseldiği söylenmiştir. Bu durumdan ötürü, korkan kişilere 'ciğeri şişti' denilmiştir. Ya da kalpler yerinden ayrılmasa bile bu ifade kullanılarak aşırı korkuya dikkat çekilmiştir. Ya da İkrime’ye göre bu ifade, kişinin korkusunun en üst seviyeye ulaşması anlamına gelir. Ancak daha güçlü ve anlamlı görünen yorum, bunun kalbin çarpıntısı ve iç huzursuzluğu anlamına geldiğidir. Şöyle ki, aşırı derecedeki çarpıntısından dolayı kalp adeta gırtlığa ulaşmış gibidir. “*Allah hakkında olmadık zanlara kapılmakta idiniz*” Bu buyruğun sadece münafiklara bir hitap olduğu söylenmiştir. Yani siz münafiklar Hz. Muhammed ile ashabı helak oldular diye konuşmuştunuz.²³⁰

“*İşte o zaman müminler büyük bir imtihan geçirdiler ve adamakıllı sarsıldılar.*”²³¹ Buyruğunda geçen, "Orada" kelimesi uzak mekân için kullanılır. Bunlar ile zamana da işaret edilmektedir. İşte o anda, o sırada kimlerin samimi kimlerin ihlaslı ve kimlerin münafik olduğunun açığa çıkartılması için müminler imtihan edildi, anlamındadır. İmtihan ise savaş, açlık, kuşatma, vb. hususlardır. “*adamakıllı/şiddetli şekilde sarsıldılar*” yani onların içinde bulundukları halde sarsıntı içerisinde bulunmalarındır. Onların kimi kendi maneviyatı hakkında kimi de dini açıdan sarsıntı yaşamıştır.²³²

“*Allah inkârcıları, hiçbir şey elde edemedi, kin ve öfkeleri ile geri çevirdi. Allah'ın desteği müminler için yeterlidir. Allah güçlüdür, üstündür.*”²³³

Yani kâfirlerden maksat, Hz. Peygamber ve müminleri kuşatan Kureyş ve Gatafanlılar’dan oluşan müttefiklerdir. Allah, kâfirlerin üzerlerine rüzgâr ve asker göndererek müslümanlara yardım etti. Böylece kâfirler hiçbir şey elde edemedi gerisin geri perişan ve rezil bir halde dönüp yurtlarına gittiler.²³⁴

Ahzab sûresi, yirmi yedinci ayeti kerimeye kadar Ahzab ile ilgili hüküm ve hikmetlerden bahsedilmekte ancak konumuzun gereği olarak sadece müşrikler ile alakalı ayetler ile yetinelim.

²³⁰ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 17/91-95.

²³¹ el-Ahzâb 33/11.

²³² Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 17/95-96.

²³³ el-Ahzâb 33/25.

²³⁴ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 17/114-115.

1.3.5. Mekke'nin Fethi

Mekke'nin Fethi, İslam tarihinde sadece bir askerî zafer değil; aynı zamanda merhamet, affedicilik ve tevhidin hâkimiyeti açısından bir dönüm noktasıdır. Hz. Muhammed, yıllarca zulüm, işkence ve dışlanmaya maruz kaldığı Mekke'ye, hicretten yaklaşık sekiz yıl sonra ordusuyla birlikte hiçbir kan dökülmeden girmiştir. Bu fetih, İslam'ın Arap Yarımadası'nda kökleşmesini sağlamış, müşrik hâkimiyetini sona erdirmiş ve Kâbe'nin asli kimliği olan tevhid merkezine dönüşünü gerçekleştirmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de bu olay, hem bir ilahi yardım hem de büyük bir temizlenme olarak nitelendirilmiş; özellikle Nasr Sûresi'nde şöyle buyrulmuştur:

"Allah'ın yardımı ve zaferi geldiğinde, insanların bölük bölük Allah'ın dinine girdiklerini gördüğünde..."²³⁵

Hicretin 8. Yılında (630) meydana gelen bu zaferle birlikte sadece Mekke değil, kalpler de fethedilmiş; düşmanlığa son verilerek bağışlayıcılık ve yüksek ahlâk örneği sergilenmiştir.

1.3.5.1. Hudeybiye Sürecinin Kur'an'daki Yansıması

Hudeybiye Süreci, İslam tarihinde stratejik, siyasî ve dinî açıdan çok önemli bir dönüm noktasıdır. Hz. Peygamber'in Mekke'ye umre yapmak amacıyla yola çıkmasıyla başlayan bu süreç, müşriklerin engellemesi üzerine Hudeybiye'de yapılan antlaşma ile neticelenmiştir.

İlk bakışta Müslümanların aleyhine gibi görünen bu antlaşma, Kur'an'ın rehberliğinde büyük bir fethin öncüsü olmuştur. Hudeybiye Antlaşması, zahiren bir geri adım gibi görünse de, Kur'an bu olayı "apaçık fetih"²³⁶ olarak nitelendirmiştir. Çünkü bu süreç Müslümanlara siyasi meşruiyet kazandırmış, Mekke müşrikleri İslam devletini fiilen tanımış, ayrıca İslam'ın daveti için barış ortamı sağlanmıştır.

Hudeybiye'de birçok sahâbî, ağır şartlardan dolayı sıkıntıya düşmüştü. Ancak Allah Teâlâ, kalplerine sekîne (huzur) indirerek onları teskin etti.²³⁷ Bu, zorluklar karşısında Allah'a teslimiyetin bir göstergesidir. Hudeybiye Antlaşması, Kur'an'ın bakış açısıyla bir "yenilgi" değil, tam tersine "fetih" olarak değerlendirilmiştir. Bu süreçte:

²³⁵ en-Nasr 110/1-2.

²³⁶ el-Fetih 48/1.

²³⁷ El-Fetih 48/4.

Müslümanların sabır ve teslimiyeti imtihan edilmiştir. Allah'ın yardımıyla umutsuzluk güvene, zahiren ağır şartlar büyük bir stratejik avantaja dönüşmüştür. Kur'an, bu hadiseyi ilahi takdirin bir parçası olarak göstermiş, Hudeybiye'nin gelecekteki büyük fetihlerin kapısını açtığını vurgulamıştır. Allah c.c şöyle buyurmuştur:

*“Andolsun Allah, Resûlüne gösterdiği rüyayı hak ile tasdik etmiştir. Elbette Mescidi Haram'a korkusuzca, emniyetle ve Allah'ın izniyle başlarınızı tıraş ettirmişler ve kısaltmışlar olarak gireceksiniz. Sizin bilmediğinizi bilip ondan önce yakın bir fetih nasip etmiştir.”*²³⁸

Resûlullah (s.a.v.) rüyasında bu şekilde Mekke'ye gireceğini görmüştür. Allah bu buyruk ile yakın zamanda Mekke'ye gireceklerinin müjdesini Resûlullah'a vererek rüyasını tasdik etmiştir. Rivayet edildiğine göre Allah Resûlü bu rüyayı Hudeybiye de görmüştür. Rüya Peygamberler için vahiy şekillerinden biridir. Ve haktır. Ayette geçen *“Allah'ın izniyle/Allah dilerse”* buyruğunun, Şayet Allah size oraya girmeyi emrecek olursa, anlamındadır. Allah size bu işi kolay kılarsa anlamında da yorumlanmıştır. Başka bir açıklamaya göre ise, Allah'ın dilediği şekilde manasınadır. Burada sözü edilen giriş gelecekte vuku bulacaktır. Allah Hz. Peygamber'e Mescidi Haram'a gireceklerini vadetmiş ve bu vadini de kendisinin dilemesi şartına bağlamıştır. Buda Hudeybiye yılında olmuştur. Hz. Peygamber bunu ashabına haber verince buna çok sevindiler ancak bu aynı yıl gerçekleşmedi. Arkasından Hz. Peygamber Mekkeli müşrikler ile barış antlaşması yaparak geri döndü. Ve sonraki yıl Allah'ın izniyle Mekke'ye girdiler. Ve böylece Allah *“Andolsun Allah, Resûlüne gösterdiği rüyayı hak ile tasdik etmiştir...”* buyruğu ile Peygamberinin rüyasını tasdik etmiştir. Ayeti kerimede geçen *“korkusuzca”* ifadesi *“başlarınızı tıraş ettirmişler ve kısaltmışlar olarak”* anlamındaki ibareden haldir. Yani: Korkmayanlar olarak, demektir. *“Sizin bilmediğinizi bilip”* yani Mekke'ye girişinizi ertelenmesindeki hayrı Allah, sizin bilmediğiniz şekilde hakkıyla bilendir. Çünkü Hz. Peygamber Hudeybiye 'den döndükten sonra Hayber'i fethetmiştir. Hayber de elde ettiği mallar, silahlar, araç ve gereçler ile büyük bir güç elde etti. Ve sonraki yıl Hudeybiye yılında sahip olduğu gücün çok daha fazlası ile Mekke'ye hareket etti. Ayeti kerimede *“ondan önce yakın bir fetih nasip etmiştir”* buyruğunda kastedilen Hayber'in fethi olduğu

²³⁸ el-Fetih 48/27.

söylenmiştir. Mekke'nin fethi olduğunu söyleyenlerde vardır. Ancak Müfessirlerin çoğunluğu ile Mücahit bunun Hudeybiye barışı olduğunu söylemiştir.²³⁹

Ebu Bekir el-Cessâs da (öl.370/981) bu buyruktan maksadın Hz. Peygamberin'in, müminlere güven içinde ibadet etmek için Mescidi Haram'a gireceklerini haber vermek olduğunu söylemiştir. Buyrukta geçen, başlarını kazıtmış ya da saçlarını kısaltmış olmalarından bahsedilmesi de ihramlı olduğu zamanlarda bu fiillerin de ibadet içerisinde olduğunu ve ihramdan çıkışında bunlarla olacağını beyan etmek içindir.²⁴⁰

1.3.6. Huneyn Savaşı

Huneyn Savaşı, Mekke'nin fethinden hemen sonra meydana gelen ve İslam ordusunun ilk kez sayıca çok olmasına güvenerek zorluk yaşadığı önemli bir askeri çatışmadır. Hicretin 8. Yılında (630), Mekke'nin fethinin ardından Müslümanların karşısına çıkan Hevâzin ve Sâkîf kabileleri, İslam'ın yayılışını engellemek amacıyla birleşerek savaş ilan etmişlerdir. Resûlullah (s.a.v.), on iki bin kişilik büyük bir orduyla Huneyn vadisinde bu ittifaka karşılık vermiştir.

Bu savaş, Müslümanların ilk anda sayıca üstün olmalarına rağmen beklenmedik bir şekilde bozguna uğramaları ve sonrasında toparlanıp zafer elde etmeleriyle dikkat çeker.

Huneyn Savaşı, sadece bir askeri başarı değil, aynı zamanda iman, tevekkül ve ilahi yardım gerçeğinin Müslümanlara yeniden hatırlatıldığı önemli bir dönüm noktasıdır.

1.3.6.1. Zaferin İlahi Kaynağı: Sayının Değil, İmanın Gücü

İslam tarihinde kazanılan zaferler, çoğu zaman sayı ve maddî imkân bakımından zayıf olan Müslümanların, güçlü ve donanımlı düşmanlara karşı üstün gelmesiyle dikkat çeker. Kur'an, bu gerçeği özellikle vurgulayarak zaferin asıl kaynağının Allah'a olan güven, ihlâs ve imanla sağlandığını bildirir. Bedir'den Hendek'e kadar yaşanan savaşlar, "çokluk" ya da "silah üstünlüğü" yerine, müminlerin Allah'a teslimiyet ve sabırları sayesinde başarıya ulaştıklarını göstermektedir. Bu bakış açısı, zaferin insana değil,

²³⁹ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 19/336-339.

²⁴⁰ Ebu Bekr Ahmed Bin Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, thk. Abdusselam Muhammed Ali Şâhîn (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2020/1441), 1/527.

Allah'ın yardımına bağı olduğunu, sayıların değil imanın belirleyici güç olduğunu ortaya koyar.

Kur'an, zaferin kaynağının sayı ve güç değil, Allah'ın yardımı olduğunu açık bir şekilde ortaya koyar. Nitekim Tevbe Sûresi'nde Huneyn Savaşı hatırlatılarak şöyle buyrulmaktadır:

*“Andolsun ki Allah birçok yerde ve Huneyn gününde size yardım etti. O gün çokluğunuz sizi böbürlendirmiş, fakat bunun size hiç faydası olmamıştı; o yer tüm genişliğine rağmen size dar gelmiş, nihayet bozularak gerisin geriye çekilmeye başlamıştınız.”*²⁴¹

Bu ayet, sayısal üstünlüğün tek başına zafer için yeterli olmadığını, asıl belirleyici unsurun iman, sabır ve Allah'a tevekkül olduğunu göstermektedir. Huneyn'de yaşanan tecrübe, Müslümanlara zaferin kaynağını hatırlatan ilahî bir uyarı mahiyetindedir.

Nakledildiğine göre Peygamberimizin (s.a.v.), Mekke'yi fethettiği haberi Hevazin kabilesine ulaşınca, ordu komutanı olan Nasr b. Malikoğullarından, Malik b. Avf en-Nasri kabileyi bir araya toplayarak, mallarını, kadın ve çocuklarını ve davarlarını savaş için harekete geçirdi. Bunun sayesinde kâfir ordularının motivelelerinin artacağını ve gayrete gelerek kendilerini daha güçlü hissedeceklerini düşünmüştü. Sayıları sekiz bin ya da dört bin olduğu söylenmiştir. Hevazin kabilesinin başında Malik b. Avf, Sakif kabilesinin başında ise Kinane b. Abd bulunmaktaydı. İki kabile beraber Huneyn gazvesinin vuku' bulduğu Evtâs adı verilen mekâna yerleştiler. Hz. Peygamber (s.a.v.), on bini Medine'den iki binide Mekke'nin fethi günü müslüman olanlardan olmak üzere on iki bin kişilik bir orduyla yola çıkmıştır. Evtâs yolunda bedevi Arapların cahilleri yeşil bir ağaç gördüler. Cahiliye döneminde onların Zâtu Envât adında bir ağaçları vardı. İnkârcılar senenin belli bir gününde o ağaç tazim ederlerdi. Bu cahil bedeviler Allah Resûlünden onların Zâtu Envâtları olduğu gibi kendilerine de bir Zâtu Envât yapmalarını istediler. Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara cevaben şöyle buyurdu: “Allahu ekber, nefsim kudret elinde olana yemin ederim ki Musa'nın kavminin ona: Onların ilahları gibi sende bize ilah yap dedikleri gibi dediniz. O da onlara: Kuşkusuz siz cahillik eden bir topluluksunuz, demişti. İki okun tüylerinin aynı hizada olması gibi andolsun ki sizde aynı şekilde sizden öncekilerin yolundan gideceksiniz. Hatta onlar bir keler deliğine girecek

²⁴¹ et-Tevbe 9/25.

olsalar, sizde gireceksiniz.”²⁴² Huneyn, Tihame bölgesi vadilerinden birisidir. Hevazinliler vadinin her iki tarafından pusuya yatarak sabahın erken saatlerinde Müslümanlara karşı saldırıya geçtiler. Savaş 11 Şevval 8 (1 Şubat 630) perşembe sabahı başladı. Müslümanların büyük çoğunluğu geri çekildi. Resûlullah (s.a.v.) ile beraberinde Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Abbas, Ebu Süfyan b. el-Haris b. Abdülmuttalip ve onun oğlu Cafer ile Usame b. Zeyd, Ummu Eymen’in oğlu Eymen b. Ubeyd, Rabia b. el-Haris ve el-Fadl b. Abbas da beraberinde sebat ile direniş göstererek Hz. Peygamberin yanından ayrılmamışlardır. Enes’ten (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Abbas şöyle söylemiştir: Ben Resûlullah (s.a.v.)’in katırının dizginlerini hızlanmaması için yakalamıştım. Ebu Süfyan da aynı şekilde katırın dizginlerini yakalamıştı. Resûlullah (s.a.v.), Hz. Abbas’a, “Ey Abbas! Semura ağacı altında bana biat edenleri çağır!” buyurdu. Bunun üzerine Abbas yüksek sesle, “Semura ağacının altında biat edenler nerede?” diye seslendi. Allah’a yemin ederim, sesimi duyar duymaz gelişleri, bir ineğin yavrularına koşması gibi oldu. Hepsi birden “Lebbeyk! Lebbeyk!” diyerek koşarak geldiler. Daha sonra Allah Resûlü birkaç çakıl taşı alıp düşmanların üzerine attı ve şöyle buyurdu: “Muhammed’in Rabbine yemin ederim ki, onlar bozguna uğradılar.” Hz. Abbas sözlerine devam ederek buyurdu ki: Ben, savaşı seyretmeye durdum, savaş gördüğüme göre aynı hali ile devam ediyordu. Ancak Hz. Peygamber’in onlara çakıl taşlarını fırlatmasının ardından Müşriklerin keskin silahlarının köreldiğini, yani kuvvetlerinin zayıf düşmesi sûretiyle geri çekildiklerine şahit oldum.²⁴³

“*Huneyn gününde*” Ayeti kerimede sözü edilen Huneyn, Mekke ile Taif arasında bir vadidir. “*O gün çokluğunuz sizi böbürlendirmiş*” Müslümanların sayısı hakkında ihtilaf edilmiştir. On iki bin kişiydiler denilmiştir. On bir bin beş yüz kişi oldukları söylenmiştir. Başka bir görüşe göre on altı bin oldukları da söylenmiştir. Onlardan bazıları bugün sayıca çok olduğumuzdan dolayı kesinlikle yenilmeyiz, diyorlardı. Bu sözleri onların ilahi yardımdan mahrum olmalarına neden olmuştur. Bunun neticesinde yukarıda anlattığımız gibi savaşın başında kısa bir bozgun yaşandı. Sonunda Allah Resûlünün nidası ile toparlandılar. Ve Allah’ın izni ile zafere ulaştılar. Burada Allah için

²⁴² Tirmizî, “Buyû”, 97; İbn Mâce, “Sadakât”, 16; Ahmed, “Müsned”, 4/218.

²⁴³ Müslim, “Cihâd”, 76; Ahmed, “Müsned” 1/207-307; Buhârî, “Meğâzî”, 57.

çoklukta olmadığını Müslümanlara göstermiş oldu. “o yer geniş olmasına rağmen size dar gelmiş” yani, korkudan dolayı bu kısa bozgunu yaşamıştınız.²⁴⁴

1.3.6.2. Huneyn Savaşı’nda Psikolojik Dağınıklık ve İlahi Toparlanış

Huneyn Savaşı’nda Müslümanların başlangıçta sayısal üstünlüğe güvenerek dağınıklığa düşmeleri, neredeyse büyük bir bozgunla sonuçlanacak bir tablo ortaya çıkarmıştı. Ancak Kur’an, zaferin dönüm noktasını şöyle ifade eder:

“Bunun üzerine Allah, peygamberinin ve müminlerin üzerine kendi katından bir güven duygusu indirdi, bir de göremediğiniz askerler gönderdi ve böylece inkâr edenlerin cezasını verdi. İşte bu, inkârcıların hak ettiği karşılıktır.”²⁴⁵

Bu ayet, psikolojik çözülmenin Allah’ın indirdiği sekîne ile nasıl toparlandığını göstermektedir. İlahi huzur ve görünmeyen orduların yardımı, Müslümanları yeniden cesaretlendirerek saflarını sıkılaştırmalarını sağlamış, böylece savaşın seyri tamamen değişmiştir. Huneyn örneği, zaferin temel kaynağının maddi imkân değil, iman ve Allah’ın desteği olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Yani, Allah onların üzerine korkularında emin kılarak kendilerine güven verecek bir sükûnet indirdi. Ve neticede arkalarını dönüp kaçtıktan sonra geri dönüp savaşma cesaretini bulmuşlardır. “Göremediğiniz askerler gönderdi” yani burada kastedilen meleklerdir. Melekler, müminlerin yüreklerine bıraktıkları sebat ve sükûnet ile onları güçlendiriyor, güven veriyor, kâfirlere de korku vererek zayıf düşürüyordu. Böylece Allah kâfirlerin cezasını veriyordu.²⁴⁶

“Artık bunun ardından Allah dilediğinin de tövbesini kabul eder. Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir.”²⁴⁷

Savaştan sonra bu inkârcılardan kaçıp kurtulanlar arasında tevbe ederek hidayete girmek isteyenlerin Allah tövbesini kabul eder. Nitekim Malik b. Avf en-Nasri ve kavminden tövbe ederek İslam’a girenler bunun en güzel örneğidir.²⁴⁸

²⁴⁴ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi’l- Kur’an*,10/143-152; Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Kapar, *İslam Tarihi ve Medeniyeti/Mekkeli Müşrikler ile olan ilişkiler, Huneyn Gazvesi*, 1/496-497; Apak, Adem-Demircan, Adnan, *Hiz. Peygamber Döneminde Müşriklerle olan ilişkiler, Mekke müşrikleriyle Mücadele, Huneyn Gazvesi*,340-349; ibn Hişam, *Sîret-i ibn Hişam*,4/84-102.

²⁴⁵ et-Tevbe 9/26.

²⁴⁶ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi’l- Kur’an*,10/143-152.

²⁴⁷ et-Tevbe 9/27.

²⁴⁸ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi’l- Kur’an*,10/143-152.

1.4. SAVAŞTAN KAÇMAK

1.4.1. Savaştan Kaçmanın İlahi Sonuçları

Kur'an, savaş meydanında sabır ve sebat göstermeyi müminlerin temel özelliklerinden biri olarak zikrederken, savaş esnasında kaçmayı ise ağır sonuçları olan bir davranış olarak değerlendirmiştir. Nitekim Enfâl Sûresi'nde, savaş günü düşmana arkasını dönmenin, ancak taktiksel bir manevra veya yeniden toparlanma amacı taşımadığı sürece, Allah'ın gazabını gerektirdiği ve böylesi bir tutumun kişinin cehennem azabıyla karşılaşmasına sebep olacağı vurgulanmaktadır. Huneyn örneğinde olduğu gibi, müminlerin kısa süreli bir çözülme yaşamaları, psikolojik bir zaafın tezahürü olmuş; fakat Allah'ın yardımıyla toparlanarak yeniden mücadeleye girişmeleri ilahi rahmetin bir yansıması olmuştur. Bu durum, Müslümanlara savaşta sebatın iman gereği olduğunu ve kaçışın ise ağır uhrevî sonuçlar doğurabileceğini hatırlatmaktadır.

Bu hususta ki ilâhî buyruk şöyledir: *“Ey Müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın.”*²⁴⁹ *“Kim savaş için yer değiştirmek veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın savaş sırasında düşmana arkasını dönüp kaçarsa Allah'ın öfkesine uğramış olur, onun varacağı yer cehennemdir, ne kötü bir son!”*²⁵⁰

Ayette geçen ve “karşılaşma” manası verilen زَحَفَ kelimesi, azar azar yaklaşma anlamına gelmektedir. Aslında kullanıldığı mana ise kalçalar üzerinde gitmek, sürünmek demektir. Savaş anında başkasına doğru yürüyen herkes bu isimle adlandırılmıştır. İbnü'l Arabi (öl.543/1148), زَحَفَ kelimesinin متدائنين “birbirlerine yaklaşanlar”, و تراحف “Emekleme, sürünme” demek olduğunu ve bunun da التداني و القارب “İki (ordu) arasında mesafenin kısalması ve birbirine yakınlaşma olduğunu söylemiştir.”²⁵¹ Dolayısıyla ayetin manası şöyle olur: “Birbirinize yaklaşıp birbirinizi gördüğünüzde onlara arkanızı dönerek kaçmayın.” Allah c.c. bunu müminlere haram kılmıştır. Allah'ın bu buyrukta müminlere emrettiği, savaşta kâfirlerin önünde arkalarını dönüp kaçmama hususu karşıdaki düşman sayısının müminlere oranla iki kat olmaması şeklinde nassın bağlandığı şartla kayıtlıdır. Müminler kendilerinin iki katı olan müşrik bir güruh ile karşılaşacak olur ise, onların önünden kaçmamaları farzdır. Bire karşı üç olursa kaçan mümin savaştan kaçmış

²⁴⁹ el-Enfâl 8/15.

²⁵⁰ el-Enfâl 8/16.

²⁵¹ İbnü'l-Arabi, *Ahkâmu 'l-Kur'an*, 2/609.

sayılmaz ve ayetin tehdidine muhatap olmaz. Fakat ikiye karşı bir olursa kaçmış sayılır ve tehdide muhatap olur.

Savaşta kaçmak, Kur'an'ın emrine zahiren bakıldığında âlimlerinde çoğunun ittifakı ile büyük günahlardandır. Cumhurun görüşüne göre, yüz kişinin ancak iki yüzden fazla düşman ile karşılaştığı zaman kaçmaları helal olur. Düşman bire karşı ikiden fazla olursa Müslümanın kaçması caiz olur. Kaçmayıp sabretmek ise daha efdaldır. Örneğin Mûte savaşında üç bin kişilik İslam ordusu sayısı ikiyüzbin olan düşman ordusuna karşı büyük bir sebat ile cihad etmişlerdi.

Âlimler, savaştan kaçma ile ilgili olan hükmün sadece Bedir gününe mi has yoksa kıyamet günü yapılacak bütün savaşlarda geçerlimi hususun da ihtilaf etmişlerdir. Bu hüküm Bedir savaşına katılanlara hastı diyenler ve bu görüşü savunanlar; Nafi' (öl.117/735), el-Hasen, Katâde (öl.117/735), Yezid b. Ebi Habib (öl.128/745) ve Dehhak (öl.105/723) ve Ebu Hanife (öl.150/767)'dir.

Bedirde Müslümanların geri çekilme hakkı yoktu. Şayet geri çekilecek olsalardı müşrikler ile aynı kategoriye dâhil olacaktı. Şöyle ki o gün arzda onlardan başka Müslüman yoktu. Ancak bu görüşe itiraz edilmiş ve denilmiştir ki; O sırada Medine'de Ensar'dan birçok kişi vardı. Onlar savaşın olabileceğini tahmin etmemiş ve Peygamber (s.a.v) de onlara çıkmaları yönünden herhangi bir emir vermemişti. İbn Abbas ve başkaları da ayetin kıyamet gününe kadar baki olduğunu savunmuşlardır. Savaştan kaçanın Allahtan mağfiret dilemesi gerekir.²⁵²

1.5. SAVAŞTA ÜSTÜNKEN BARIŞ ÇAĞRISINDA BULUNMAMAK

1.5.1. Zafer Anında Tavizsiz Durmak

İslam tarihinde elde edilen zaferler, sadece askerî üstünlüğün değil, aynı zamanda ahlâkî ve imanî kararlılığın da bir göstergesidir. Kur'an, müminlerin savaş anında sabır ve sebat göstermelerini, zafer elde ettiklerinde ise tavizsiz bir şekilde hakikat üzere kalmalarını öğütler. Çünkü zaferin ardından düşmana karşı yumuşama, rehavet veya dünya menfaatine yönelme, kazanılan üstünlüğü zayıflatabilir. Nitekim Bedir'de elde edilen başarı, müminlerin tavizsiz duruşlarıyla taçlanmış; buna karşılık Uhud'da ganimet arzusu ile gösterilen gevşeklik, zaferin bir anda mağlubiyete dönüşmesine sebep

²⁵² Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 9/471-476; İbnü'l-Arabi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 2/609.

olmuştur. Bu tecrübeler, müminler için zaferin en kritik anının “sonrasındaki tavır” olduğunu ortaya koymaktadır. Kur’an da zafer anında Allah’a bağlılık ve Resûl’e itaatın devamlılığını, kalıcı bir başarı ve ilahî rızanın temel şartı olarak sunmaktadır.

Bununla ilgili ayette şöyle buyrulmuştur: “*Siz üstün durumda iken gevşeklik gösterip barış çağrısı yapmayın! Allah sizinledir, amellerinizin karşılığını asla eksiltmeyecektir.*”²⁵³

“*Gevşeklik göstermeyin*” yani savaştan yana zayıf olmayın, demektir. Ayette geçen الوهن kelimesi zayıflık anlamındadır. “*Siz üstün durumda iken gevşeklik gösterip barış çağrısı yapmayın!*” yani: Siz delil itibarı ile onlardan üstün iken diye açıklandığı gibi, Bazı durumlarda zahiren onlar size üstünlük kursalar bile, sizler müslüman olduğunuzdan gerçek gâlipler sizlersiniz, şeklinde de açıklanmıştır. Bazı Âlimler bu ayetin, “*Eğer barışa yanaşırlarsa sen de yanaş*”²⁵⁴ buyruğunu nesh ettiğini söylemişlerdir. Şöyle ki Allah, şayet müslümanlar barışa ihtiyaç duymuyorlarsa barışa yönelmeyi yasaklamıştır. Başka görüşe göreyse bu buyruk Allah’ın “*Eğer barışa yanaşırlarsa sen de yanaş*” buyruğuyla nesholmuştur. Başka görüşe göre ayeti kerime muhkemdir. Ve her iki ayette farklı durumları bulunan iki farklı zamanda nazil olmuştur. Başka görüşe göre “*Eğer barışa yanaşırlarsa sen de yanaş*” buyruğu belli bir topluluk hakkında özel bir buyruktur. Öteki ise geneldir. Dolayısıyla kâfirler ile barış yapmak ancak zaruret halinde caiz olur. Bu da Müslümanların onlara karşı koymaktan aciz olması durumunda zayıflıktan dolayıdır.²⁵⁵

1.6. ESİRLERE KARŞI MUAMELE

Savaşların kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkan esirler, tarih boyunca çoğu zaman kötü muameleye, işkenceye ve hak ihlallerine maruz kalmışlardır. Ancak İslam, savaşın en sert anlarında dahi insan onurunu gözeten, adil ve merhametli bir yaklaşımı esas alan ilkeleriyle, esirlere karşı nasıl davranılması gerektiğini açık ve evrensel bir şekilde ortaya koymuştur. Kur’an-ı Kerim’de, esirlerle ilgili doğrudan hükümler yer almakta, Hz. Peygamber’in uygulamaları bu ilahi ölçüleri hayata geçirmiştir. Muhammed Sûresinde, savaşta esir alınanlara dair şu hüküm yer alır:

²⁵³ Muhammed 47/35.

²⁵⁴ el-Enfâl 8/61.

²⁵⁵ Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 19/288-290.

“Savaşta inkârcılarla karşılaştığınızda boyunlarını vurun; nihayet onları etkisiz hale getirince bağı sıkıca bağlayın. Artık bundan sonra ya karşılıksız serbest bırakın ya da fîdye ile salıverin...”²⁵⁶

Bu ayet, savaş sonrası esirlerin öldürülmesini değil, bağlandıktan sonra ya karşılıksız salıverilmelerini ya da fîdye karşılığında serbest bırakılmalarını emreder. Ayrıca Enfâl Sûresinde geçen ayette, esirlere yapılan iyi muamelenin Allah katında büyük bir karşılığı olduğu vurgulanır.²⁵⁷ Hz. Peygamber de bizzat kendi uygulamalarında esirlerin aç bırakılmamasını, adaletle davranılmasını, hatta bazılarına eğitim karşılığında serbest bırakılma hakkı tanınmasını emretmiştir.

1.6.1. Savaş Ahlâkı ve Esir Hukuku

İslam’da savaş, keyfi bir şiddet aracı değil; ancak zaruret halinde, zulmü ortadan kaldırmak ve barışı tesis etmek için başvurulabilecek istisnai bir yoldur. Kur’an ve sünnet, savaşın meşruiyetini savunma ve fitnenin ortadan kaldırılması şartına bağlamış; bu süreçte de insani ve ahlaki ölçüler getirmiştir. Kadın, çocuk, yaşlı ve din adamı gibi savaşa katılmayanların öldürülmesi yasaklanmış, çevreye ve hayvanlara zarar verilmemesi emredilmiştir.

Savaş esirleri konusunda da İslam, dönemin yaygın uygulamalarının aksine insani bir yaklaşım ortaya koymuştur. Esirlerin öldürülmesi yerine, fîdye karşılığında serbest bırakılmaları, karşılıksız salıverilmeleri veya toplum yararına çalıştırılmaları öngörülmüş; onlara iyi muamele edilmesi emredilmiştir. Kur’an’da ve Hz. Peygamber’in uygulamalarında esirlere adaletli davranmanın, aç bırakılmamalarının ve aşağılanmamalarının özellikle vurgulandığı görülmektedir.

Böylece İslam, savaşın doğurduğu zorunlu sonuçları bile insani ölçüler içinde düzenleyerek, hem savaş ahlakını hem de esir hukukunu evrensel bir adalet anlayışıyla temellendirmiştir. Kur’an-ı Kerim, savaşın insani boyutlarını düzenleyen hükümler koyarak Müslümanlara evrensel ilkeler sunmuştur. Bu konuyla ilgili buyruk şöyledir:

“Kâfirlerle savaşa girdiğinizde onlara karşı etkili ve kesin bir darbe uygulayın; onları tamamen mağlup ettiğinizde esirleri sağlam ve güvenli şekilde bağlayın. Ardından ya esirleri serbest bırakabilir ya da fîdye karşılığında bırakabilirsiniz. Bu yöntemle

²⁵⁶ Muhammed 47/4.

²⁵⁷ el-Enfâl 8/70.

savaşın getirdiği ağır yükler hafifletilmiş olur ve sona erdirilir. Zira Allah dileyseydi, düşmanları doğrudan cezalandırırdı; ancak sizleri birbirinizle imtihan etmek istemektedir. Allah yolunda hayatını kaybedenlerin amellerini asla boşa çıkarmaz.”²⁵⁸

Ayette, savaş meydanında düşmana karşı kesin bir üstünlük sağlandıktan sonra esirlerin güvenli biçimde bağlanması emredilmekte; ardından da iki yol gösterilmektedir: ya karşılıksız serbest bırakmak ya da fidye karşılığında salıvermek. Böylelikle İslam, esirlerin öldürülmesi, işkenceye maruz bırakılması veya insanlık dışı muamelelere tabi tutulmasını yasaklayarak, dönemin savaş hukukuna kıyasla büyük bir insani devrim ortaya koymuştur. Bununla beraber ayet, savaşın sadece bir güç gösterisi olmadığını, Allah’ın kullarını imtihan etme vesilesi olduğunu da hatırlatır. Bu çerçevede İslam, savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda bile adalet, merhamet ve ölçülülük ilkeleriyle hareket edilmesini emretmiş, esir hukukunu da bu temel ahlaki esaslar üzerine inşa etmiştir.

Bu buyruk, kâfir toplumlardan İslam toplumunu ayırt edince, kâfirler ile karşılaşıldığı zaman onlarla cihad etmeyi emretmiştir. İbn Abbas bu inkârcılardan maksat müşriklerdir, demiştir. Gerek müşrik olsun gerekse de aralarında zimmet akdi ya da herhangi bir antlaşma bulunmayan kimseler olsun, kitap ehlinde olsun, İslam’a karşı ihtilafta bulunan her kestir, şeklinde olduğu da beyan edilmiştir.

Ayette geçen, “boyunlarını vurun” kısmında boyun’un söz konusu edilmesi ölümün genel olarak bu şekilde vuku bulmasından dolayıdır. “vurun” manasındaki lafzın teşvik olmak üzere nasb edildiği de ifade edilmiştir. Buyrukta “boyunları vurun” emrinde aslında bir ziyade vardır, sadece öldürün demek için bu ifade söylenmemiştir. Şöyle ki bu tabirde, öldürün tabirinde olmayan bir sertlik ve çetinlik bulunmaktadır. Bu tabir ile öldürme eylemi ve emri en ağır şekilde tasavvur edilmektedirler ki bu da boynun koparılması ve başın uçurulması eylemidir. “ Nihayet onları çökertince esirleri sağlam bağlayın” buyruğunda Allah’ın, bağın sağlam bir şekilde bağlanmasını emretmesi, kaçıp kurtulmalarına izin vermemek içindir. Buyruk da geçen فِدَاءً karşılıksız salmak ile فِدَاءً fidye almak, bir fiil takdiri ile nasb edilmiştir. Ya onlara lütfederek karşılıksız salın veya onlardan fidye almak sûretiyle bırakın anlamındadır.

Bu buyruk hakkında farklı görüşler vardır: Bir görüşe göre bu ayet nesh edilmiştir. Ve puta tapanlar ile alakalıdır. Onların fidye karşılığında yahut karşılıksız olarak serbest

²⁵⁸ Muhammed 47/4.

bırakılmaları herhangi bir şekilde caiz değildir. Bu ayeti kerime “*Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin...*”²⁵⁹ Ve “*Savaş esnasında eline düşerlerse onlara geridekilere ibret olacak şekilde davran ki, belki akıllarını başlarına devşirirler.*”²⁶⁰ Ve “*...müşrikler sizinle topyekûn savaştıkları gibi siz de onlarla topyekûn savaşın...*”²⁶¹ buyrukları ile nesh olmuştur. Katade ’den naklolduğuna göre bu İbn Abbas’ın görüşüdür.

Diğer görüşe göre bu ayet bütün inkârcılar hakkındadır. Ve ilim adamlarında bir grup ile rey ehli bazı kimselerin görüşüne göre neshedilmiştir. Bunlar arasında Katade ve Mücahit de bulunmaktadır. Bunların görüşlerine göre müşrik esir alındığında fidye alınmaksızın karşılıksız serbest bırakılmaları caiz olmadığı gibi fidye karşılığında serbest bırakılmaları da caiz değildir. Bunların görüşüne göre sadece kadın fidye karşılığı serbest bırakılabilir. Çünkü kadınların savaşta öldürülmesi yasaktır. Bunu, “*Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin...*”²⁶² Buyruğu neshetmiştir. Şöyle ki bu ayet bu mesele de sabit olmuş rivayetlerin gereği olarak müşrikler ile diyalogların sona erdirildiğini beyan eden son beyandır. Buna göre öldürülmeleri yasaklanan kadınlar, çocuklar ve kendilerinden cizye alınabileceği ifade edilen kimseler gibi delilin açık olduğu kimseler haricinde müslümanlara karşı tekrar savaşa kalkışmalarından endişe edilmesinden dolayı müşriklerin tümünün öldürülmesi gerekir.

Başka bir görüşe göre ise, buyruk nesh edicidir. Dehhak’ın görüşüne göre “*...müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün...*”²⁶³ buyruğu, “*Sonra ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak.*” buyruğu ile nesh olmuştur.

Said b. Cübeyr (öl.94/713) şöyle söylemiştir: “Çokça düşmanı kılıçla öldürüp onları zelil kılmadıkça, kuvvetlerini zayıflatmadıkça fidye karşılığında esir bırakılmaz, esir de alınmaz.” Bunun delili ise Allah’ın “*O yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir.*”²⁶⁴ buyruğudur.

Bir görüşe göre de bu ayet muhkemdir. İmam yani devlet başkanı da hükmü uygulama hususunda muhayyerdir. İbn Ömer, el- Hasen ve benzerlerinin bulunduğu ilim

²⁵⁹ et-Tevbe 9/5.

²⁶⁰ el-Enfâl 8 /57.

²⁶¹ et-Tevbe 9/36.

²⁶² et-Tevbe 9/5.

²⁶³ et-Tevbe 9/5.

²⁶⁴ el-Enfâl 8/67.

ehlinden birçoğu da bu görüştedir. Malik (öl.179/795), Şâfi (öl.204/820), es-Sevrî (öl.161/778), el-Evzaî (öl.157/774) ve başkaları da bu görüştedir ve tercih edilen görüş de budur. Hz. Peygamber ve halifelerin uygulaması da budur. En-Nehhas (öl.338/950) şöyle söylemiştir: Bu görüş her iki ayetinde gerektiği şekilde amel edilecek muhkem ayetler olduklarını kabul etmeye uygundur. Nesih ancak kat'î bir delile dayanmak sûretiyle olur. Her iki ayetle de amel etmek mümkün olduğu durum da nesih olduğunu savunmak anlamsızdır. Ayette geçen “*böylece savaş ağır yüklerini indirsin (sona ersin)*” buyruğu ile ilgili Mücahit’ten nakledildiğine göre: İslam dininden başka hiçbir din kalmayıp, diğer dinlerin mensupları Müslüman olur, koyunda kurttan emin oluncaya dek, demektir.

Ayeti kerimede geçen *أَوْزَارَهَا* “savaş yükleri/ ağırlıkları” ifadesi, silah anlamında olduğu söylenmiştir. Bu durum da anlamda şöyle olur: Sizler güven de olup silahlarınızı bırakıncaya kadar bağı iyice bağlayın. “*Böylece savaş ağır yüklerini indirsin (sona ersin)*” buyruğu, savaşmakta olduğunuz düşmanlar ağırlıklarını bırakıncaya kadar, anlamında olduğu ifade edilmiştir. Yani mağlup olmaları ya da yapılacak anlaşmanın neticesi olarak silahlarını bırakmaları demektir. “savaş yükleri/ ağırlıkları” için savaş için kullanılan araç gereçler ve silah türü şeyler olduğu da söylenmiştir.

Ayeti kerime de geçen “*İşte böyle*”, yani “emir budur” sözcüğü raf konumunda olup: Durum biraz önce bahsedip açıkladığım gibidir, anlamındadır. “Bunu yapınız” anlamında mansub olduğu da söylenmiştir. Mübteda olması da mümkündür ve bu durumda mana: Bu inkârcıların hükmüdür, demektir.

“*Allah dileseydi onları bizzat cezalandırırdı*” yani savaş olmadan onları helak ederdi, anlamındadır. “*Fakat sizleri birbirinizle denemek istiyor*” yani Allah, bu şekilde sizi bir biriniz ile denemek için sabreden ve cihad edenler belli oluncaya kadar savaş ile sizin halinizi ortaya çıkartıp denemek için böyle yapmıştır. “*Allah, yolunda öldürülenlerin amellerini asla boşa çıkarmayacaktır.*” buyruğu ile Uhud da şehit edilen müminler kastedilmektedir. Katade, bize nakledildiğine göre bu ayet-i kerime, Allah Resûlü Uhud günü dağ geçidindeyken indiğini söylemiştir.²⁶⁵

²⁶⁵ Kurtûbî. *el-Câmi li Ahkâmi'l- Kur'an*,19/242-250.

BÖLÜM 2: MÜŞRİKLERLE SİYASİ VE DİPLOMATİK İLİŞKİLER

2.1. HUDEYBİYE ANTLAŞMASI

Müşriklerle olan siyasi ve diplomatik ilişkiler, İslam'ın Medine döneminde özellikle Hz. Peygamber'in uygulamaları ve Kur'an'ın yönlendirmeleriyle şekillenmiştir. Bu ilişkiler, sadece savaş üzerinden değil; barış, antlaşma, müzakere, elçilik gibi diplomatik yollarla da yürütülmüştür. Kur'an ve Hz. Peygamber'in uygulamaları, müşriklerle ilişkilerde yalnızca savaş ve mücadeleye değil; aynı zamanda barış, diyalog, antlaşma ve diplomatik nezakete de kapı aralamıştır. Müşriklerle siyasi ilişkiler, Kur'an'daki adalet ve emanet ilkeleri doğrultusunda şekillenmiş; özellikle Hudeybiye Antlaşması bu diplomatik sürecin en somut ve başarılı örneklerinden biri olmuştur.

İslam tarihinde siyasi ve diplomatik ilişkiler açısından dönüm noktası niteliği taşıyan gelişmelerden biri, hicretin altıncı yılında gerçekleşen Hudeybiye Antlaşması'dır. Hz. Muhammed ve beraberindeki Müslümanlar, Kâbe'yi ziyaret etmek amacıyla Medine'den yola çıkmış; ancak Mekke müşrikleri tarafından şehir dışına çıkarılmışlardır. Bu gerilimli ortamda gerçekleşen müzakereler neticesinde, taraflar arasında on yıllık bir barış antlaşması imzalanmıştır. İlk bakışta Müslümanlar aleyhine gibi görünen bu antlaşma, aslında diplomatik zekâ, stratejik sabır ve barışçıl yaklaşımın bir tezahürü olarak Kur'an'da da övülmüş, “apaçık bir fetih” olarak değerlendirilmiştir.²⁶⁶ Bu antlaşma sadece siyasi bir uzlaş değil; aynı zamanda İslam'ın müşriklerle ilişkilerde savaş dışı yolları da öncelediğini gösteren önemli bir örnektir. Bu bölümde Hudeybiye Antlaşması Kur'an perspektifinde ele alınacaktır.

2.1.1. Hudeybiye Sürecinde Savaşın Önlenmesi ve Diplomatik Başarı

Hudeybiye Antlaşması, İslam tarihinde savaşın önlenmesi ve diplomatik yollarla barışın tesis edilmesine örnek teşkil eden en önemli hadiselerden biridir. Hicretin 6. yılında Hz. Peygamber, umre yapmak üzere yaklaşık bin dört yüz sahabesiyle birlikte Mekke'ye doğru yola çıkmış, ancak müşrikler Müslümanların Mekke'ye girmesine izin vermemiştir. Gerginliğin savaş noktasına gelmesine rağmen Hz. Peygamber, kan

²⁶⁶ el-Fetih 48/1.

dökülmesini engellemek ve Kâbe'nin kutsiyetine zarar verilmemesi için diplomatik çözüm arayışlarını sürdürmüştür.

Mekke müşrikleriyle yapılan görüşmeler sonucunda taraflar arasında on yıl süreyle geçerli olacak Hudeybiye Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma hükümleri ilk bakışta Müslümanların aleyhine görünse de, Hz. Peygamber'in ileri görüşlü tutumu sayesinde bu durum kısa sürede stratejik bir avantaja dönüşmüştür. Zira antlaşma ile Mekke'den gelebilecek doğrudan saldırı tehlikesi bertaraf edilmiş, Müslümanlara tebliğ faaliyetlerini genişletme ve diğer kabilelerle ilişki kurma fırsatı doğmuştur. Nitekim Kur'an'da bu süreç "Fetih"²⁶⁷ olarak nitelendirilmiş ve antlaşmanın, İslam'ın yayılışı açısından büyük bir diplomatik zafer olduğu bildirilmiştir.

Hudeybiye Antlaşması aynı zamanda İslam diplomasisinde sabır, stratejik vizyon, barışın öncelenmesi ve ahde vefa ilkelerinin pratiğe yansıdığı bir örnek olmuştur. Böylece savaşın kaçınılmaz olduğu düşünülen bir ortamda diplomatik başarı ile hem Müslümanların güçlenmesinin önü açılmış hem de ilerleyen süreçte Mekke'nin fethi için zemin hazırlanmıştır.

*"Mekke vadisinde size onları yenmeyi nasip ettikten sonra onların ellerini sizin üzerinizden, sizin ellerinizi de onların üzerinden çeken de O'dur. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir."*²⁶⁸

Bu buyruk ile ilgili olarak İbn Abbas'tan gelen rivayete göre bu ayet-i kerime Hudeybiye günü ile alakalı olarak inmiştir. Müşrikler, Müslümanlara darbe indirmek amacıyla kırk kişiyi Müslümanlar üzerine gönderdiler. Fakat yakalanarak Peygamber'e getirildiler. Hz. Peygamber de onları serbest bıraktı. Bir rivayette de bu ayetin Mekke'nin fethi esnasında nazil olduğu söylenmiştir. Şayet bu fetih sırasında inmişse ayette geçen *"size onları yenmeyi nasip ettikten sonra"* buyruğundan yola çıkarak, oranın şiddet kullanılarak fethedildiğini bildirmiş olmaktadır. Çünkü onlarla bir barış antlaşması yapılmış olsaydı, buyrukta geçtiği üzere Müslümanlar için Mekke müşriklerine karşı bir zaferden bahsedilmezdi. Bu durumda ayet-i kerimeden Mekke'nin şiddet kullanılmak sûretiyle fethedildiği anlaşılmaktadır.²⁶⁹

"Mekke vadisinde" yani Hudeybiye'de demektir. *"Onların ellerini sizin üzerinizden, sizin ellerinizi de onların üzerinden çeken de O'dur"* buyruğuyla alakalı

²⁶⁷ el-Fetih 48/1.

²⁶⁸ el-Fetih 48/24.

²⁶⁹ el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 1/524.

Enes'ten (r.a) rivayet edildiğine göre, Mekkelilerden seksen kişi silahlı olarak Peygamber'i ve ashabını gafil avlamak için Tenim dağından aşağıya indiler. Bize herhangi bir zarar vermeden onları teslim aldık ve öldürmedik. Bunun üzerine “*Mekke vadisinde size onları yenmeyi nasip ettikten sonra...*” buyruğu nazil oldu.²⁷⁰

“Batnı Mekke” hakkında iki görüş vardır: birinci görüşe göre bununla Mekke kastedilmektedir. Diğer görüşe göre ise Hudeybiye kastedilmektedir. Çünkü Harem bölgesi içerisinde Hudeybiye 'nin de bir bölümü bulunmaktadır. Kurtûbî'nin görüşüne göre sahih olan, bu ayeti kerimenin Mekke'nin fethinden önce Hudeybiye hakkında inmiş olmasıdır.

2.1.2.İlahi Rahmet ve Stratejik Geri Duruş

Hudeybiye sürecinde Allah Teâlâ, müminlerin savaş arzusuna rağmen müşriklerle doğrudan bir çatışmaya izin vermemiştir. Fetih Sûresi'nde bildirildiği üzere, Mekke'de henüz kimliği bilinmeyen mümin erkekler ve kadınlar bulunmakta, bir savaş halinde onların zarar görme ihtimali söz konusu olmaktaydı.²⁷¹ Bu ilahi rahmet gereği, Müslümanların elleri savaştan alıkonulmuş, böylece hem masum canların korunması hem de İslam toplumunun geleceği için stratejik bir barış zemini oluşturulmuştur. İlk bakışta geri adım gibi görünen bu durum, aslında Allah'ın rahmetiyle birleşen bir diplomatik kazanım olmuş; ilerleyen süreçte İslam'ın güçlenmesine ve Mekke'nin fethine giden yolu hazırlamıştır.

Allah c.c şöyle buyurmuştur: “*İnkâra sapan, sizi Mescid-i Harâm'a sokmayan ve yolda engellenmiş kurbanların yerine ulaşmasını engelleyenler de başkaları değildir. Eğer Mekke'de henüz tanımadığınız mümin erkekler ve mümin kadınlar olmasaydı, onları bilmeden ezmeniz ve bundan dolayı üzüntüye uğramanız mümkün olurdu. Allah, ellerinizi onların üzerinden çekmiştir. Allah dilediklerini rahmetine daldırır. Eğer onlar birbirinden ayrılırsalardı, inkâra sapmış olanlara acı bir azap verirdik.*”²⁷²

Ayeti kerimede “*İnkâra sapan, sizi Mescid-i Harâm'a sokmayan, (yolda) engellenmiş kurbanları yerine ulaştırmaktan alıkoyanlar da başkaları değil, onlardır...*” ile kastedilenler Kureyşin müşrikleridir. Bunlar Hudeybiye senesinde Hz. Peygamberi ve ashabını umre yapmak için Mescid-i Haram'a girmelerine engel olmuşlar, bekletilen

²⁷⁰ Ahmed, “Müsned”, 3/124. Müslim, “Cihad” 46.

²⁷¹ El-Fetih 48/24

²⁷² el-Fetih 48/25.

kurbanları da yerine ulaşmasınlar diye engellemişlerdi. Bundan dolayı Allah onları azarlamakta olup yaptıklarından dolayı kendilerini tehdit etmiş, Resûlünü ve Müslümanları da vaadi ile teselli etmiştir. “(yolda) engellenmiş kurbanları” yani alıkonulan kurbanlarınızı ya da durdurulan kurbanlarınızı demektir. “Yerine ulaşmaktan” yani kesilmeleri gereken yerler, mekânlardır. Hz. Peygamber’in götürdüğü kurbanların sayısı yetmiş deve idi. Müslümanların engellendikleri Hudeybiye aynı zamanda Allah’ın izni ile kurbanlarını kesecekleri yer olmuştur. Anlatıldığına göre Peygamber efendimizin o gün başını tıraş eden Huzaalı Hıraş b. Umeyye idi. Resûlullah (s.a.v.) sahabelerine kurbanlarınızı kesip ihramdan çıkın diye emretti. Ashabı da Resûlullah’ı öfkeli edilecek tarzda bir müddet bekledikten sonra Resûlullah (s.a.v.)’in emrini uyup gerekeni yaptılar. Bu arada Ummu Seleme Hz. Peygamber’e şu tavsiyede bulunmuştur: Sen kurbanını kes onlarda kesecektir. Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.v.) kurbanlıklarını kesti. Resûlullah’ın kurbanlıklarını kestiğini gören ashabı hemen kurbanlarını kesmeye koyuldular. Resûlullah saçlarını tıraş edip saçlarını tıraş edenlere de üç defa, kısaltanlara ise bir kez dua etti.²⁷³ “Eğer Mekke’de kendilerini henüz tanımadığınız mümin erkekler ve mümin kadınlar olmasaydı” ifadesinden kast olunan Mekke’de kâfirler arasında bulunan Seleme b. Hişam, Ayyaş b. Ebi Rebia, Ebu Cendel b. Süheyl ve başka bazı müminlerdir. “Tanımadığınız” yani mümin olduklarını bilmediğiniz demektir. Ayeti kerimede “bilmeden ezmeniz ve bu yüzden üzüntü ve zarara uğramanız ihtimali bulunmasaydı” buyruğunda geçen مَعْرَةٌ “Vebal”, ayıp ve kusur demektir. Yani şayet müşrikler: Müslümanlar kendi dindaşlarını öldürdüler gibi sözler sarf etmeyecek olsalardı... demek olur. “Dilediklerini rahmetine daldırmak için Allah böyle yapmıştır.”

Yani Allah’ın sizlere, müşrikler ile savaş izni vermemesinin nedeni, barıştan sonra Mekke halkından kurtulmalarına hükmettiği kişilerin kurtulmaları içindir ve böyle de olmuştur. Çünkü onlardan birçoğu İslam’a girmiştir. “Eğer birbirinden ayrılсалardı” yani inkârcılardan ayrılmış bir durumda olsalardı ya da şayet Müslümanlar, kâfirlerin arasından ayrılacak olurlarsa, Allah kılıçlar ile inkârcı güruhu elbette cezalandırıp azaba uğrattırdı, demektir.²⁷⁴

²⁷³ Ahmed, “Müsned”, 6/403; Buhârî, “Şurût” 15; “Hac” 118; Müslim, “Cihad” 132

²⁷⁴ Kurtûbî. el-Câmiu li Ahkâmi’l- Kur’an,19/326-335.

2.2. MÜŞRİKLERLE YAPILMIŞ OLAN ANTLAŞMANIN FESHİ

Kur'an-ı Kerim'in dokuzuncu sûresi olan Tevbe Sûresi, özellikle Medine döneminde inmiş olup, İslam toplumunun siyasi, askerî ve sosyal ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi açısından oldukça önemli mesajlar içermektedir. Bu sûrenin ilk ayeti olan *"Allah ve Resûlünden, antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere karşı fesih bildirimidir!"* ifadesi, hicretin dokuzuncu yılında inen ve "Berâe Ayeti" olarak bilinen kritik bir dönüm noktasını işaret etmektedir. Bu ayet, müşriklerle yapılan bazı antlaşmaların sona erdirildiğini ve artık yeni bir döneme girildiğini duyurur niteliktedir.

Bu bildiri, özellikle Mekke fethedildikten sonra hala düşmanca tutumlarını sürdüren ve antlaşmalarına sadık kalmayan müşrik topluluklara yönelik bir ilahi uyarı ve siyasi açıklamadır. Ayetin inişiyle birlikte, Müslümanlarla müşrikler arasındaki ilişkilerde net çizgiler çekilmiş; barış, sadece sadakat ve iyi niyet temelinde mümkün hale gelmiştir. Bu bağlamda ayet, hem dinî hem de siyasî anlamda bir tebliğ niteliği taşımakta; İslam toplumunun bağımsızlığını ve güvenliğini koruma adına önemli bir adımı temsil etmektedir.

Söz konusu ayetin anlam dünyasını, nüzul sebebini, tarihî bağlamını ve ayetin müşriklerle olan antlaşmalara dair getirdiği hükmü Kur'an perspektifinde inceleyelim.

*"Allah ve Resûlünden, antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere karşı fesih bildirimidir!"*²⁷⁵

Bir kişi bir şeyi kendisinden gidererek uzaklaştıracak ve onunla kendisi arasındaki bağlantıları koparacak ve sebepleri kesecek olduğunda, *برئت من الشيء ابرأ براءة فانا منه بريء*, O şeyden beri oldum ben ondan uzağım, denilir.²⁷⁶

Elmalılı bu buyruk hakkında şöyle söylemiştir: *برئت من فلان ابرأ براءة* "Fılan kişi ile aramızda dokunulmazlık koptu, aramızda münasebet kalmadı." anlamındadır. Bu cümledeki berâet, herhangi bir çirkinlik ve noksanlıktan uzak olmak demek olan aslî manasını muhafaza etmesinin yanında özellikle siyaset ve milletler arası hukuk dilindeki ıstılâhî anlamı geçerli sayılmıştır: "Savaş çıkarmaya götürecek bir ilişki koparma" manası Akabinde bunu gerektiren nedenler ve bunların herkese ilan ve beyanı yer almıştır.²⁷⁷

²⁷⁵ et-Tevbe 9/1.

²⁷⁶ Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi 'l- Kur'an*, 10/96; İbnü'l-Arabi, *Ahkâmu 'l-Kur'an*, 2/643.

²⁷⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/288

براءة “*fesih bildirimidir*” Yani, “Bu önemli ve kesin bir ilişki kesmedir, saldırmazlığın sona erdirilmesidir, bir ültimatodur.” Elmalılı, Müslümanlar için kimle olursa olsun bir ahit yapılmışsa o antlaşmayı bozmak için onu sonradan karşı tarafa bildirmeden önce bozmaya kalkmanın ihanet, haksızlık ve zulüm olduğunu, bunu yapmanın Müslümanlara haram sayılacağını ve bu şekilde bir ahitten kurtulmanın üç yolu olduğunu söylemiştir. Bunlardan biri; ahit belirli bir vakte bağlı olarak gerçekleşmişse o vaktin tamamlanmasını beklemek gerekir. İkincisi de, istenildiği vakitte feshedilebileceği şartına bağlı olarak gerçekleşmiş ise o şarta uygun hareket etmektir. Üçüncü yol ise, “*Eğer bir topluluğun antlaşmayı bozacağından endişe edersen antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir. Allah ahdini bozanları asla sevmez.*”²⁷⁸ buyruğunun gereği bir ihanet tehlikesinden şüphelenildiği durumlarda sözleşmeyi yüzlerine çalmak, şeklinde olan fesihtir ki dürüstçe antlaşmanın iptalini bildirip herhangi bir ani baskın yapmak sûretiyle ihanet etme söz konusu değildir.²⁷⁹ Allah Resûlünün kendileri ile antlaşma yaptığı kimseler anlamındadır. Şöyle ki antlaşma akitlerini yapan Resûlullah’tır. Allah Resûlünün yaptığı bir anlaşmada ashapta antlaşma yapmış gibi oluyorlardı. Bundan dolayı antlaşma akdi onları da kapsamıştır. Aynı şekilde kâfirlerin önde gelenlerinin kavimleri ile alakalı yapmış oldukları antlaşmalar da onların kavimlerine nispet edilir. Çünkü herkesin ayrı ayrı rızasının alınma imkânı yoktur. Öyleyse devlet başkanı maslahat gereği herhangi bir konuda bir akit yaparsa bütün tebaa bundan sorumlu olur.²⁸⁰

“*Yeryüzünde فسيحوا في الأرض أربعة أشهر واعلموا أنكم غير معجزي الله وأن الله مخزي الكافرين*” dört ay daha serbestçe dolaşın; fakat bilin ki asla Allah’ı âciz bırakamazsınız ve Allah inkârcıları er-geç rezil rüsva edecektir.”²⁸¹

فسيحوا Yani yeryüzünde gidin, gelin, rahatça dolaşın. Herhangi bir Müslümanın size savaş açmasından, sizi öldürüp mallarınıza el koymasından ya da esir almasından korkmadan emin bir şekilde dolaşın, anlamındadır.

Tanınan sürenin keyfiyeti ile Allah ve Resûlünün kendileri ile ilişkileri kestikleri kimselerin kim oldukları hususunda ilim adamları farklı görüştedirler. Muhammed b. İshak (öl.151/768) ile bazıları demiştir ki: Bunlar müşriklerden iki farklı gruptur. Bu

²⁷⁸ el-Enfâl 8/58.

²⁷⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/289-290.

²⁸⁰ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 10/96-97; İbnü'l-Arabi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 2/643.

²⁸¹ et-Tevbe 9/2.

gruplardan birinin antlaşma müddeti dört aydan daha az kalmıştı. Bunlara dört aylık bir mühlet tanındı. Diğerlerine gelince antlaşmalarının belli bir müddeti yoktu. Bundan sonra bu tür kimseler, Allah'a, Resûlüne ve Müslümanlara karşı savaş açmış sayılacaktı ve tevbe etmeleri hariç, bulundukları yerlerde öldürülecek yahut esir edilecekti. Bu müddetin başlangıcı, haccı ekber günü, biteceği tarih ise Rebiu'l-âhir ayının onuydu. Herhangi bir antlaşmanın tarafı olmayanların antlaşmalarının müddeti ise haram aylarının bitmesi ile sona erecekti. Mücahit, Muhammed b. İshak ve bazı ilim adamları şunu aktarmışlardır: Bu buyruk Mekkeliler hakkında nazil olmuştur. Resûlullah (s.a.v.), Hudeybiye senesinde Kureyşle on yıl boyunca savaşmamak üzere antlaşma yapmıştı. Şöyle ki, bu süre zarfında taraflar güvende olacaklardı. Bu antlaşmaya göre Huzaalılar, Müslümanların tarafında, Bekroğulları da Kureyş tarafında antlaşmaya katıldılar. İslam'dan önce Bekroğulları'nın Huzaa'dan almak istedikleri bir kan davaları vardı. Bundan hareketle Huzaalılar'a saldırı da bulundular. Hudeybiye antlaşması münasebetiyle insanlar kendi arasında birbirine güvenmeye başladılar. Bunu fırsat bilen Bekroğullarından Deyloğulları bundan yararlanarak Huzaalılar'ın öldürmüş olduğu Esved b. Rezn oğullarının intikamını almak istediler. Deyloğullarından Nevfel b. Muaviye, Bekroğullarının Abdümenaf kolundan kendisine uyanlarla birlikte bir gece vakti Huzaalılar'a baskın düzenleyerek savaş açtılar. Kureyşten bazıları da onlara yardımcı oldu ve savaş malzemesi ile desteklediler. Bunun üzerine Huzaalılar da harem bölgesine çekildi. Bu yapılan Hudeybiye antlaşmasını bozmak olduğundan Huzaalı Amr b. Salim ve Budeyl b. Verta, bir grup Huzaalı ile beraber Hz. Peygamber'e giderek yardım istediler. Ebu Süfyan antlaşmayı yenilemek ve uzatmak için Hz. Peygamber'in yanına Medine'ye geldi ancak bir şey elde edemedi geri döndü. Bu olayın üzerine Mekke'nin fethi için hazırlıklara başlandı. Ve hicretin sekizinci yılında Allah Mekke'nin fethini Hz. Peygambere nasip etti.²⁸²

İbn Cüreyc (öl.150/767), Mücahitten naklen şöyle anlatmıştır: Resûlullah (s.a.v.) Tebuk seferinden dönüşte haccetmek istemiş sonra bunu şöyle dile getirmiştir: "Elbette Müşrikler tavaf amacıyla Beytullah'a kıyafetsiz çıplak vaziyette gelirlerdi. Ben bu tür şeyleri kaldırmadan haccetmeyi arzulamıyorum." Bunun üzerine hac emiri olarak Hz. Ebu Bekir'i gönderdi. Berae sûresinin baş tarafından kırk ayeti okuması içinde ona talimat verdi. Arkasından da Hz. Ali'yi Tevbe sûresinin baş tarafını insanlar gelip toplandığı zaman herkese okuyup ilan etmesi için gönderdi. Tirmizî, Zeyd b. Yusey'in

²⁸² Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*,10/97-98.

şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Hac sırasında Hz. Ali’ye, ‘Hz. Peygamber seni neyle görevlendirdi?’ diye sordum. O da şöyle buyurdu: ‘Resûlullah beni dört hükümle gönderdi: Beytullah’ı hiç kimse çıplak tavaf etmeyecek. Hz. Peygamber ile antlaşması bulunan kimseler, süreleri doluncaya kadar bu antlaşmadan faydalanacak. Antlaşması olmayanlara dört aylık bir mühlet tanınacak. Cennete yalnızca Müslüman olanlar girecek. Ve bu yıldan itibaren Müslümanlar, hacda müşriklerle birlikte bulunmayacaklardır.’²⁸³ İbnü’l-Arabi şöyle söylemiştir: Tevbe Sûresi’nin Hz. Ali’ye verilmesinin hikmeti şudur: Tevbe Sûresi, Hz. Peygamber’in akdetmiş olduğu antlaşmaları bozmayı içermekteydi. Arap toplumunda akdi ancak yapan kişi ya da onun ehli beytinden olan bir kişi bozabiliyordu. Hz. Peygamber de Arapların dedi kodu ve dil uzatmalarının önüne geçmek istemiş ve ahdi bozmak için kendi ailesinden amcasının oğlunu göndermiştir.²⁸⁴

İlim adamları ayeti kerimeye göre Müslümanların müşrikler ile arasındaki antlaşmayı bozmalarının caiz olduğunu, içerdiğini söylemişlerdir. Bunda da iki durum söz konusudur: Biri, Müslümanlar ile müşrikler arasında ki müddetin bitmesi durumu ki bu durumda müşriklere savaş ilan edilebilir. Savaş ilanını haber vermek ise tercihe bağlıdır. Diğer ise, müşriklerin ahitlerini bozacak olmalarından korkulduğunda onlara ahdin bozulduğunu bildirmektir.²⁸⁵

Elmalılı buyrukta geçen فَسَيُحُوا (seyahat ediniz) emrinin iki nükteye işaret ettiğini söyler: Birincisi, bu seyahat emrinin onların yapmaları gereken bir davranış mahiyetinde olduğudur. İkincisi ise, onlar her ne kadar istedikleri yere gitmeye çalışsalar da Allah Teâlâ’nın hükmünden asla kaçamayacaklarının bildirilmesidir.

Buyrukta geçen أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ “dört ay” dan maksat Şevval’dan itibaren Muharrem sonuna kadar olan dört ay olduğu hususunda Zührî’den (öl.124/742) bir görüş bulunmakla beraber, doğru olan görüş tefsir âlimlerinin bildirdiği, bu ilanın yapıldığı Zilhiccenin onuncu gününden itibaren Rebîu’l-âhir’in sonuna kadardır.²⁸⁶

²⁸³Tirmizî, “Hacc” 44; Nesâî, “Menâsik”, 161; Ahmed, “Müsned”, 2/299; Mustafa Necati Barış, Hac Tarihi-Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin Döneminde Hac İbadeti (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 20-21; İbn Hişam, es-Sîre, 4/187-190.

²⁸⁴İbnü’l-Arabi, *Ahkâmu’l-Kur’an*,2/644; Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi’l- Kur’an*,10/98-103.

²⁸⁵ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi’l- Kur’an*,10/103.

²⁸⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*,4/290-291.

2.3. MÜŞRİKLERDEN ANTLAŞMAYA SADIK KALANLARIN DURUMU

2.3.1. Antlaşmalarda Güven ve Sınır: Sadık Müşriklere Tanınan İstisna

İslam'da antlaşmaların temelinde ahde vefa ilkesi yer alır. Hz. Peygamber müşriklerle yapılan antlaşmalarda güveni esas almış, ihanet ve bozma söz konusu olmadıkça bu antlaşmalara riayet etmiştir. Tevbe Sûresi'nde de açıkça ifade edildiği üzere, antlaşmalarına sadık kalan müşrikler, belirlenen süre sonuna kadar korunmuş ve onlara herhangi bir saldırı yapılmamıştır.²⁸⁷ Bu durum, İslam'ın savaşta dahi adalet ve güven ilkesini öncelediğini; ancak ihanet, saldırı ya da antlaşmayı bozma hâlinde sınırın aşıldığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, müşriklerle yapılan antlaşmalarda sadakat gösterenler istisna tutulmuş, bu da İslam diplomasisinin adalet ve güven merkezli yaklaşımını yansıtmıştır.

*“Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden, sonradan yükümlülüklerine tam olarak uyan ve sizin aleyhinize hiç kimseye destek vermeyenler müstesnadır. Bu durumda, onlara verdiğiniz söze, antlaşma süresi sona erinceye kadar sadık kalın. Şüphesiz Allah, takvâ sahiplerini (haksızlıktan sakınanları) sever.”*²⁸⁸

Resûlullah ile müşrikler arasında “Kâbe’yi tavaftan kimsenin engellenmemesi ve Mekke’de kimsenin tehdit ve korku altında olmaması” adına genel bir sözleşme ve Müdlic, Huzaa ve diğer Arap kabileleri ile o kabilelerin vasıfları ve yapılarına göre belli müddetlerde yapılmış antlaşmalar söz konusuydu. Peygamber’in Tebük seferine çıkmasının ardından müşrikler yapmış oldukları bu ahitleri bozmaya başladılar Peygamber (s.a.v.) Tebük seferinden döndükten sonra bu ayet nazil oldu ve o müşriklerin ahitleri yüzlerine vurulmuş oldu. Beni Kinane ve Beni Damra gibi antlaşmasına sadık kalanlar ise azınlıktaydı. Bu buyruk da genel olarak antlaşmayı bozanların yüzüne antlaşmalarını attıktan sonra antlaşmalarına sadık kalanlara özel olarak antlaşmalarında belirtilen müddetin sonuna kadar süre verilmesi istisnai bir durum olarak bildirilmektedir. Antlaşmada bir kusur işlemedikleri müddetçe antlaşma da belirlenen süreye kadar mühlet verilmesi emrolunmuştur.²⁸⁹

²⁸⁷ Et-Tevbe 9/4.

²⁸⁸ et-Tevbe 9/4.

²⁸⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/296-297.

Ayeti kerimede yer alan istisna, muttasıl istisna olmak üzere nasb mahallindedir. Antlaşmaların müddeti içerisinde bulunan, kendileri ile antlaşma yapmış olduklarınız müstesna olarak Allah, müşriklerden uzatır, demektir. İstisna munkatı' olursa, Allah, o müşriklerden beridir. Ancak kendileri ile antlaşma yapıp da antlaşmalarına bağlı kalanlara antlaşmayı tamamlayınız, manasında olur.²⁹⁰

2.3.2. Müşriklerle Antlaşmaların Meşruiyeti ve Şartlı Devamlılığı

İslam'da müşriklerle yapılan antlaşmalar, hem Kur'an'ın ortaya koyduğu prensiplere hem de Hz. Peygamber'in uygulamalarına dayanmaktadır. Antlaşmaların meşruiyeti, öncelikle barışın korunması, güvenliğin sağlanması ve dinî tebliğin önünün açılması amacına hizmet etmesine bağlanmıştır. Ancak bu meşruiyet mutlak değil, şartlı bir devamlılığa sahiptir. Nitekim Kur'an, antlaşmalarına sadık kalan müşriklerle süre sonuna kadar barışın korunmasını emretmiş²⁹¹, fakat ihanet eden veya antlaşmayı bozanlarla mücadelenin meşru olduğunu bildirmiştir. Bu yaklaşım, İslam hukukunda antlaşmaların hem bağlayıcı hem de güven esasına dayalı olduğunu; fakat ihlâl ve saldırı durumunda geçerliliğini yitireceğini göstermektedir. Böylece müşriklerle yapılan antlaşmalar, adalet, ahde vefa ve şartlı devamlılık ilkeleri çerçevesinde İslam diplomasisinin en belirgin yönünü ortaya koymuştur.

Ayet-i kerimede şöyle buyrulmuştur: *"Müşriklerin Allah katında ve peygamberi nezdinde nasıl bir antlaşmaları olabilir? Ancak Mescid-i Harâm civarında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız bunun dışındadır. Onlar size verdikleri sözde durdukları sürece, siz de onlara verdiğiniz sözde durun. Şüphesiz Allah takvâ sahiplerini (günahtan sakınanları) sever."*²⁹²

Yukardaki istisna ayetinin fasılası ile bu ayetin fasılası aynıdır. Bu bağlantı ile yukarıdaki ayette bahsedilen edilen kimselerin bu ayette söz konusu edilenler ile aynı kimseler olduğu beyan etmiştir. Şöyle ki önce geçen istisna her dönem de vukuu bulabilecek olaylarla alakalı umumi ve külli bir kavram üzerineyken, buradaki istisna ise o buyruğun asıl sebebi nüzul olanlarına tatbik edilmesidir.²⁹³

²⁹⁰ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*,10/107-108.

²⁹¹ Et-Tevbe 9/4,7.

²⁹² et-Tevbe 9/7.

²⁹³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*,4/303.

“...Ancak Mescid-i Harâm civarında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız bunun dışındadır...” buyruk da geçen bu Mescidi Haram yanında kendileri ile antlaşma yapılan diyerek istisna yapılan kimselerin kim olduğu hususunda ilim adamları ihtilaf etmiştir. İbnü'l-Arabi (öl.543/1148) bunların Huzaa ve Beni Mudlic gibi kabileler olduğunu ve bunlarla olan ahdin tamamlanması istendiğini söylemiştir.²⁹⁴ İbn Kesir de (öl.774/1373), bundan maksadın Hudeybiye antlaşması olduğunu ve Mekke ehli ile yapılan bu barış antlaşması hicretin altıncı senesi zilkade ayından itibaren, Kureyş Hz. Peygamber ve antlaşma da müttefiki olan Huzaa kabilesine saldıran onları katleden Benu Bekr'e destek verinceye kadar barış sürmüştür. Bu olayın üzerine antlaşma bozulmuş ve hicri sekizinci senesi ramazan ayında Hz. Peygamber Mekke'yi fethettiğini beyan etmiştir.²⁹⁵ Ebu İshak (öl.151/768), bunların Beni Kinâne kabilesinden bir grup olduğunu, İbn Abbas, Kureyş'ten bir topluluk olduğunu, Mücahit (öl.103/721) ise bunların Huzaalılar olduğunu söylemiştir.²⁹⁶ Başka bir görüşe göre ise denilmiştir ki, bunlar Hudeybiye de Hz. Peygamber ile Kureyş arasında yapılan antlaşmada belirli sürenin sonuna kadar Kureyş'in ahbine dâhil olan Beni Bekr kabileleridir. Kureyş müşrikleri ile Beni Bekr kabilesinden Beni Düil'den başkaları antlaşmayı bozmamışlardı. Bu durumda Beni Bekr kabilesinden antlaşmayı bozmayanlar için “Size karşı doğru ve dürüst oldukları sürece...” ayeti ile Müslümanlara müddetin sonuna kadar bağlı olmaları emrolunmuştur. Bu durumda antlaşmanın aslı Hudeybiye gününde yapılan antlaşmadır. Hudeybiye, Mekke'ye yakın olduğundan dolayı ayeti kerimde “Mescid-i Haram yanında” diye buyrulmaktadır.²⁹⁷

Ayetteki, nasıl manasına gelen, كَيْفَ kelimesi, hayret ifade etmek için kullanılmıştır. اَهِدْ kelimesi ise, olur manasına gelen يَكُونُ sözcüğünün ismi olur. İbn Kesir (öl.774/1373), ahdin “emân” manasında olduğunu söylemiştir. Ayette hazf'e uğramış olan takdir ile mana şöyle olur: Ahdi içlerinde gizli tutmakla beraber müşriklerin nasıl bir ahdi olabilir? Ayet-i kerime de geçen “Mescid-i Harâm yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız müstesnadır.” kısmında bir istisna söz konusudur ki onların da Bekiroğulları olduğu söylenmiştir.²⁹⁸

²⁹⁴ İbnü'l-Arabi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 2/648.

²⁹⁵ İbn Kesir, *Muhtasar İbn Kesir Tefsiri* 2/127.

²⁹⁶ el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 1/109-110.

²⁹⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/304.

²⁹⁸ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 10/117-118.

2.4. MÜŞRİKLERDEN ANTLAŞMAYI BOZANLAR

İslam toplumunun erken döneminde, Müslümanlarla müşrikler arasında yapılan antlaşmalar, taraflar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak bu antlaşmaların geçerliliği, karşılıklı sadakat ve güvene dayanmaktadır. Tevbe Sûresi'nin on ikinci ayetinde bu konu açık bir şekilde vurgulanmaktadır. Bu ayet, antlaşmanın ihlal edilmesi durumunda Müslümanların nasıl bir tavır takınması gerektiğini ortaya koymakta; ihanet edenlere karşı meşru bir mücadele çağrısı yapmaktadır. Bu metin, sadece hukuki bir bildiri olmanın ötesinde, aynı zamanda toplumun güvenliği ve dinî değerlerin korunması açısından da büyük önem taşımaktadır. Antlaşmalara saygı duyulması temel olmakla birlikte, ihanet durumunda meşru müdafaa hakkının kullanılması, İslam hukukunda açıkça yer almaktadır. Bu bağlamda Tevbe Sûresi on ikinci ayet Müslümanların müşriklerle ilişkilerindeki pratik yansımalarını ele almayı amaçlamaktadır.

Ayet-i kerimede şöyle buyrulmuştur: “*Şayet antlaşma yaptıktan sonra yeminlerini bozarlar ve dininizi karalamaya kalkışarlarsa, siz de küfrün elebaşlarıyla vuruşun; çünkü onların yeminleri yok sayılır. (Böyle yaparsanız) belki vazgeçerler.*”²⁹⁹

Ayeti kerime de geçen, bozarlarsa anlamındaki نَكَوْا sözcüğü, bozmak anlamındadır. Yemin ve akitler hakkında bu ifade istiâre yoluyla kullanılmaktadır. “*Dininizi karalamaya kalkışarlarsa*” yani dininize dil uzatırlarsa demek olan طَعْنُوا sözcüğü mızrakla dürtmek anlamına geldiği gibi, dil ile kötü sözler kullanarak kötölemek anlamına da gelir. Bu kelime burada istiare ile kullanılmıştır. İbnü'l-Arabî (öl.543/1148) bu buyruk ile dinde “ta’n” etmenin küfür olduğuna delil vardır. Bu da dinde layık olmayan bir şeyi ona nispet etmek ya da dinden olan ve kat’î deliller ile usulünün sıhhati ve furuunun istikameti sabit olan şeylere küçümseyerek karşı çıkmaktır, demiştir. Hatta bir zımmî ta’n ettiği yani dine dil uzattığı takdirde ahdinin bozulacağını ifade etmiştir. “*Küfrün elebaşlarıyla vuruşun*” yani dine kötülük ile dil uzatırlarsa onlarla savaşın ve onları öldürün. İki durumda onlarla savaşmanın ve öldürmenin emrolunduğunu söylemiştir. Bunlardan biri ahdi bozmak, diğeri ise dine kötülük ile dil uzatmaktır. İbnü'l-Arabî'ye göre buradaki dinde ta’n, ahdi bozmaktır. Çünkü âlimlerimiz, ahde muhalif davranmakla ahitler bozulmuş olur, demişlerdir.³⁰⁰ “*Küfrün elebaşlarıyla*

²⁹⁹ et-Tevbe 9/12.

³⁰⁰ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 2/652.

vuruşun” demek, onları öldürün, anlamına gelmektedir. Ayette yer alan أَيْمَةً kelimesi امام kelimesinin çoğuludur. Bazı âlimlerin görüşüne göre bunlar Kureyş’in ileri gelenlerinden Ebu Cehil, Utbe, Şeybe ve Umeyye b. Halef’tir. Fakat bu ihtimal, ayetin Tevbe sûresinde olduğunu düşünüp, nüzulünün ardından muhataplarına tebliğ olduğu zamana baktığımızda, Kureyş’in güç aldığı membalarının işleri bitmiş olduğu görülür. Onlardan arkaya kalanlar ise Müslümanlar ile barış akitleri yapmış kimselerdi. Öyleyse muhtemel mana şöyledir: Onların başkanlarını, onlarla, onlara uyanlarla çarpışmak ve savaşmak sûretiyle öldürün. Veya ahdi bozup dine dil uzatmaya kalkışan her bir kişi küfür de bir lider ve önder sayılabileceğinden onları öldürün. “Çünkü onların yeminleri yok sayılır” buyruğu ile onların ahitlerinin olamayacağı, ahitlerini yerine getirme hususunda samimi olmadıkları ifade edilmektedir. “...belki vazgeçerler...” olabilir ki içinde oldukları şirkten, küfürden vazgeçerler, demektir.³⁰¹

2.5. Hicret Eden Mümin Kadınların Durumu

Kur’an-ı Kerim, Müslümanların sosyal, ailevi ve hukuki ilişkilerini düzenlerken adalet, merhamet ve sorumluluk ilkelerini rehber edinmiştir. Özellikle Medine döneminde inen ayetler, Müslüman toplumun farklı sosyal gruplar arasındaki ilişkilerini düzenleyerek toplumda birlik ve düzeni sağlamayı amaçlamıştır. Bu bağlamda, Bakara Sûresi’nin ilgili ayetinde, iman eden mümin kadınların göç ettiklerinde, onların inançlarının Allah katında tasdik edilmesiyle birlikte, bu kadınların kâfir olan eşlerine geri verilmemesi emredilmiştir.

Ayette, mümin kadınların korunması, evlilik ve mehir hakkı gibi temel hukuki ve ahlaki ilkeler belirlenmiş; müminlerle kâfir kadınların nikâh ilişkisi ise sınırlandırılmıştır. Ayrıca, verilen mehirlerin korunması ve karşılıklı hakların gözetilmesi, İslam’ın aile hukukundaki adalet anlayışını ortaya koymaktadır. Allah’ın hükmünün hakkıyla bilinmesi, bu düzenlemelerin yalnızca dünyevi değil, ilahi bir hikmetle de temellendirildiğini göstermektedir.

Söz konusu ayetin sosyal ve hukuki boyutlarını, Kur’an perspektifinde ele almaya çalışalım.

Ayet-i kerimede şöyle buyrulmuştur: “Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldikleri zaman, onları imtihan edin Allah onların imanlarını daha iyi bilir.

³⁰¹ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi’l- Kur’an*,10/122-128.

Eğer mümin olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin. Bunlar onlara helâl değildir, onlar da bunlara helâl olmazlar. Onlara (kocalarına) harcadıklarını (mehirleri) geri veriniz. Mehirlerini kendilerine verdiğiniz zaman bu kadınlarla evlenmenizde size bir günah yoktur. Kâfir kadınları nikâhınız altında tutmayın, harcadığınızı (verdiğiniz mehri) geri isteyin, onlar da harcadıklarını istesinler. Allah'ın hükmü budur. Aranızda hükmünü böyle veriyor. Allah hakkıyla bilmektedir, hikmet sahibidir.”³⁰²

Allah Teâlâ'nın müşrikleri dost edinmelerini müminlere yasaklamasının akabinde Müslümanlar müşriklerin yurdundan ayrılarak hicret etmeye başladılar. Dostluk bağlarının en sağlamı ise nikâh ve izdivaç olduğu için, bu buyruk ile kadınların hicret etmeleriyle alakalı hükümler izah edilmiştir.

Bu buyruğun nüzul sebebi ile alakalı birkaç tane açıklama vardır. Bunlardan bir tanesi şudur: Hudeybiye de Hz. Peygamber ile Mekkeli müşrikler arasında yapılan antlaşmanın gereği olarak, Mekke'den hicret ederek kaçıp Peygamber'e gelenleri geri Mekke'ye iade edecektir. Antlaşmanın hemen arkasından Peygamber ve Müslümanlar henüz Hudeybiye'de iken Haris kızı Eslemli Saide çıkagelmiştir. Onun inkârcılardan olan kocası -Sayfi b. er-Rahib ya da Müsafir el-Mahzûmî olduğu da söylenmiştir- gelerek: Ey Muhammed! Yapılan antlaşma gereği bana karımı geri ver, çünkü yaptığımız anlaşmanın mührü dahi kurumadı, dedi. Bu olayın üzerine Allah Teâlâ bu buyruğunu indirdi. Bu İbn Abbas'ın görüşüdür. Başka görüşe göre bu Ukbe b. Muayt'ın kızı Ümmü Gülsüm ile Sübey'a el-Eslemiyeye'dir.³⁰³ Yakınları gelip Resûlullah'dan onu geri istemişlerdir. Başka bir açıklamaya göre Ümmü Gülsüm iki kardeşi İmare ve el-Velid ile beraber kocası Amr b. el-As'dan kaçmış, Allah Resûlü (s.a.v.) kardeşlerini geri vermiş, ancak Ümmü Gülsüm'ü geri vermemiştir. Hz. Peygamber'e anlaşma hatırlatılarak geri istendiyse de o, anlaşmadaki şartın erkekler hakkında olduğunu kadınların buna dâhil olmadığını söyleyerek, onu iade etmeyi reddetmiştir. Bunun üzerine bu ayeti kerime nazil olmuştur. Allah Resûlü (s.a.v.) bu sözleri ile anlaşmadaki şartın kadınlar hakkında bu ayeti kerime ile neshedilğini göstermiştir.

³⁰² el-Mümtehine 60/10.

³⁰³ İbnü'l Arabî, *Ahkâmul Kur'an*, 4/1252.

Başka rivayete göre gelen bu kadın Sabit b. eş-Şimrah'ın karısı, Bişr'in kızı Umeyme'dir. Bu hususta çeşitli görüşler vardır. Ancak ilim ehlinin çoğunluğu bu kadının Ukbe kızı Ümmü Gülsüm olduğu görüşünü kabul etmişlerdir.

Bazı ilim adamlarına göre, anlaşma şartında kadınların lafzi olarak geri çevrilmesi şeklinde bir şart koşulmamıştı. Yapılan antlaşma Müslüman olanların iade edilmesi meselesinde mutlak ifade taşımaktaydı. Bundan dolayı zahiren kadınlarda erkekler ile beraber antlaşmanın içine dâhil olması gerekmektedir. Fakat Allah Teâlâ, kadınların bu mutlak ifadenin dışında bırakıldığını beyan etmiştir. İki nedenden dolayı kadınlarla erkekler arasında fark olduğu belirtilmiştir. Bunlardan biri, kâfir erkeklerle haram olmaları, diğeri ise, kadınların erkeklerle göre daha çabuk karar değiştirip daha ince kalpli olmalarıdır.³⁰⁴

Müslümanlara sığınan ancak şirk koşturmayı devam eden kadınlara gelince anlaşma uyarınca onlara yani Kureys'e geri verilecekti.

Ayette mümin olup olmadığını anlamak için Allah, müminlere; *“onları sınavın”* diye buyurarak, kendilerine gelen kadınların imtihan edilmelerini emretmiştir. Öyle ki bu kadınlar arasında kocalarına zarar vermek amacıyla, ben de Muhammed'in (s.a.v.) yanına giderim, diyenler bulunuyordu.

Kadınların ne ile imtihan edildiği hususunda birkaç görüş vardır. Bunlardan biri İbn Abbas'ın söylediğidir: O kadına kendilerine gelmesindeki niyetin anlaşılması için kocasına karşı nefret duyduğundan dolayı değil, dünyalık için değil, Müslümanlardan bir adama âşık olduğu için değil, herhangi bir yeri diğerine tercih ettiği için değil, sadece ve sırf Allah ve Resûlünü sevdiği için hicret ettiğine dair yemin ettirilmesi idi. Şayet bunu ispatlamak için kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah adına yemin ederse, Allah Resûlü (s.a.v.), o kadını geri göndermeyip, onun kocasına yapmış olduğu evlilik harcamalarını ve mihrini geri verirdi. Yine İbn Abbas'ın başka bir görüşüne göre: Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına, Muhammed'in (s.a.v.) Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik etmesi sûretiyle oluyordu. Başka bir görüş de bundan sonraki on ikinci ayeti kerimede geçen: *“Ey Peygamber! Mümin kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşturmak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek ve hiçbir hayırlı işte sana karşı gelmemek üzere sana biat*

³⁰⁴ İbnü'l Arabi, *Ahkâmul Kur'an*, 4/1252.

etmeye geldiklerinde, onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.”³⁰⁵ şeklinde uygulanmaktaydı.

Ayetteki, “Eğer mümin olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere iade etmeyin. Bunlar onlara helâl değildir, onlar da bunlara helâl olmaz” buyruktan da anlaşılıyor ki Allah mümin bir kadını kâfir bir erkeğe helal kılmamış, aynı şekilde mümin bir erkeğin de müşrik bir kadını nikâhlanmasını helal kılmamıştır. Bu da Müslüman kadının inkârcı kocasından ayrılmasının sebebinin hicret değil Müslüman oluşundan dolayı olduğunun delilidir. Ebu Hanife, onların birbirlerinden ayrılmasını gerektiren mesele, aralarındaki mekân farklılığından dolayıdır. Doğru olan görüş ise buyrukta da geçtiği üzere İslam'ın helal kılmamasıdır, demektir.³⁰⁶

“Onlara (kocalarına) harcadıklarını (mehirleri) geri veriniz” buyruğun gereği olarak Müslüman kadın şayet İslam diyarında alıkonulacak olursa yaptığı harcamaları kocasına geri verilir. Çünkü kocanın karısı ile birlikteliği Allah tarafından yasaklanmış ve kocaya malının geri verilmesi emredilmiştir. Böylece bu gibi erkekler hem hanımlarını hem de mallarını yitirmek sûretiyle iki cihetten de hüsrana uğramasınlar.³⁰⁷ Hicret eden bu kadınların kocalarına, yaptıkları harcamaların geri verilmesi emredilmiş ve bunun uygulanmasının da sorumluluğu imama yani devlet başkanına bırakılmıştır. Bunun harcama yeri ise yani karşılanacağı yer ise Beytü'l-Mal'dan, belirli bir harcama yeri olmayan mallardır.³⁰⁸ Mukâtil de (öl.150/767) şöyle demiştir: Mehri o kadın ile evlenecek olan Müslüman kimse öder. Şayet onunla evlenecek herhangi bir Müslüman olmazsa inkârcı kocanın alacak bir tazminatı olmaz. Katâde de (öl.117/735), mihrin ödenmesiyle alakalı hüküm kendileri ile antlaşma akdi yapılmış olan kimselerin hanımları hakkında geçerlidir. Antlaşma akdi bulunmayan kadınların kocalarına mihir geri verilmez, demektir.³⁰⁹

Ayeti kerimenin: “Mehirlerini ödediğiniz takdirde bu kadınlarla evlenmenizde sakınca yoktur” buyruğundan kast olunan, Müslüman olup iddet sürelerini doldurdukları takdirde herhangi bir günah yoktur, demektir. Şöyle ki müşrik olan ile iddet bekleyen kadını nikâhlamak haramdır.

³⁰⁵ el-Mümtehine 60/12.

³⁰⁶ İbnü'l Arabî, *Ahkâmul Kur'an*, 4/1252-253.

³⁰⁷ İbnü'l Arabî, *Ahkâmul Kur'an*, 4/1253.

³⁰⁸ A.g.e, 4/1253.

³⁰⁹ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 20/425-430.

“*Mehirlerini ödediğiniz takdirde*” buyruğu ile bu kadınlar ile mehirleri ödendiği takdirde nikâhlamak mübah kılınmıştır. Çünkü kadın Müslüman olduğu takdirde kâfir kocası ile bağı kopmuştur.

“*Kâfir kadınları nikâhınız altında tutmayın.*” Buyruğunda geçen *وَلَا تُنْسِكُوا* “tutmayın” anlamındaki ifade; “iyilikle tutun”³¹⁰ *فَأَمْسِكُوهُمْ بِمَعْرُوفٍ* buyruğunda da geçtiği gibi tutmak anlamında fiil olarak kullanılmıştır.

Önceleri kâfirler Müslüman hanımlar ile evleniyor Müslüman erkekler de müşrik kadınları nikâhlıyorlardı. Bu ayet nazil olunca böyle izdivaçları neshetmiştir. Bu ayeti kerime nazil olunca Hz. Ömer (r.a) Mekke’de bulunan iki müşrik hanımını boşamıştır.

“*Kâfir kadınları nikâhınız altında tutmayın.*” buyruğundan anlaşılan kâfir kadınlar öncelikle nikâhlanmaları caiz olmayan putperest kadınlardır. Kitap ehli olan kadınlar bu buyruğun dışında kalmaktadır. Bu hükmün genel olduğu ve kitap ehli kadınların sonradan bu genel hükümden nesh edildiği de söylenmiştir. Aslında ayetin zahirine göre hiçbir kâfir kadının nikâhlanması helal değildir. Mecusi veya müşrik bir erkek Müslüman olur da karısı Müslüman olmazsa birbirinden ayrılırlar. Bazı ilim adamları iddetin tamamlanmasını beklerler, demişlerdir. Malik b. Enes (öl.179/795) ve başkaları, kadına İslam’a girmesi teklif edilir, kabul etmediği takdirde hemen birbirinden ayrılırlar, iddetin bitmesi de beklenmez. Mücahit (öl.103/721), Ata (öl.114/732), el-Hasen (öl.110/728), Katade (öl.117/735) vb. bu görüştedirler. Zührî (öl.124/732), Ahmed (öl.241/855) ve Şafii’ye (öl.204/820) göre, kadının iddeti’nin tamamlanması beklenir. Buna delil olarak Ebu Süfyan’ın, hanımı Hint’ten önce Müslüman olduğunu göstermişlerdir. Hint, Ebu Süfyan’dan birkaç gün sonra Müslüman olmuş ve Hint’in iddeti henüz bitmediği için her ikisi de aynı nikâhları üzere devam etmişlerdir.

“*Bunlar onlara helâl değildir, onlar da bunlara helâl olmaz*” bu buyruğun zahiri, onların birbirine helal olmadığını açıklamaktadır. Ancak bu buyruk ile erkek ve kadından İslam’a girmeyenin iddet müddeti içerisinde Müslüman olması haricinde kadın ve erkeğin birbirlerine helal olmayacağı hükmünün murat edildiği sünnet ile izah edilmiştir.

Bu durumdaki nikâhlanılmış kadın ile gerdeğe girilmemişse aralarındaki nikâh akdinin son bulacağı hususunda bir görüş ayrılığı yoktur. Şöyle ki, böyle bir kadın için iddet bekleme gibi bir durumu söz konusu değildir. Çünkü ayeti kerimede geçen: “*Kâfir*

³¹⁰ el-Bakara 2/231.

kadınları nikâhınız altında tutmayın” buyruğunun gereği de onların nikâh altında tutulmasıdır.

“*Siz harcadığınızı (verdiğiniz mehri) isteyin, onlar da harcadıklarını istesinler*” Müfessirler, antlaşma tarafında bulunan ve İslam dininden dönerek kâfirlere sığınan Müslüman kadınlar olursa, kâfirlerden bu kadının mihri istenirdi. İnkârcılardan bir kadın İslam’ı seçip hicret edecek olursa da bu kadının mihrinin de o inkârcılara verilmesi istenirdi. Allah’ın bu ayette yapılmasını emrettiği bu şekil hakkaniyetli, adil ve insaf çerçevesinde şekillenmiş bir buyruktur, demektedirler³¹¹

2.6. EŞLERİ MÜŞRİKLERE KAÇAN KİMSELERE TAZMİNAT VERİLMESİ

Kur’an-ı Kerim, aile hayatını ve eşler arasındaki ilişkileri düzenlerken, inanç ve sadakat ilkelerine büyük önem vermiştir. Müminlerin hayatını şekillendiren bu ilahi düzenlemeler, aynı zamanda sosyal adaletin ve sorumluluğun korunmasına da hizmet etmektedir. Bakara Sûresi’nde yer alan ilgili ayette, eşlerden birinin kâfirlere kaçması durumunda, eşin malî haklarının korunması gerektiği vurgulanmaktadır.

Bu hüküm, evlilik bağının yalnızca duygusal ve sosyal bir birliklilik olmadığını, aynı zamanda malî ve hukukî sorumlulukları da içerdiğini gösterir. Ayrıca, inanç temelli bir bağın önemini ortaya koyarken, eşlerin birbirlerine karşı dürüst ve adil olmalarını ve Allah’a karşı sorumluluklarını unutmamalarını öğütler.

Ayet-i kerimde şöyle buyrulmuştur: “*Şayet eşlerinizden biri kâfirlere kaçarsa, böylece (tazminat ödemek için) sıra size gelmiş olursa, eşleri gitmiş olan mümin erkeklere sarf ettikleri miktar kadarını verin. İnandığınız Allah’a karşı gelmekten sakının*”³¹²

Bu buyruk ile ilgili olarak, Müslümanlar bu hususta gerekenin yapılması için müşriklere haber saldılar, ancak müşrikler bunu yapmayı reddetti. Bunun üzerine Allah Teâla bu ayeti inzal buyurmuştur, denilmektedir. Ayet Müslümanlar ile müşriklerin karşılıklı olarak mehirleri birbirlerine göndermelerini emretmiştir. Zührî, şayet arada bir antlaşma olmasaydı, hicret ederek gelen kadınlar geri iade edilmediği gibi kocalarına da hiçbir şekilde mehir verilmezdi, yorumunu yaparken, Katade ve Mücahit, bu buyruk ile sadece eşleri müşriklere gitmiş olan erkeklere yapmış oldukları harcamanın fey’ ve

³¹¹ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi’l- Kur’an*, 20/423-430; İbnü’l Arabî, *Ahkâmul Kur’an*, 4/1253-1254.

³¹² el-Mümtehine 60/11.

ganimetten verilmeleri emrolunmuştur, demektedir. Ayrıca Katade şöyle söylemiştir: Hanımlarınızdan sizin ile aralarında antlaşma bulunan inkârcılara giden olursa hanımı gitmiş olanlara yapmış oldukları harcamanın benzerini ödeyiniz. Zührî ise bunun fey'den verileceğini, ancak bu uygulamanın Mekke'nin fethedilmesiyle beraber son bulunduğunu söylemiştir. Katade bu hükmün Tevbe sûresi ile nesholdüğünü söylemesine karşılık, Kuşeyri ise bu hükmün hale sabit olduğunu beyan etmiştir.³¹³

³¹³ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi 'l- Kur'an*,20/421-423.

BÖLÜM 3: MÜŞRİKLERLE DİNÎ VE İÇTİMAÎ İLİŞKİLER

3.1. MÜŞRİKLERİ DOST VE SIRDAŞ EDİNMEK

Kur'an-ı Kerim, müminlerin birbirlerine karşı olan bağlılıklarını ve dayanışmalarını güçlü tutmalarını emrederken, iman etmeyenlerle yakın dostluklar kurmanın manevî açıdan tehlikelerine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, ilgili ayet, müminlerin yalnızca kendi iman kardeşleriyle sağlam ilişkiler kurmalarını teşvik ederken, kâfirlerle kurulan dostlukların Allah ile olan bağın zayıflamasına sebep olacağını ifade eder. Ancak, ayette müminlerin kendilerini kâfirlerden gelebilecek tehlikelere karşı koruma hakkının da olduğu belirtilir. Böylece ayet, hem samimi iman kardeşliğinin önemini hem de gerçekçi bir koruma anlayışını birlikte vurgular.

3.1.1. Müminlerin Dostluk İlişkileri ve Allah ile Bağın Korunması

Kur'an-ı Kerim, müminlerin dostluk ve ittifak ilişkilerini iman ekseninde düzenlemiş, Allah ile olan bağın korunmasını temel ilke olarak ortaya koymuştur. Müminlerin kendi aralarında kardeşlik ve dayanışma içinde olmaları emredilmiş³¹⁴, buna karşılık inkârcılarla kalıcı dostluk ve velayet ilişkisi kurmaları yasaklanmıştır.³¹⁵ Bu yaklaşım, müminlerin sosyal ve siyasi ilişkilerinde sınırlarını belirlemekte; sevgi, bağlılık ve güvenin nihai olarak Allah'a ve O'nun dinine yönlendirilmesini öngörmektedir. Dolayısıyla müminlerin dostluk ilişkileri, toplumsal düzeni güçlendirmenin yanında, Allah ile olan bağı zedelemekten korunması gereken bir imanî sorumluluk olarak dikkat çekmektedir.

Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: “Müminler, müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesinler. Kim bunu yaparsa, Allah ile olan bağını koparmış olur. Ancak onlardan gelecek bir tehlikeye karşı korunma amaçlı bir tutum sergilemeniz başka. Allah sizi Kendisiyle ilgili olarak uyarıyor. Sonunda dönüş yalnızca Allah'adır.”³¹⁶

³¹⁴ el-Hucurât 49/10.

³¹⁵ Âl-i İmrân 3/28; el-Mumtehine 60/1.

³¹⁶ Âl-i İmrân 3/28.

Bu buyruğun gereği olarak Allah müminlere, kâfirlerle dost olmayı, onları sırdaş edinmeyi yasaklamıştır. Bu buyruğu Allah'ın: *"Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin, onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar, sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların öfkesi ağızlarından taşmaktadır; kalplerinin gizlediği ise daha büyüktür..."*³¹⁷ buyruğu desteklemektedir. *"...Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız başkadır..."* yani Allah'ın tarafından olamaz ve dostları arasında da sayılmazlar. *"...Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız başkadır..."* İslam'ın ilk dönemlerinde Müslümanların zayıf olduğu yıllarda tehlikeden korunmak ve İslam davetini de tehlikeye atmamak adına takiye yapmak icap ediyordu. İslam'ın ve Müslümanların güçlenmesi sonrası ise buna ihtiyaç kalmamıştır. Şayet Müslüman bir kimse kâfirlerin ikamet ettiği bir yerde onların arasında yaşıyorsa ve kendisine bir zarar gelmesinden korkuyorsa kalbinde iman olduğu halde diliyle o kâfirleri geçiştirerek idare edebilir. Takiye ise öldürülme ya da bir azanın kesilmesi, ağır işkenceye uğratılması korkusu gibi durumlarda caiz olabilir. Bu da Allah'ın şu buyruğu ile delillendirilmektedir: *"Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse –kalbi imanla dolu olduğu hâlde (inkâra zorlanan) kimse hariç– kim gönlünü inkâra açarsa, işte onların üzerine Allah'ın gazabı iner. Onlar için büyük bir azap vardır."*³¹⁸ Bu buyruğun, müşrikler kendisine bazı küfür sözlerini söylemesi için Ammar b. Yasir'e işkence ettiği ve böylece onun dilinden kalbinde iman olduğu halde bu küfür sözlerini söylemesi üzerine nazil olduğu söylenmiştir.³¹⁹

Elmalılı (1878-1942) bu buyruğun nüzul sebebiyle alakalı dört nakil olduğunu söylemiştir: Birincisi: Yahudilerden Haccac b. Amir, Kehnes b. Abdulhakik, Kays b. Zeyd, Gizlice Ensar'dan bazı müslümanlara gelerek dinlerini bozmak istemişler, Rifaa b. Münzir ile Abdurrahman b. Cübeyr ve Sa'd b. Heyseme (r.anhm) bu müslümanlara o Yahudilerden beri durup, sakınmalarını tavsiye etmişlerdi. Ancak onlar bu tavsiyeleri dinlemediler. Bu sebeple bu ayet nazil olmuştur. İkincisi ise: Müslümanlardan Habib b. Beltea gibi bazı kimselerin Mekkeli kâfirlere sevgi göstermesinden dolayı bu ayet inmiştir. Üçüncüsü ise: Münafıkların başı olarak bilinen Abdullah b. Übey ve adamları müşrikler ve Yahudilerle dostluk ediyor ve onlara müslümanlar hakkında bilgi veriyor ve Resûlullah ile ashabın mağlup olmasını temenni ediyorlardı. Bunun üzerine bu buyruk

³¹⁷ Âl-i İmrân 3/118.

³¹⁸ en-Nahl 16/106.

³¹⁹ Kurtûbî. *El-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 5/87-89.

nazil oldu ve müslümanlara yasaklandı. Dördüncüsü ise: Ubade b. Samit'in Yahudilerle iyi münasebetleri olması hasebiyle Ahzap günü Peygamber'e (s.a.v.) gelerek "Ey Allah'ın Resûlü, benimle beş yüz yahudi var, onların da benimle beraber savaşa çıkmalarını arzuluyorum" demesi sebebiyle nazil olmuştur.³²⁰

"Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız başkadır" buyruğu ile alakalı ise şunları söylemiştir: "Hafîyye" vezninde takiye canını, ırzını ve malını düşmanlarının şerrinden korumak için ondan sakınmaktır. Buda iki kısımdır: Biri Dînî yönden yapılan diğeri ise mal, mülk, servet veya liderlik için olandır. Gelebilecek bütün tehlikelere karşı korunup, kurulacak İslam devletinin geleceğini tehlikeye atmama adına büyük bir zaruret tehlike ve zorluk durumunda kalbinde iman olduğu halde takiye yapılabilir. İbn Abbas da takiyye'nin amel ile değil lisan ile yapılabileceğini, bunu da Nahl sûresi yüz altıncı ayetin desteklediğini söylemiştir.³²¹ Bu da yukarıda açıklandığı gibi: "*Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse –kalbi imanla dolu olduğu hâlde (inkâra zorlanan) kimse hariç– kim gönlünü inkâra açarsa, işte onların üzerine Allah'ın gazabı iner. Onlar için büyük bir azap vardır.*"³²² buyruğu ile açık bir şekilde beyan edilmiştir.³²³

3.1.2. İmanı Tercih Etmek: Akrabalık Bağlarından Üstün Tutmak

İslâm'ın temel ilkelerinden biri, iman ile kurulan bağın her türlü dünyevî ilişki ve çıkarın üzerinde tutulmasıdır. Kur'an'da defalarca vurgulandığı üzere, iman kardeşliği kan bağıyla oluşan yakınlıktan daha güçlü ve öncelikli bir bağdır. Nitekim Medine döneminde birçok sahâbî, iman uğruna en yakın akrabalarıyla karşı karşıya gelmiş, hatta Bedir ve Uhud gibi savaşlarda baba, oğul, kardeş veya amca ile karşılıklı saflarda yer almak zorunda kalmıştır. Bu durum, İslâm'ın insan hayatında en üstün değer olarak imanı yerleştirdiğinin açık bir göstergesidir. Allah Teâlâ, "*Ey iman edenler! Eğer babalarınız ve kardeşleriniz imanı inkâra tercih ediyorsa onları dost edinmeyin...*"³²⁴ buyurarak iman ile şirk arasındaki çizgiyi kesin şekilde ortaya koymuştur. Bu ilke, aile bağlarını reddetmek değil, onları imana karşı bir engel haline getirmemektir. Zira İslâm, akrabalık

³²⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/378.

³²¹ İbn Kesir, *Muhtasar İbn Kesir Tefsiri*, 1/276.

³²² en-Nahl 16/106.

³²³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/379.

³²⁴ Et-Tevbe 9/23.

ilişkilerini korumayı emretmiş; fakat bu bağların imanla çatışması durumunda tercihin daima Allah ve Resûlünden yana yapılması gerektiğini bildirmiştir.

Dolayısıyla “imanı akrabalıktan üstün tutmak”, bir kopuş değil; aksine kulluğun, sadakatin ve hakiki bağlılığın yönünü belirlemektir. Müminin en büyük sadakati Allah’a, en güçlü bağı ise iman kardeşliğine olmalıdır.

Konuyla ilgili ayet-i kerimede Allah c.c şöyle buyurmuştur: *“Ey iman edenler! Şayet inkârı imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi dahi dayanıp güvenilecek dostlar edinmeyin. İçinizden kimler onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.”*³²⁵

Bu buyrukta Allah’ın hitabı, emri geneldir. Dolayısıyla emir bütün Müslümanları bağlamaktadır. Müminler ile kâfirler arasındaki dostluk bağı kesmesi açısından hükmü kıyamete kadar geçerlidir. Bir görüşe göre bu buyruk hicrete teşvik etmek ve küfür diyarında yaşamayı reddetmeye teşvik etmeye yönelik nazil olmuştur. Öyleyse ayet Mekke’de ve dışındaki henüz İslam devleti kapsamına girmemiş topraklarda yaşayan müminlere hitap etmektedir. Küfrü tercih edip sevenlere itaat etmek onları dost etmek hatta insanın en yakınlarından olan babaları ve kardeşleri olsalar bile bu buyruk ile yasaklanmıştır. *“Ey iman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları veli edinmeyin...”*³²⁶ Buyruğunda ehli kitap ile dostluk yasaklandığı gibi bu buyrukta da iman bağı olmadığı takdirde en yakınlarla dahi dostluk kurulması Allah’ın kesin emri ile yasaklanmıştır. Öyleyse bundan yola çıkarak bilmeliyiz ki akrabalık, dostluk kan veya beden bağı ile değil ilâhî, dinî ve imanî bağ iledir. *“İçinizden kimler onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin kendileridir.”* İbn Abbas, o da onlar gibi müşrik olur, çünkü şirke razı olan da müşriktir, demiştir.³²⁷ Cessâs (öl.370/981) bu buyruk ile ilgili olarak şunları söylemiştir: Bu buyrukta emredilen *“Şayet inkârı imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi dahi dayanıp güvenilecek dostlar edinmeyin.”* Emrinin yanı sıra... *وَصَيَّنَا* *الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ* *“İnsana da, anne babasına iyi davranmasını emrettik...”*³²⁸ *“Eğer, hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seninle uğraşırlarsa, onlara itaat etme. Fakat dünyada onlarla iyi geçin...”*³²⁹ Münafıklar kâfirleri dost edinip, karşılaştıklarında onlara açık bir şekilde saygı gösterdikleri, onlara dost olup kolladıkları

³²⁵ et-Tevbe 9/23.

³²⁶ el-Mâide 5/51.

³²⁷ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*,10/139-140.

³²⁸ Lokmân 31/14.

³²⁹ Lokmân 31/15.

için, Allah, Müslümanları münafıklardan ayırt etmek için böyle emretmiştir. Ve müminlere verdiği bu emri kendilerini münafıklardan ayırt edecek bir işaret kılmıştır. Bu buyruğa aykırı hareket edenlerin günaha gireceğini ve azaba müstahak olacağını bildirmiştir.³³⁰

3.1.3. Cihad ve Sadakat: Müminlerin Dostluk ve Düşmanlık İlkeleri

İslâm'da cihad yalnızca savaş meydanında verilen bir mücadele değil; aynı zamanda iman, ahlak ve sadakat temelinde sürdürülen kapsamlı bir gayrettir. Bu gayretin en önemli yönlerinden biri de müminlerin dostluk ve düşmanlık ilkelerini belirleyen ilahî ölçülere bağlı kalmaktır. Kur'an, dostluk bağlarını iman merkezinde şekillendirmiş; müminlerin birbirlerine karşı sevgi, sadakat ve dayanışma içerisinde olmalarını, buna karşılık Allah'a ve O'nun dinine düşman olanlarla kesin bir çizgi çekmelerini emretmiştir.

Nitekim “Müminler, müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesinler...”³³¹ ayeti, sadakatin kaynağını ve sınırlarını açıkça ortaya koyar. Dostluk, sevgi ve bağlılık Allah'a, Resûlü'ne ve müminlere yönelmelidir. Müminin tarafı, aidiyeti ve dostluğu Allah ve müminlerledir. Bu ilke, hem savaşta hem barışta müminin kimliğini belirleyen temel ölçüdür.

Allah'ın bu husustaki buyruğu şöyledir: “Ey iman edenler! Eğer siz benim yolumda cihad etmek ve rızamı kazanmak için (yola) çıkmışsanız, benim düşmanımı ve sizin düşmanınız olan kimseleri kendilerine sevgi göstererek dost edinmeyin. Onlara sevgi gösteriyorsunuz; hâlbuki onlar size gelen gerçeği inkâr etmişler, Rabbiniz olan Allah'a inandığınız için Peygamber'i ve sizi (yurtlarınızdan) çıkarmışlardır. Oysa ben sizin gizlediğiniz her şeyi de açığa vurduğunuz her şeyi de çok iyi bilirim. Sizden kim bunu yaparsa, artık doğru yoldan sapmış olur.”³³²

Hiz. Ali'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) onu, Zübeyr ve Mikdâd ile birlikte göndererek şöyle buyurmuştur: “Ravdatu Hâh denilen mevkiye gidiniz. Orada Hevdec içinde bulunan bir kadının yanında bir mektup bulacaksınız. O mektubu ondan alınız.” Bunun üzerine yola çıktık, atlarımızı sürdük ve kadını bulduk. Kendisine, “Mektubu çıkar” dedik. Kadın, “Yanımda mektup yok” diye cevap verdi. Biz de, “Ya mektubu çıkarırsın ya da elbiselerini” dedik. Bunun üzerine kadın mektubu saç

³³⁰ el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 1/113-114.

³³¹ Âl-i İmrân 3/28.

³³² el-Mümtehine 60/1.

örgüleri arasından çıkarıp verdi. Mektubu alıp Allah'ın Resûlüne getirdik. Mektupta: "Hâtıb b. Beltea'dan..." diye başlıyor ve Mekkelilerden bazı müşriklere Resûlullah'ın bazı durumlarından bahsediyordu. Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.v.): "Ey Hâtıb bu nedir? Diye sordu. Hâtıb: Ey Allah'ın Resûlü! Acele etme, dedi. Ben Kureyş'e sonradan yamanmış biriydim. Seninle birlikte bulunan muhacirlerin kendileri aracılığıyla ailelerini koruyacakları akrabaları, yakınları vardır. Benim böyle bir nesep bağım olmadığından dolayı onlara kendileri aracılığıyla yakınlarımı himaye etmelerine vesile olacak bir iyilik yapmak istedim. Ben bunu inkârcı olduğum için yapmadım, dinimden de dönmüş değilim imandan sonra inkâra da razı olmadım. Allah Resûlü (s.a.v.): "Doğru söyledi" diye cevap verdi.³³³ Ömer b. Hattab: "Ey Allah'ın Resûlü! Bana müsaade et ki bu münafığın kellesini alayım." dedi. Hz. Peygamber: "O Bedir savaşına iştirak etmiş biridir. Allah Bedir ehline bakmış ve şöyle demiştir; 'Dilediğinizi yapın, sizi affettim.'" dedi. Bunun üzerine Allah'ın: "Ey İman edenler! ...benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri kendilerine sevgi göstererek dost edinmeyin... " buyruğu nazil oldu.³³⁴ Mektubu götüren Kureyş'in mevlalarından Sara adında bir kadındır. Mektubun içeriği ise şöyledir: İmdi! Allah Resûlü size sel gibi akan, geceyi andıran çok kalabalık bir ordu ile üzerinize yönelmiş durumda. Allah'a yemin ederim ki şayet üstünüze tek başına gelecek olsa da Allah ona size karşı zafer verecek ve ona sizin hakkınızda verdiği vaadini gerçekleştirecektir. Çünkü Allah onun gerçek dostu ve yardımcısıdır.

Ebu Amr b. Sayfi b. Hişam b. Abdi Menaf'ın azatlısı olan Sara, Mekke'den geldiğinde Resûlullah da Mekke'yi Fethetmek için hazırlıklar yapıyordu. Resûlullah ona: "Ey Sara! Sen hicret niyetiyle mi geldin?" diye sordu. Sara: Hayır dedi. Bu sefer: Peki Müslüman olarak mı geldin? Diye sordu. Sara tekrar: Hayır diye cevap verdi. Bu defa da: Öyleyse gelişinin nedeni nedir? Diye sorunca da şöyle cevap verdi: Sizler gerçek akraba, aşiret, efendiler ve yakınlarındınız. Efendiler Bedirde öldürüldüler şu an ben son derece ihtiyaç içindeyim. Bana yardımcı olmanız, beni giydirmeniz için geldim. Peygamber (s.a.v.): Mekkelilerin gençleriyle aran nasıl? Diye sordu. Sara şarkıcı bir kadındı. Şöyle cevap verdi: Bedir'in akabinde benden hiçbir şey istemediler. Bundan sonra Allah Resûlü (s.a.v.) Müttaliboğullarını ona bir şeyler vermesi için teşvik etti. Bunun üzerine ona binek hayvanı, elbiseler verdiler ve bağışlarda bulundular. Sara Mekke'ye gitmek için çıkarken,

³³³ Buhârî, "Meğâzî", 35, 46; "Cihad" 178; Müslim "İmâre" 175; "Fezâilü's-Sahâbe" 155.

³³⁴ Buhârî, "Cihâd", 141; Ahmed, "Müsned", 1/79, 105.

Hâtıb ona gelerek: Şu mektubu Mekkelilere ulaştırman karşılığında sana on dinar ve bazı kıyafetler veriyorum, diyerek mektupta şunları yazdı: Allah Resûlü (s.a.v.) üzerinize gelmek istiyor tedbirinizi alın. Sara Medine’den ayrılır ayrılmaz Cebrail (as) durumu Hz. Peygamber’e bildirdi. O da Ali, Zübeyir ve Mikdad’ı gönderdi ve onlara şu talimatı verdi: “Ravdatu Hâh denilen yere gidiniz. Orada yanında bir mektup bulunan Hevdec’te bir kadın bulacaksınız, o kadının yanında Hâtıb ’tan müşriklere yazılmış bir mektup bulunmaktadır. O mektubu alıp kadını da serbest bırakınız. Ancak size mektubu vermeyecek olursa boynunu vurunuz.” Allah Resûlünün söylediği yerde kadını yakaladılar. Kadına mektup sorulunca yemin ederek yanında mektup olmadığını söyledi. Eşyalarını incelediler ancak mektubu göremediler. Geri dönmeye yeltendikleri sırada Hz. Ali, Allah’a yemin ederek Allah Resûlü yalan söylemedi bizde onu hiçbir zaman yalanlamadık, dedi. Kılıcını çekerek mektubu çıkarmasını aksi halde elbiselerini soyup boynunu vuracağını söyledi. Durumun ciddi olduğunu gören Sara mektubu saç örgülerinin arasından çıkardı. Kadını serbest bırakıp mektubu da Resûlullah’a götürdüler. Kıssanın son kısmını yani Allah Resûlünün Hâtıb ile mektup hakkındaki diyalogunu yukarıda zikrettik.³³⁵

Bu sûre yani Mümtetine sûresi kâfirleri dost edinmenin yasaklanması hususunda aslî bir delil ihtiva etmektedir. Bunu destekleyen başka ayetlerde mevcuttur.³³⁶

“Benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri kendilerine sevgi göstererek dost edinmeyin.” Buyruğunda kastedilen onlara zahiren yani görünüşte sevgi duymaktır. Çünkü Allah Resûlü (s.a.v.) Hatıb’ı dinledikten sonra onu tasdik etmiştir. Şöyle ki onun kalbinde nifak veya küfür söz konusu olmamıştır. Zeccâc (öl.311/923) bunu; Müslümanların gizliliklerini müşriklere bildirip onlara samimiyet duygusu ile öğüt vermek, diye açıklamıştır. *“Allah’a iman ettiniz diye”,* kısmı *“peygamberi ve sizi (yurdunuzdan) çıkarıyorlar.”* Kısmının gerekçesini haber vermektedir. Yani, Peygamberi ve sizi Mekke’den çıkarmalarının sebebi sizin imanınızdır. İbn Abbas, Hatıb’ın da Hz. Peygamber ile beraber Mekke’den çıkartılanlardan olduğunu söylemiştir. Cümle de takdim ve tehir ’in olduğu bununla beraber mananın: Şayet siz benim yolumda cihad eden kimseler olarak çıkmışsanız, Benim de düşmanım sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin, şeklinde olduğu da açıklanmıştır.

³³⁵ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmî'l- Kur'an*,20/395-401.

³³⁶ Âl-i İmrân 3/28; Âl-i İmrân 3/118; el-Mâide 5/51.

Cümle de hazf olduğu ve mananın: Şayet siz benim yolumda cihat etmek benim rızamı aramak gayesiyle çıkmışsanız onlara kesinlikle sevgi ile haber ulaştırmayınız, şeklinde olduğu da söylenmiştir.

Ayeti kerimede geçen ve “sevgi beslemek” anlamındaki sözcük بِالْمَوَدَّةِ , onlara mektup yazmakla, iyilikte bulunmakla, anlamındadır.

“Sizden kim bunu yaparsa” yani aranızdan kim onlarla haber ulaştırarak mektuplaşırsa, demektir. “bilsin ki doğru yoldan sapmıştır.” Yani doğru yolu bulamamış olur, hakikatten ayrılmış, doğru yoldan şaşmış olur, manasındadır.

Buyruğun şöyle bir hikmet boyutu da vardır: Bu buyruk Hatıb’a yönelik yapılmış bir sitemdir. Bunun yanı sıra onun samimiyetine, değerine, Allah’ın Resûlüne karşı samimi olduğuna, imanında dürüst olduğuna delildir.³³⁷

3.2.DİN HUSUSUNDA MÜSLÜMANLARLA SAVAŞMAYAN MÜŞRİKLER

Kur’an-ı Kerim, müminlerin sosyal ilişkilerinde adalet ve hakkaniyet ilkelerini her zaman ön planda tutmalarını emretmektedir. Bu bağlamda, “Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz.” ifadesi, inananların farklı inançlara sahip kişilerle barış ve adalet çerçevesinde ilişkiler kurabileceğini ortaya koyar. Ayet, Müslümanların düşmanlık veya baskı görmedikleri sürece diğer insanlarla dostane ilişkiler geliştirmelerinde herhangi bir engel olmadığını vurgular. Bu, İslam’ın evrensel adalet ve insan hakları anlayışını gösteren önemli bir ilke olarak öne çıkar.

Ayet-i kerime bu hususa şöyle değinmektedir: “Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever.”³³⁸

Bu ayeti kerime Müslümanlara inançlarından dolayı savaşmayan ve düşmanlık etmeyen müşriklere karşı adil olmaya ve iyi muamelede bulunmaya ruhsat teşkil etmektedir. Katâde (öl.117/735), bu ayetin “müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün”³³⁹ buyruğu ile nesh olduğunu söylemiştir. Başka bir görüşe göreyse bu hükmün belli bir

³³⁷ Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 20/399-401.

³³⁸ el-Mümtehine 60/8.

³³⁹ et-Tevbe 9/5.

nedeni vardı oda barıştı. Mekke'nin fethedilmesiyle barış nihayete erdi ve hüküm neshedildi. Ancak lafzı yani okunması baki kaldı. Başka görüşe göre ayette kastedilenler, kadınlar ve çocuklardır. Çünkü savaşmayanlar bunlardır. İyilik yapılması ve adalet ile davranılması istenilen kimseler de bunlardır. Başka bir görüşe göre ise bunlar Huzaalılar'dır. Çünkü bunlar Hz. Peygambere karşı savaşmamak ve ona karşı düşmanlarına yardım etmemek adına anlaşma yapmışlardı.³⁴⁰

“Onlara *adaletli davranmanızı yasaklamaz*” yani akrabalık bağını gözetleyerek malınızdan bir bölüm vermenizden sizi nehyetmez, anlamındadır. Yani adalet anlamında değildir. Şöyle ki adalet hem savaşan hem de savaşmayan kimseler hususunda da farzdır. Bu görüş İbnü'l Arabiye aittir.³⁴¹

Ebu Bekir el-Cessâs (öl.370/981) da: “...*kimselerle iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı...*” buyruğundan maksadın zimmî kimselere sadaka vermenin caiz olduğu hususunda genel bir hükmün söz konusu olduğunu söylemiştir. Çünkü zimmiler müminlerle savaşan kimseler değillerdi. Harbi olan kâfirlere ise sadaka vermek menedilmiştir.³⁴²

3.3. DİN HUSUSUNDA MÜSLÜMANLARLA SAVAŞAN MÜŞRİKLER

İslam, barış ve adalet temelli toplumsal ilişkileri teşvik ederken, inananlara düşmanlık eden kimselerle ilişkiler konusunda da ölçülü ve ilkesel bir duruş sergiler. “Allah ancak, din konusunda sizinle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş olanlarla dostluk kurmanızı yasaklar...” ayeti, düşmanca tutum sergileyen kişi ya da topluluklarla yakınlık kurulmasının, hem toplumsal hem de manevi açıdan ciddi bir sapma olacağını vurgular. Burada yasaklanan dostluk, masum bir ilişki değil; İslam düşmanlığı açık olanlara karşı gösterilen sevgi, sadakat ve bağlılıktır. Ayet, müminlerin dostluk anlayışında iman, güvenlik ve ahlaki sorumluluğu merkeze almaları gerektiğini ortaya koyar.

Ayet-i kerime bu hususu şöyle ifade etmiştir: “*Allah, ancak din konusunda sizinle savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve (sizin) çıkarılmanıza yardım eden kimselerle*

³⁴⁰ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 20/407-409.

³⁴¹ İbnü'l Arabi, *Ahkâmul Kur'an*, 4/1251.

³⁴² el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3/584.

dostluk kurmanızı yasaklar. Kim onlarla dostluk kurarsa, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.”³⁴³

Ayeti kerimeden de anlaşıldığına göre Allah’ın müslümanlara veli edinmelerini yasakladığı kimseler din uğruna müslümanlar ile savaşan ve onları yurtlarından çıkaran Mekke’nin azılı kâfirleridir. “Çıkarılmanıza yardım etmiş olanlar” ise Mekkeli müşriklerdir. Bunları veli edinenlere gelince Allah böyle kimselerin zalim olduklarını da bu buyruk da beyan etmiştir.³⁴⁴

3.4. MÜŞRİKLERDEN EMÂN İSTEYENLERE KARŞI MUAMELE

Kur’an-ı Kerim, savaş hâlinde bile düşmana karşı adaletli ve merhametli bir yaklaşım benimsenmesini emreden ilahi prensipler ortaya koymuştur. Tevbe Sûresinde geçen “*Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah’ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al...*”³⁴⁵ ifadesi, İslam’ın yalnızca barış zamanında değil, çatışma ortamında dahi insani değerlere bağlı kaldığını gösteren çarpıcı bir örnektir. Ayet, savaş hâlinde bile sığınma talebinde bulunan müşriklerin korunmasını, hatta Allah’ın kelimini duyma fırsatının onlara tanınmasını emretmektedir.

Bu yaklaşım, İslam’ın tebliğde zorlamayı reddeden, bilgiye dayalı bir bilinç oluşmasını esas alan ve merhameti öne çıkaran evrensel mesajını yansıtmaktadır. Ayetin sonunda belirtilen “*çünkü onlar bilmeyen bir topluluktur*” ifadesi, cehaletle savaşın ancak adalet ve tebliğle yapılabileceğini ortaya koyar.

Bu hususta ki buyruk şöyledir: “*Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah’ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al; sonra onu kendi güvenlik bölgesine ulaştır. Bu uygulama, onların bilmeyen bir topluluk olmalarından dolayıdır.*”³⁴⁶

Ayeti kerime de geçen, senden emân dilerse, manasına gelen اسْتَجَارَكَ kelimesi, senin himayeni isterse; yani senin korumanı isterse, Kur’an’ı dinleyip hükümlerini anlayabilmesi için bir talepte bulunursa ona emân ver, anlamına gelmektedir. Buyruktan anlaşılan ve emân istediği zaman verilmesi istenen kimseler Kur’an’ı dinlemek, hükümlerini duymak isteyen kimselerdir. Bazı âlimler, ayette geçen, Allah’ın kelimini

³⁴³ el-Mümtehine 60/9.

³⁴⁴ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi’l- Kur’an*,20/409.

³⁴⁵ et-Tevbe 9/6.

³⁴⁶ et-Tevbe 9/6.

dinlesinler, buyruğunun Kur'an'ı hafızlar, kâri'ler tarafından okunması durumunda işitilip dinlemeleri hususuna delil olabileceğini söylemişlerdir. Çünkü Allah bu buyruk ile Kur'an'ın okuyan kişi tarafından okunduğu zaman işitilip dinlenen bir kelâm olduğunu açık bir şekilde beyan etmiştir.³⁴⁷

Rivayet olunduğuna göre Müşriklerden bir adam Hz. Ali'ye gelerek, “ Bu müddet bittikten sonra bizden biri olabilir ki Allah'ın kelamını dinlemek ya da başka bir ihtiyacı için Muhammed'e (s.a.v.) gelecek olursa hemen öldürülecek mi?” diye sordu. Hz. Ali' de (r.a) “Hayır, çünkü Allah c.c. *“Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al...”* buyuruyor. Diyerek bu ayeti ona okumuştur. Burada geçen ihtiyaçtan maksat dünya ile ilgili bir ihtiyaç değildir. Çünkü buyrukta “...Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için...” denmiştir. Öyleyse burada söz konusu olan ihtiyaç dini olandır. Peygamber'e de ancak din ile ilgili ihtiyaç için gelinir. İnanç problemleri ile ilgili sorulabilecek her soru ve cevabı ve deliller buyruk da geçen Allah kelamı dinlemek gibidir. Bazı âlimler bu ayeti kerimeden yola çıkarak şu sonuçları çıkarmışlardır: İnkârcı bir kimse, ilim ehlinde iman etmek, tevhidi öğrenmek ve nübüvvetin delillerini öğrenmek için istekte bulunursa bu hususta şüpheleri giderip ikna olmak isterse bu konuda gerekli bilgi ve delilleri sunmak ilim ehline vacip olur. Fıkıh âlimleri de şöyle söylemişlerdir: Harbî, kimse Dârü'l-İslam'a dâhil olduğunda malı da kendisi ganimet sayılır. Fakat müslüman olmak gayesiyle Allah'ın kelâmını işitmek ve şer'î konuları öğrenmek veya ticaret yapmak için emân dilerse bu bir sabi veya mecnunun verdiği emân bile olsa bu harbi kişinin saldırılara karşı korunması vacip olur. Bir kişi Dârul İslam'a elçilik görevi ile giderse elçilik görevinin bizzat kendisi emân sayılır.³⁴⁸

3.5. HACCI EKBER GÜNÜ ALLAH VE RESÛLÜNÜN MÜŞRİKLERDEN BERİ OLDUĞU İLANI

İslam toplumunun siyasi ve dinî yapısının güç kazandığı Medine döneminde, Allah Teâlâ müşriklerle olan ilişkilerin yeniden yapılandırılmasını emretmiş, bu bağlamda Tevbe Sûresi'nin ilk ayetleri ile müşrik topluluklara yönelik açık ve kesin hükümler bildirilmiştir. *"Yine Allah ve Resûlünden bu büyük hac günü insanlara*

³⁴⁷ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmî'l- Kur'an*,10/114-117.

³⁴⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*,4/298

duyurudur: Allah ve Resûlünün müşriklerle hiçbir bağı yoktur..." ifadesiyle başlayan Tevbe Sûresi üçüncü ayeti, özellikle barış antlaşmalarına sadık kalmayan müşrik topluluklarla artık siyasi ve dini bağların kesildiğini açık bir şekilde ilan eder.

Bu ilahi bildirinin, Hac gibi büyük bir toplumsal buluşma gününde yüksek sesle ilan edilmesi, İslam'ın tebliğdeki açıklık ve kararlılığını gösterirken, aynı zamanda müşriklere son bir uyarı ve tövbe kapısını da aralamaktadır. Ayette, tövbenin kabulü hâlinde kurtuluşun mümkün olduğu; aksi durumda ise Allah'ın kudretine karşı koyamayacakları ve acı bir azabın kendilerini beklediği açıkça ifade edilmektedir.

İlgili ayette şöyle buyrulmaktadır: "Yine Allah ve Resûlünden, Hacc-ı Ekber günü insanlara bir bildiridir: Artık Allah ve Resûlü müşriklerden uzaktır. Şayet tövbe ederseniz, bu sizin için hayırlıdır. Yok, eğer yüz çevirirseniz, bilin ki Allah'ı aciz bırakacak değilsiniz. (Ey Peygamber!) O inkârcılara can yakıcı bir azabı müjdele!"³⁴⁹

Ayette geçen اَذَانٌ kelimesinin manasının lügat manasının duyurudur/ilandır anlamında olduğuna ittifak vardır. Hac-ı Ekber yani büyük hac günü konusunda ise ihtilaf edilmiştir. Bunun arefe günü olduğu söylenmiştir. İbn Ömer (r.a.) şöyle rivayet etmiştir: "Resûlullah (s.a.v.), Hac esnasında Kurban Bayramı günü, (insanlara hitap ederek) durdu ve: 'Bu gün hangi gündür?' diye sordu. Yanında bulunanlar: 'Nahr günü (kurban kesme günü)' dediler. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (s.a.v.): 'Bu Hacc-ı Ekber günüdür' buyurdu."³⁵⁰ Ebu Hureyre'nin (r.a.) aktardığına göre, Hicret'in 9. yılında Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) emriyle hac emirliği görevini üstlenmiştir. Bu hac sırasında, Kurban Bayramı'nın birinci günü Mina'da, ilan görevini üstlenecek kimseler arasına Ebu Hureyre de dâhil edilmiştir. Ebu Hureyre, kendisine verilen emir doğrultusunda şu hükümleri yüksek sesle halka duyurmuştur: "Bu yıldan itibaren hiçbir müşrik hac ibadetini yerine getiremeyecek ve çıplak bir şekilde Kâbe'yi tavaf etmek artık yasaktır." Hacc-ı Ekber günü, Kurban Bayramı'nın birinci günüdür; bu ismin verilmesinin sebebi, umreye "küçük hac" denilmesidir. Hz. Ebû Bekir (r.a) o sene, müşriklerle yapılan antlaşmaların sona erdiğini ilan etti. Peygamber (s.a.v)'in Veda Haccı yaptığı yıl müşriklerden hiç kimse hac yapmadı.³⁵¹

³⁴⁹ et-Tevbe 9/3.

³⁵⁰ Buhârî, "Hacc", 132; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 66; İbn Mâce, "Menâsik", 76; Müslim, "Hac", 312.

³⁵¹ Buhârî, "Cizye", 16; "Hac", 63; "Meğâzi", 79; Müslim, "Hac", 134; Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'an*, 10/104-107; İbn Kesir, *Muhtasar İbn Kesir Tefsiri* 2/164-165.

Elmalılı (1878-1942) bu buyrukta o seneki haccın الْحَجَّ الْأَكْبَر “ekber” diye isimlendirilmesinin bir kaç manası olduğunu beyan etmiştir. Birincisi: Umreye “haccı asgar” yani “küçük hacc” denildiği için asıl hacca da “haccı ekber” yani “büyük hacc” denilir. Buna göre Hudeybiye antlaşmasının yapılmasının arkasından hicretin yedinci senesinde yapılan kaza umresine “haccı asgar”, Mekke’nin fethinden sonra İslam’da ilk hac dokuzuncu sene başlamıştır. Dolayısıyla bu mana ile bundan sonra haccı ekber’in her yıl yapılacağı manası çıkmaktadır. Bu anlamda haccı ekber demek hac günü demektir. İkincisi: Her sene yapılan ve her hacda mevcut olan, hac işini meydana getiren fiil ve hareketlerin en büyük bölümü, en esaslı bölümüdür. Buradaki büyüklük bir haccın diğer haclara göre büyüklüğü değil aynı haccın kendi rükünleri arasındaki nispet yönündendir. Üçüncüsü: Hicretin dokuzuncu senesinde Hz. Ebu Bekir’in emirliğinde Müslümanlar ve müşriklerden oluşan büyük topluluğun son kez yapacağı ve berâatin ilan edilmesiyle büyük öneme sahip olan azameti büyük hacc demektir. Bu haccı mutlak manada ekber olarak vasfetmeye yönelik tahsis bulunmaktadır. Çünkü bu özellikte ve bu sûrette, bundan öncede bundan sonrada bir hac olmayacaktır. Haccın büyüklüğünü bu şekilde tanımlamak ise izaha ihtiyaç duymaktadır. Dördüncüsü ise: Hem o sene hem de ertesi sene Hz. Peygamberin yaptığı Veda haccına uygun düşen, İslam’ın şanını yücelten ve izzetli kılan, şirki de alçaltıp zelil kılan ve düşkünlüğünü ortaya koyup açıklayan hac anlamındadır. Şöyle ki yapılan bu ilan ve berâatin asıl hükmü o zaman yerine getirilmiş, İslam’ın kemalini bildiren “...Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet’i beğendim...”³⁵² buyruğu nazil olmuştur.³⁵³ İbn Kesir de buyrukta geçen “Büyük hac günü” ile kast olunanın يوم النحر “kurban bayramı günü” olduğunu çünkü hac menâsiki arasında en faziletli, en açığı ve hepsi içinde en büyüğü olduğunu söylemiştir.³⁵⁴

3.6. MÜŞRİKLER VE MESCİD-İ HARAM

İslam’ın Mekke döneminden itibaren en kutsal mekânlarından biri olan Mescid-i Harâm, sadece coğrafi değil, aynı zamanda tevhid inancının sembolü olarak da önem taşımaktadır. Ancak bu kutsal mekân, uzun yıllar boyunca müşrikler tarafından putlarla

³⁵² el-Mâide 5/3.

³⁵³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/291-293.

³⁵⁴ İbn Kesir, *Muhtasar İbn Kesir Tefsiri* 2/124.

doldurulmuş, şirk inancının merkezi hâline getirilmişti. Tevbe Sûresi'nin yirmi sekizinci ayetinde geçen *“Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Artık bu yıldan sonra Mescid-i Harâm’a yaklaşmasınlar...”*³⁵⁵ emri, bu yönüyle hem dinî temizlik ilkesine hem de İslam’ın kutsal mekânlarını koruma gayesine işaret eder.

Bu ayetle birlikte, müşriklerin Mescid-i Harâm’a girişinin yasaklanması, İslam’ın inanç esaslarını ve kutsal mekânların saygınlığını muhafaza etme amacı taşır. Aynı zamanda bu hüküm, İslam toplumunun artık kendi kimliğini ve ibadet merkezini şirkten ayırma kararlılığını da ortaya koyar.

3.6.1. Müşriklerin Kâbe Görevleri Ve Emaneti Ehline Vermek

İslam öncesi dönemde Kâbe, Mekke müşrikleri tarafından idare edilmekte ve birçok görev – özellikle hac organizasyonu, hacılara su dağıtma (sikâye), Kâbe’nin bakım ve koruması (sidâne) – belirli kabileler arasında paylaştırılmıştı. Bu görevler tarihî ve geleneksel açıdan önemli olsa da, zamanla bu sorumluluklar ehil olmayan kişilerin eline geçmiş, görevler birer şeref ve nüfuz aracı hâline getirilmişti.

Kur’an-ı Kerim’de bu uygulamalara karşı hem tarihî bir düzeltme hem de evrensel bir ilke getirilmiştir. Nisâ Sûresinin elli sekizinci ayetinde Allah, müminlere "emanetleri ehline vermelerini" ve "insanlar arasında adaletle hükmetmelerini" emretmiştir. Bu ilke, yalnızca bireysel değil; kamusal görevlerin, özellikle kutsal mekânların yönetimi gibi sorumlulukların da liyakat esasına göre belirlenmesini emreder.

Tevbe Sûresi on yedi ile on dokuzuncu ayetlerde ise müşriklerin, Kâbe’yi imar etmeleri ve hacılara hizmet etmelerinin, onların Allah katında makbul olmadığını; iman, Allah’a ve ahiret gününe inanma ve cihad gibi temel değerlere sahip olmadıkça bu görevlerin bir anlam taşımadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Ayet-i kerime bu hususu şöyle ifade etmiştir: *"Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz Allah, (her şeyi) işitendir, görendir."*³⁵⁶

Bu ayet-i kerime hüküm bildiren önemli ayetlerden biridir. Bu ayetin kime hitap ettiği açısından çeşitli görüşler mevcuttur: Ali b. Ebi Talip, Zeyd b. Eslem, Şehr b. Havşep

³⁵⁵ et-Tevbe 9/28.

³⁵⁶ en-Nisâ 4/58.

ve İbn Zeyd şöyle söylerler: Bu Müslüman yöneticilere has olarak yapılan bir hitaptır. Bu Peygamber'e (s.a.v) ve onun tayinettiği emir sahiplerine yönelik bir hitaptır.

Bunun, Kâbe'nin anahtarları konusunda Peygamber'e (s.a.v) has olarak söylenmiş bir hitaptır, şeklinde görüşün sahibi ise İbn Cüreyc (öl.150/767)'dir. Hz. Muhammed (s.a.v) bu anahtarı Mekke fethedildiğinde henüz İslam'a girmemiş her ikisi de kâfir olan, Abdüddaroğullarından Osman b. Ebi Talha el-Hacebî el-Abderî ile amcasının oğlu Şeybe b. Osman b. Ebi Talha'dan almıştır. Bunun üzerine Abdulmuttalipoğlu Hz. Abbas, Sikaye görevi ile birlikte Sidâne'yi de almak için anahtarı Hz. Peygamberden istemiştir. Resûlullah (s.a.v) Kâbe'ye girerek içerisinde ki putları kırmış, Hz. İbrahim'in makamını çıkarmış bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur. Daha sonra Hz. Peygamber Osman ve Şeybe'yi çağırarak; Bu anahtarları alın, ebediyen sizin ve soyunuzdan gelen evlatlarınızın yanında kalacaktır. Bu anahtarları sizden, zalimden başkası almaz, demiştir Elmalılı, İbn Kesir ve diğer ilim adamları bu buyruğun nüzul sebebi hakkında en meşhur olan rivayet olduğunu söylemiştir.³⁵⁷

Ayette zahir olan bunun tüm insanlar için genel olmasıdır. Elmalılı da: “*Size emrediyor*” buyruğundan anlaşılan, hükmün bütün mükellefleri kapsadığıdır, demiştir³⁵⁸. Bu buyruk bir yandan idareciler, yöneticiler, kamu çalışanlarını ellerinde bulunan ürünleri ve malları paylaştırıp, yanlışların önüne geçmek, haksızlıkları ortadan kaldırmak, hüküm verirken adaleti elden bırakmamak şeklinde emanet olan meseleleri ihtiva etmektedir. İbn Kesir de (öl.774/1373): Emanetlerin insana vacip olanların tamamını kapsadığını, bunlar içerisinde Allah'ın kulları üzerindeki namaz, zekât, oruç, kefaretlar, adaklar vb. hukukların olduğunu, aynı zamanda bazı kulların bazısı üzerinde ki vedia gibi hakların olması gibi yerine getirilmesini istediği hukukların olduğunu beyan etmiştir.³⁵⁹ İbn Mes'ud'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah yolunda öldürülmek (şehit olmak) bütün günahlara kefarettir. Ancak emanet (hakkı) bundan istisnadır. Emanet, namazdadır, oruçtadır, emanet sözdendir. Emanet, borçtur. Bunların en zor olanı ise insanlara bırakılan (emanetlerin) muhafaza edilmesidir.”³⁶⁰ İmam Kurtûbî (öl.671/1273), bunun icma' olduğunu söylemiştir. İyi kimseler olsunlar ya da olmasınlar

³⁵⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/12; İbn Kesir, *Muhtasar İbn Kesir Tefsiri*, 1/406.

³⁵⁸ A.g.e, 3/12.

³⁵⁹ İbn Kesir, *Muhtasar İbn Kesir Tefsiri*, 1/405.

³⁶⁰ el-Heysemî, “*Mecmaû'z-Zevâid*”, 5/292-293; Ahmed, “*Müsned*”, 1/387.

emanetleri sahiplerine geri vermekte icma'dır. Bu ayetin muktezasına bakıldığında, emanet geri verilir ve ne olursa olsun onun tazminatı ödenir.

Ayeti kerimede geçen: *“ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.”* Buyruğu yöneticilere, emirlere, idareci ve hâkimlere yönelik bir hitaptır. Mana yönüyle ise bütün insanlar bu hitabın içine dâhil olmaktadır.³⁶¹ Peygamber efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Muhakkak adalet ile hükmedenler, kıyamet gününde Rahman'ın sağ tarafında nurdan minberler üzerinde olacaklardır. Bunlar verdikleri hükümlerinde çoluk çocukları hakkında ve yönetimleri altında bulunanlara adalet ile davranan kimselerdir.”*³⁶²

3.6.2. Müşriklerden Kâbe'ye Ehil Olmayanlar ve Ehil Olanlar

İslam öncesi Mekke toplumunda, Kâbe hizmetleri ve hac ibadeti, müşriklerin elinde geleneksel, kabileci ve siyasî bir saygınlık unsuru hâline gelmişti. Kâbe'nin bakımını üstlenen müşrikler, hacılara su dağıtmak ve ev sahipliği yapmak gibi önemli görevleri sürdürmelerine rağmen, bu hizmetleri imanla değil, sosyal güç ve şan amacıyla yerine getiriyorlardı. Kur'an-ı Kerim bu anlayışı Tevbe Sûresinde açık bir şekilde reddetmiştir: *“Allah'a ortak koşanların, kendilerinin küfre sapsmış oldukları açıkça ortaya çıkmışken, Allah'ın mescitlerini imar etmeleri düşünülemez...”*³⁶³ Bu ayet, Kâbe'ye ve mescitlere gerçek anlamda hizmet edebilmenin yalnızca Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı kılan, zekâtı veren ve Allah'tan korkan kimseler için mümkün olduğunu ifade eder. Böylece iman, ibadethanelere hizmetin temel ölçütü olarak belirlenmiştir. Müşriklerin görünürdeki hizmetlerinin, Allah katında bir değer taşımadığı bildirilmiş; “ehil olan” kavramı, yalnızca teknik yeterlilikle değil, aynı zamanda inanç ve takvâ ile tanımlanmıştır.

Ayet-i kerimede bu hususta şöyle buyrulmaktadır: *“Onlar, Mescid-i Haram'ın hizmetine ehil olmadıkları halde müminleri oraya sokmaktan alıkoyuyorlar. Allah onlara nasıl azap etmesin? Mescid-i Haram'ın gerçek yöneticileri, ancak Allah'a karşı gelmekten sakınanlardır. Fakat onların çoğu bunu bilmez.”*³⁶⁴

³⁶¹ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 6/423-428.

³⁶² Müslim, “İmâre”, 18; Nesâî, “Âdabu'l-Kudât” 1; Ahmed, “Müsned”, 2/160-203.

³⁶³ Et-Tevbe 9/17.18.

³⁶⁴ el-Enfâl 8/34.

Şirkten korunarak bir tek Allah’a kulluk eden halis kullardan başkasının Mescidi Haramda velayet hakları olamaz. Buna hakları olanlar ve orada tasarruf etme hakkına sahip olanlar sadece tevhidi düşünceye sahip olan ve ibadetlerini ihlas ile yerine getirecek olan muvahhit Müslümanlardır.

“fakat onların çoğu bunu bilmezler.” Yani bazı müşrikler kendilerinin liyakatsiz olduğunu, Mescidi Haram’a ehil olmadıklarını aksine ehil olanların muvahhit müslümanlar olduğunu ve bu sebeple sırf bir zorbalık ile ona müdahale etmekte olduklarını bilirler. Ve çoğu bunu bilerek inatla yapsalar da işin iç yüzünü bilmeden “Kâbe’nin ehil ve müteveli olanları biziz, bundan dolayı dilediğimizi Beytullah’a sokar dilediğimizi sokmayız.” derler. Cahillikleri sebebiyle çoğu bilgisizlikten bir kısmı da bilinçli olarak inatlarından Müslümanları Kâbe’yi ziyaret etmekten, tavaf ve diğer menâsikten engelliyor onların oraya girmelerine mani oluyorlardı.³⁶⁵

*“Allah onlara niye azap etmesin? Yani, Onların azap edilmelerine engel yoktur. Çünkü onlar birçok kötü ameli ve azap gerektiren işleri yapmaları nedeniyle azaba müstahak olmuş kimselerdir. İbn Kesir aslında bunların azap ehli olduklarını ancak Allah Resûlü (s.a.v.)’in makamının bereketi ile bu azabın vuku’ bulmadığını, fakat Bedir günü Allah müşriklerin önde gelenlerinin ve yiğitlerinin öldürülmesi sûretiyle azabını onlara tattırdığını söylemiştir. İbn Ebi Hatem, İbn Abbas’tan şöyle söylemiştir: “Sen içlerinde oldukça Allah onlara azap etmez, tövbe edip dururken de Allah onlara yine azap etmeyecektir.”*³⁶⁶ dedi sonra Ehli Şirk’i bundan istisna etti. Dolayısıyla mana şöyledir: Allah, müşriklere, Müminleri Mescidi Haram’ın ehliken orda namaz kılmaktan ve tavaf etmekten alıkoydukları halde nasıl azap etmesin.³⁶⁷

3.6.3. Müşriklerin Mescid-i Haram’a Girmelerinin Yasaklanması

İslam’ın Mekke döneminden itibaren en kutsal mekânı olan Mescid-i Harâm, tevhid inancının simgesi ve Kâbe’nin çevresinde şekillenen ibadet merkezidir. Ancak bu mukaddes mekân, uzun yıllar boyunca müşriklerin elinde bir şirk merkezi hâline gelmiş, çeşitli putlar yerleştirilmiş ve asli amacından saptırılmıştır. Bu durum, İslam’ın inanç ve ibadet sistemine aykırı olduğu gibi, tevhidin temsil edildiği bir mekânda şirk uygulamalarının sürdürülmesi kabul edilemezdi.

³⁶⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4/248

³⁶⁶ el-Enfâl 8/33.

³⁶⁷ İbn Kesir, *Muhtasar İbn Kesir Tefsiri* 2/102-103.

Bu sebeple, Tevbe Sûresinde şu hüküm açıkça bildirilmiştir: *“Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Bu yıldan sonra artık Mescid-i Harâm’a yaklaşmasınlar...”*³⁶⁸ buyruğu ile birlikte müşriklerin Mescid-i Harâm’a girmesi yasaklanmış, kutsal mekânın manevî temizliğinin korunması hedeflenmiştir. Ayette geçen “rics” (pislik) ifadesi, müşriklerin inanç yapılarının manevi yönden İslam inancına aykırı olduğunu ve bu durumun Allah’ın evi olan Kâbe’nin çevresinde yer alamayacağını ortaya koyar. Bu yasak, sadece fiziki bir kısıtlama değil; aynı zamanda tevhidin merkezini şirkten arındırma hamlesidir.

Allah’ın bu husustaki buyruğu şöyledir: *“Ey iman edenler! Bilin ki Allah’a ortak koşanlar pislîğe batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm’a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan endişe ederseniz, unutmayınız ki Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir. Allah bilmekte, hikmetle yönetmektedir.”*³⁶⁹

Ayeti kerime de geçen نَجَسٌ “pislik” kelimesi hakkında âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Katade ve başkaları onların cünüp olması sebebiyle böyle hitap edildiğini savunmuş ve yıkanmasının hükmünün de yıkanma olmadığını beyan etmişlerdir. İbn Abbas ve başka bir kısım da o müşrikleri pis yapan şeyin şirkin kendisi olduğunu savunmuştur. Bu görüşler doğrultusunda kâfir kimsenin Müslüman olması durumunda gusletmesinin vacip olduğu hükmüne varılmış olur. Cessâs (öl.370/981) şöyle söylemiştir: نَجَسٌ “pislik” kelimesinin kullanılış sebebi onların inancının necasetten sakınılması nasıl gerekiyor ise öyle sakınılması gereken bir inanç olduğu içindir. Bundan dolayı Allah Teâlâ onları necis yani pislik olarak adlandırmıştır. Dini terminolojide necâset kelimesi iki anlama gelmektedir. Bunlardan biri maddi pisliklerin necaseti, diğeri ise günahların necaseti yani pislîğidir.³⁷⁰ *“Artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm’a yaklaşmasınlar.”* buyruğunda Mescidi Harâm’dan maksat harem bölgesinin tamamıdır. Öyleyse müşriklerin harem bölgesinin tamamına girmesi haram hükmüne tabi olmuştur. Müşriklerden bir elçi gelecek olursa Hz. Peygamber ve ya yetkili kişi, devlet başkanı vs. onunla Haram bölgesi dışında görüşür. Müşrik bir kimse gizlice Harem bölgesine girip de sonra ölse gömülmüş olsa da kabri açılır ve cesedi ve ya kemikleri Harem dışına çıkarılır. Çünkü müşriklerin bu bölgeyi vatan edinme gibi bir hakları yoktur. Cessâs ise Bu buyruğun iki manaya gelme ihtimali olduğunu söylemiştir:

³⁶⁸ et-Tevbe 9/28.

³⁶⁹ et-Tevbe 9/28.

³⁷⁰ el-Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’an*, 3/114-116.

Buyrukta geçen yasak Mekke'ye ve diğer mescitlere girmeleri yasaklanan müşrikler hakkındadır. Bu da onların zimmilik antlaşması olmadığı içindir. Ya müslüman olacak ya da kılıçtan geçirileceklerdi. Bunlar müşrik Araplardı. Yahut hac için Mekke'ye girmeleri yasaklanmıştı. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v.) Hz. Ebu Bekir'i hac emiri olarak görevlendirdiği yılda Kurban Bayramının ilk günü Hz. Ebu Bekir ultiyatı müşriklere okuyup ilan edecekler ile beraber Ebu Hureyre'yi Kurban bayramının ilk gününde Mina'ya göndermiş, onlar da orada bulunanlara, "bu yıldan sonra artık hiçbir müşrik haccetmeyecektir!" buyruğunu duyurmuşlardır. Hz. Ebu Bekir, müşrikler ile yapılmış antlaşmaların iptal olduğunu orada bulunan kimselere ilan etmiştir. Sonra ki yıl Hz. Peygamber'in haccettiği sene ise hiçbir müşrik haccetmemiştir. Hz. Ali'nin anlattığına göre Hz. Peygamber, Berâe sûresini tebliğ ederken kendisi "Bu yıl hiçbir müşrik haccetmesin..." duyurusunda bulunmuştur. Buda "*Artık müşrikler Mescidi Haram'a yaklaşmasınlar*" buyruğu ile Mescidi Haram'a girmenin yasaklandığına delalet etmektedir.³⁷¹

Kâfirlerin Mescidi Haram'a ve mescitlere girmeleri hususunda Medinelilerin görüşü, ayetin hükmünün umumi olduğu ve başka mescitleri de başka müşrikleri de kapsadığı yönündedir. Ayeti kerimede Allah, müşrikleri pislik, necis olarak nitelemiştir. Öyleyse müşrik kişi ya bizzat necistir ya da hüküm itibarıyla yaklaştırılmaması gerekmektedir. Buna göre her halükârda müşriklerin mescide yaklaştırılmaması gerekmektedir. Bunun nedeni ise uzaklaştırma gerekçesi sayılan illettir. O da müşriklerde bulunan bir vasıftır.

Ayeti kerimede geçen, "*onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar*" buyruğu ile alakalı iki görüş bulunmaktadır: Bir görüşe göre bu yıl, Hz. Ebu Bekir'in hac emirliği yaptığı dokuzuncu yıldır. Diğer görüşe göre ise, onuncu yıldır. "*Eğer yoksulluktan endişe ederseniz*" buyruğundan anlaşıldığına göre, müşrikler hacca gelmekten engellenince şeytan Müslümanların içine fakirlik vesvesesini verdi. Çünkü müşrikler ticaret ürünleri vs. getirip mali yönden kar ve fayda sağlardı.

"Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir." Buyruğu rızkın ancak Allah'ın lütuf ve ikramı ile olduğuna delil teşkil etmektedir. İkrime de şöyle söylemiştir: Allah bol yağmur, bitki ve verimli arazi ile onları zengin kıldı. Böylece Yemen bölgesinde Tebele ve Cüreş, ürünlerini bol vermeye başladı. Bu ürünleri Mekke'ye bolca taşıyıp getirdiler.

³⁷¹ el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3/116-117.

Necid ve San'a ve başka Araplardan İslam'a girenler ile hac ve ticaretleri sürdü. Bunların dışında Allah cihad ve zaferler ile onlara ikramda bulunarak onları lütfu ile zengin kıldı.³⁷² Zariyat süresinde ve başka birçok ayeti kerimede de buna deliller vardır. *“Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım. Onlardan bir rızık istemiyorum, beni doyurmalarını da istiyor değilim. Şüphesiz rızık veren, sarsılmaz gücün sahibi olan yalnızca Allah'tır.”*³⁷³

3.6.4. Müşrikler ve Mescit İmarı

İslam dini, mescitlerin yalnızca fiziki değil, aynı zamanda manevî anlamda da imar edilmesini öngörür. Mescitler, Allah'a kulluk bilincinin yaşandığı, tevhidin sembolü olan mekânlardır. Bu nedenle, bu kutsal alanların kimler tarafından ve hangi inanç temeliyle imar edileceği büyük bir önem taşır. Kur'an-ı Kerim, özellikle müşriklerin mescit imarındaki rollerini sorgulayan ve bu konudaki ölçüyü belirleyen şu ilahi hükmü bildirmiştir: *“Allah'a ortak koşanların, kendilerinin küfre sapsmış oldukları açıkça ortaya çıkmışken, Allah'ın mescitlerini imar etmeleri düşünülemez...”*³⁷⁴ Bu ayet, mescit imarının yalnızca yapı inşa etmekle değil, iman, ibadet ve samimi kullukla ilişkili bir sorumluluk olduğunu ortaya koyar. Müşriklerin Allah'a ortak koşmaları, onları bu kutsal göreve ehil olmaktan uzaklaştırır. Ardından gelen 18. ayette ise gerçek mescit imarcıları tanımlanır: Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve sadece Allah'tan korkan kimseler.

Bu bağlamda mescit imarının yalnızca fiziksel bir eylem değil, aynı zamanda inanca ve takvâyâ dayalı bir sorumluluk olduğunu, müşriklerin bu görevden neden dışlandıklarını ve müminlerin mescitlere yaklaşımındaki temel ilkeleri Kur'anî perspektifle ele alalım.

Ayet-i kerimede Allah c.c şöyle buyurmaktadır: *“Müşrikler, inkârlarına bizzat kendileri tanıklık edip dururken, Allah'ın mescitlerini onarıp şenlendiremezler. Onlar, yapıp ettikleri boşa giden kimselerdir ve onlar ebedî olarak ateşte kalacaklardır.”*³⁷⁵

Bu ayetin yorumu hakkında farklı görüşler vardır. Bunlardan biri, Bundan sonra artık müşriklerin Mescidi Haram'a gelmelerine müsaade edilmemesi kararının ardından

³⁷² Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 10/152-161.

³⁷³ ez-Zâriyât 51/56-58.

³⁷⁴ et-Tevbe 9/17.

³⁷⁵ et-Tevbe 9/17.

haccetme yetkisi ile haccetme imkânı kalmamıştır. Bu buyruk ile müşriklerin ellerinde bulunan sikâye, sidâne, rifâde gibi görevleri yerine getirmeye ehil olmadıkları. Asıl ehil olanların Müslümanlar olduğu açıklanmıştır. Öyleyse Müslümanların mescitler hakkındaki hükümleri yerine getirmesi ve müşriklerin mescitlere girmesini engellemeleri gerekmektedir. Ayette geçen مساجد sözcüğünü bazı kıraat âlimleri müfret okuyarak Mescidi Haramı sadece kastetmişlerse de bazı kıraatlerde cemi' okuyarak genel bir anlam vermiş ve tüm mescitleri bu hükme dâhil etmişlerdir. Çünkü bu daha umumi, daha genel bir ifadedir. Özel olan da genel mananın içine girer. Bunun yanı sıra çoğul anlam taşıyan kıraat ile de Mescid-i Haramın kast olunması mümkündür. Bu da kullanılan kelimenin cins isim olmasıyla mümkün olmaktadır. Her iki anlama da gelmesi yönünden çoğul kullanımı daha doğrudur. İbn Abbas, ayette geçen شَاهِدِينَ “Şahitler iken” ifadesinin: Onlar kendi haklarında kâfir oldukları yönünde şahit oldukları, yaratılmış olduklarını bilip durdukları halde kendi elleri ile yapıp durdukları putlarına secde edip ibadet etmeleridir, anlamında olduğunu söylemiştir.³⁷⁶

Elmalılı (1878-/1942) da şu açıklamalarda bulunmuştur: Mescidi imar etmekten iki mana anlaşılır. Bunlardan bir mana binanın tamiri ve yenilenmesi, diğer mana da mescidin ziyaret edilip içinde ibadet edilmesidir. Umre de Beytullah'ı ziyaret etme manasında olup imar kelimesi ile aynı köktendir. Sık sık mescitlere giden, içlerinde sıklıkla duran kişilerde aynı kökte gelen “Ummar-ı Mesâcid” diye adlandırılmıştır. Bu neden ile mescidin imarı, mamur hale gelmesi, hem binasının bakımı hem de cemaate devam edenlerin çokluğu iledir. Bunların biri umranı maddî öteki umranı manevidir. Mescitlerin imarı Allah'ın rızasını isteyerek içlerinde ibadet, ilim ve itaatte bulunularak mescitlerin yapılmasındaki ana gayeden uzaklaşmadan dünyalık konuşmak veya mescitlerin yapılış amacıyla uyuşmayan şeylerden uzak durmak sûretiyle mümkündür. Ayeti kerime de müşriklerin yaptığını geçersiz saymış imarlarını kabul etmemiştir³⁷⁷. Cessâs (öl.370/981) ise, Mescidin imarı iki şekilde olur. Biri, orayı mescidi ziyaret edip orada durmak ile diğeri ise mescidin yıkık döküğü varsa onu tamir edip onarmak ve sıfırdan mescit inşa etmek, demiştir. Şöyle ki mescit ziyaretinde bulunan kimseler söz konusu olunca اعتمر kelimesi kullanılırken, Beytullah'ı ziyaret için العمرة kelimesi kullanılır. Mescitlere çok uğrayıp orada kalan kimseler için ise فلان من عمَّار المساجد “Falan

³⁷⁶ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*,10/132-134.

³⁷⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*,4/319-320.

kişi mescitleri imar edenlerdendir” denir. Bir şahsın meclisine sıkça uğrayarak orada bulunan kimse için de *فلانٌ يعمر مجلس فلان* denir. Ayeti kerimenin lafzı her iki manayı da ihtiva ettiği için kâfirlerin mescit inşa etmesini, mescide girmesini, bakım ve onarımıyla ilgilenmesini yasaklaması gerekmektedir.³⁷⁸

3.6.5. Mescitleri İmar Edenler

Mescitler, İslam toplumunun inanç, ibadet ve birlik temelinde şekillendiği kutsal mekânlardır. Bu yönüyle mescitleri imar etmek, yalnızca onların fiziki yapısını inşa etmek değil; aynı zamanda bu mekânların ruhunu yaşatmak, ibadetleri ihya etmek ve toplumun manevî yapısını güçlendirmek anlamına gelir. Kur’ân-ı Kerim, bu önemli görevi üstlenebilecek kimseleri iman, ibadet ve sorumluluk bilinciyle tanımlar. Tevbe Sûresi on sekizinci ayette şöyle buyrulmaktadır: *“Allah’ın mescitlerini, ancak Allah’a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah’tan başkasından korkmayan kimseler imar ederler. İşte doğru yola ulaşanlardan olmaları umulanlar bunlardır.”*³⁷⁹ Bu ayet, mescitleri imar etmenin gerçek anlamını ortaya koyar. Mescit hizmeti, sadece taş ve topraktan ibaret bir yapı değil; imanın, kulluğun ve toplumsal sorumluluğun bir tezahürüdür. Bu bağlamda, mescitlerin gerçek imarcıları; samimi iman sahipleri, ibadetlerini yerine getirenler ve Allah’a karşı sorumluluk bilincine sahip olanlardır.

Allah c.c şöyle buyurmaktadır: *“Allah’ın mescitlerini ancak Allah’a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah’tan korkup çekinen kimseler imar edebilirler. İşte bunların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur.”*³⁸⁰

Ayetten de anlaşıldığı üzere mescitleri imar etme işi ancak müminlerin işidir. Şöyleki Allah adeta mescit imar edenin vasıflarını iman ve islamın şartlarına bağlamıştır. Ebu Said el-Hudrî ’den Resûlullah’ın (s.a.v.) şöyle dediği rivayet edilmektedir: “Siz, bir adamın mescitlere gelme itiyadı içerisinde olduğunu görürseniz onun iman sahibi bir kimse olduğuna şahitlik ediniz.” Çünkü Allah: *“Allah’ın mescitlerini ancak Allah’a ve ahiret gününe iman eden... Kimseler imar eder”* diye buyurmuştur.³⁸¹ *“yalnız Allah’tan korkup çekinen kimseler”* yani, bir kişi kendisine ibadet olunanlar, içinden Allahtan başka

³⁷⁸ el-Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’an*, 3/113-117.

³⁷⁹ et-Tevbe 9/18.

³⁸⁰ et-Tevbe 9/18.

³⁸¹ Tirmizî, “Tefsir”, 9; İbn Mâce, “Mesâcid”, 19; Dârimî, “Salât”, 23; Ahmed *Müsned*, 3/ 68,76.

hiçbirinden korkmuyorsa anlamındadır. Çünkü Allah'tan başkasından da korkmayan müslüman yoktur. Müşriklere gelince, onlar putlara tapıyor, onlardan korkuyor, onlara ümit besliyorlardı. Dolayısıyla inanç yönünden Allah'tan başka hiçbir kimseden korkmayan anlamındadır.³⁸²

3.7. MÜŞRİKLERE DUA ETMENİN HÜKMÜ

İslam inancında dua, hem ibadet hem de Allah'a teslimiyetin en samimi tezahürüdür. Ancak bu ibadetin kim için ve hangi niyetle yapıldığı, inanç sistemi açısından önem taşır. Özellikle müşrikler yani Allah'a ortak koşanlar hakkında yapılacak duaların hükmü, Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in uygulamalarında belirli sınırlarla açıklanmıştır.

İman etmeyen ve şirk üzere ölmüş kimseler için bağışlanma dileminin İslam inancıyla bağdaşması söz konusu değildir. Nitekim Hz. İbrahim'in babası için yaptığı duanın, şirk üzere öldüğü kesinleştikten sonra Allah tarafından reddedildiği de yine aynı bağlamda Kur'an'da bildirilmiştir³⁸³. Buradan hareketle, müşrikler için dua etmenin hükmü; hayattayken hidayet dileğiyle sınırlı, ölümden sonra ise bağışlanma talebi açısından yasak olarak değerlendirilmiştir.

Kur'an bu hususta şöyle buyurmuştur: *“Müşriklerin cehennemlik oldukları müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar peygamber de müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler.”*³⁸⁴

Müfessirlerin çoğunluğu bu ayetin Ebu Talip hakkında nâzil olduğunu nakletmişlerdir. Said el-Müseyyeb'den (öl.94/713) rivayet edildiğine göre o, babasından şöyle söylediğini aktarmaktadır: Ebu Talip'in vefatı yaklaşınca, Resûlullah (s.a.v.) yanına geldi. Yanında, Ebu Cehil ile Abdullah b. Ebi Umeyye b. el- Muğire 'nin de olduğunu gördü. Allah Resûlü (s.a.v.) buyurdu ki: Amcacığım, “lâ ilâhe illallah” de. Bu cümle vesileyle sana Allah'ın yanında lehine şahitlikte bulunabilirim.”³⁸⁵ Ebu Cehil ile Abdullah b. Ebi Umeyye, Ebu Talip'e yönelik olarak şöyle demişlerdir: “Ey Ebu Talip, sen Abdulmuttalib'in dininden mi yüz çevireceksin?” Bu sözlerle onu Resûlullah'a karşı tavrını değiştirmeye ikna etmeye çalışmışlardır. Ancak Resûlullah (s.a.v.) bu teklifi

³⁸² Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*,10/134-135.

³⁸³ et-Tevbe 9/114.

³⁸⁴ et-Tevbe 9/113.

³⁸⁵ Buhârî, “Menâkibu'l-ensâr”, 40; Ahmed “Müsned”, 5/433.

tekrarlamaya devam etmiş, Ebu Talip ise nihayetinde onlara, kendisinin Abdulmuttalib'in dini olan putperestlikten yana olduğunu söylediği son ifadesine kadar bu tartışma devam etmiştir. Ancak tevhid kelimesini söylemeyi kabul etmedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle karşılık verdi: "Allah'a yemin ederim ki, bana mağfiret dilemekten menedilmediğim sürece senin için Allah'tan mağfiret dilemeye devam edeceğim." Bu sözlerin ardından, Allah tarafından bu konuda bir hüküm içeren ayetler indirildi *"Müşriklerin cehennemlik olduklarının müminler arasında kesinleşip açıkça anlaşılmasının ardından, akrabalık bağları ne olursa olsun, Peygamber ve müminler onların bağışlanmaları için dua edemezler."*³⁸⁶ Allah hidayetini kendi rızası ile olacağını haber vererek şu buyruğunu da inzal etmiştir: *"Kuşkusuz sen istediğini hidayete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidayete erdirir ve hidayete erecek olanları en iyi O bilir."*³⁸⁷ Ayeti kerime Hz. Peygamberin, amcası için vefatından sonra dua etmesini reddetmiştir.³⁸⁸ Öyleyse müşrik kimselere vefatlarından sonra mağfiret dilemek caiz değildir. Ancak hayatta iken Allah'tan hidayet için dua edilebilir. Şöyle ki: Abdullah b. Mes'ud'dan rivayet edildiğine göre, Peygamber'in (s.a.v.) kavmi tarafından yüzüne vurulup kanlar aktığı esnada, O'nun Allah'a şu duayı yaptığı bildirilmiştir: "Rabbim, kavmime mağfiret eyle, çünkü onlar bilmiyorlar." diyen bir Peygamberin halini naklederken onu görür gibiyim.³⁸⁹

Ayeti kerimede geçen mağfiret dilemek ile kast olunanın cenaze namazı olduğu da söylenmiştir. Birçok ilim ehli, Kişinin hayatta bulundukları müddetçe inkârcı anne ve babasına dua etmesinde, onlar için mağfiret dilemesinde bir mahzur yoktur. Ancak ölenlerden ümit bütünüyle kesilmiş olduğundan onlara dua edilemez.³⁹⁰

Bazı rivayetlerde de, bu ayetin Mekke fethinden sonra Hz. Peygamber'in annesi Âmine'nin kabrini ziyaret ederek ona istiğfar etmekten dolayı nazil olduğu kaydedilmiştir. Bazıları da bunun *"Onlar için ister bağışlanma dile, ister dileme (fark etmez.) Onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen de, Allah onları asla affetmeyecektir..."*³⁹¹ Buyruğu hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Abdullah b. Abbas'tan gelen bir rivayete göre bazı müslümanlar "Hz. İbrahim'in babasına istiğfar

³⁸⁶ et-Tevbe 9/113.

³⁸⁷ el-Kasas 28/56.

³⁸⁸ Buhârî, "Cenâiz", 81; Müslim, "İman", 39; Nesâî, "Cenâiz", 102.

³⁸⁹ Buhârî, "Enbiyâ", 54; Müslim, "Cihâd", 105; İbn Mâce, "Fiten", 105.

³⁹⁰ Kurtûbî. *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 10/398-400.

³⁹¹ et-Tevbe 9/80.

ettiği gibi biz de ölmüşlerimize istiğfar edelim demişlerdi. Bundan dolayı nazil olduğu da söylenmiştir. Burada istiğfardan maksadın namaz olduğunu söyleyen âlimlerde vardır.

“Müşriklerin cehennemlik oldukları müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra...” buyruğu ile ilgili olarak yapılan bu açıklama, ya küfür halinde öldükleri bilinmek yahut da bu şekilde ölecekleri hakkında vahiy gelmiş olmak şeklinde olması mümkündür. Bundan anlaşıldığına göre kâfir olarak öleceği hakkında vahiy gelmemiş ve hala hayatta olan kâfirler için iman nasip olması ümit edildiğinden onlar hakkında istiğfarda bulunmak daima caiz olacaktır. Hz. İbrahim’in babası için istiğfarı da bu yönde olmuştur. *“İbrahim’in, babası için af dilemesi, sadece ona verdiği bir söz yüzündendi. Onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzaklaştı. Şüphesiz İbrahim, çok içli, yumuşak huylu bir kişiydi.”*³⁹², *“İbrahim, şöyle dedi: “Esen kal! Senin için Rabbimden af dileyeceğim. Şüphesiz O, beni nimetleriyle kuşatmıştır.”*³⁹³ Kendisine babasının Allah’a düşman bir kişi olduğu açıklanınca da istiğfar etmekten vazgeçti ve uzak durdu. Öyleyse babası hakkında ki vaat, onun hayatta olması ve iman etmesinin ümit edilmesi şartıydı. Demek ki Allah düşmanları hakkında dua ve istiğfarın makbul olma ihtimali olsaydı İbrahim’in as duası kabul edilirdi. Anlaşıldığı üzere cehennem ehli olduğu belli olan kimselere Peygamberin de müminlerin de istiğfarda bulunmaları caiz değildir.

3.8. NİKÂHTA İMAN ESASI VE MÜŞRİKLERLE EVLİLİK YASAĞI

Kur’ân-ı Kerîm, aile kurumunun sağlam bir iman temeli üzerine inşa edilmesini emretmiştir. Bu bağlamda Bakara sûresi 221. ayette, Müslüman erkeklerin müşrik kadınlarla ve Müslüman kadınların müşrik erkeklerle evlenmeleri kesin bir dille yasaklanmıştır. Ayette, müşrik bir kadın ya da erkeğin cazip görünmesi ihtimaline rağmen, iman sahibi bir köle veya cariye onlardan daha hayırlı olduğu vurgulanmaktadır. Böylelikle nikâhta esas ölçünün dünyevî statü değil, iman ve takvâ olduğu ortaya konmuştur. Bu ilahî düzenleme, müminlerin aile yapısını korumayı, nesillerin iman üzere yetişmesini ve toplumun dinî kimliğinin muhafazasını hedeflemektedir.

³⁹² et-Tevbe 9/114.

³⁹³ Meryem 19/47; Ayrıca bkz: el-Mümteherine 60/4; eş-Şuarâ 26/86.

Ayet-i kerime şöyledir: “İman etmedikleri müddetçe Allah’a ortak koşan kadınlarla evlilik yapmayın. Allah’a ortak koşan kadın hoşunuza gitse bile, mü’min bir cariye Allah’a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır. İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı nikâhlaymayın. Allah’a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse bile; iman eden bir köle, Allah’a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır. Onlar ateşe çağırırlar, Allah ise izniyle, cennete ve bağışlanmaya çağırır. O, insanlara âyetlerini açıklar ki, öğüt alıp düşünsünler.”³⁹⁴

Nikâhın sözlük manası bir şeyi bir şeye eklemek, katmak anlamından alınma olarak sözlük örfünde, zinanın zıddı olan ve cinsel birleşmeyi meşru kılan sözleşme manasında kullanılır. Istılahta ise, “kadının kadınlığından istifade etme üzerine kurulan bir sözleşme” diye tanımlanır.³⁹⁵

Ayet-i Kerime’nin nüzul sebebine göre Mukâtil bu ayetin Ebû Mersed el-Ğanevî hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Resûlullah (s.a.v.) onu Mekke’ye, ashabından bir adamı getirmek üzere görevlendirmişti. Bu zatın Anak adında Mekke’de cahiliye dönemindeyken sevdiği bir kadın vardı. Bu kadın ona geldi. Oda kadına: “İslam cahiliye döneminde olanı haram kılmıştır, deyince kadın: Ozaman benimle evlen, dedi. Bu sefer: Resûlullah’dan izin almadığım müddetçe yapmam dedi Peygamberin yanına vardı ve izin istedi. Hz. Peygamber bu talebine olumsuz cevap vererek bu evliliğe izin vermedi. Çünkü kadın müşrikti.³⁹⁶

Müfessirler bu ayetin tefsiri hakkında farklı görüşlere sahiptir. Katâde ve Said b. Cübeyr’in görüşüne göre bu ayetin lafzı, bütün kâfir kadınlar için geneldir. Ancak Maide süresi beşinci ayet bu hususi hükmü beyan ederek buradaki ehli kitap kadınlarını bu kapsamdan çıkarmıştır. İshak b. İbrahim el- Harbi de (öl.285/899) bazılarının Bakara suresinde ki bu ayeti nesh edici, Mâide suresinde ki beşinci ayeti de mensuh olarak kabul ettiklerini ve bu şekilde Kitap ehli olsun veya olmasın bütün müşrik kadınlarla nikâhlanmayı haram kabul ettiklerini ifade etmiştir.³⁹⁷ en-Nehhâs (öl. 338/950) Bakara suresinin bu ayetinin Maide suresinde bulunan ayeti neshedici olmasının imkânsız olduğunu, bunun nedeninin ise Bakara süresinin Medine’de nazil olan ilk sure olması, Maide suresinin ise son nazil olan surelerden olmasından ötürü olduğunu, dolayısıyla

³⁹⁴ el-Bakara 2/221.

³⁹⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/103.

³⁹⁶ Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l- Kur’an*, 3/454.

³⁹⁷ Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l- Kur’an*, 3/455,456.

sonra gelenin önce geleni nesh edebileceğini söylemiştir. Kimi müfessirler de bu iki ayet arasında herhangi bir zıtlık ve çatışma olmadığını söylemiştir. Çünkü lafzın zahiri olan şirk ifadesinin kitap ehlini kapsamadığını söylemişlerdir. “*Ne Kitap ehlinde inkâr edenler ve ne de Allah’a ortak koşanlar, Rabbinizden size bir iyilik gelmesini isterler. Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, büyük lütuf sahibidir.*”³⁹⁸, “*Kitap ehlinde inkâr edenler ile Allah’a ortak koşanlar, kendilerine apaçık delil gelinceye kadar (küfürden) ayrılacak değillerdir*”³⁹⁹. Buyruklarında da görüldüğü gibi Allah lafız yönünden ayırım gözetmiştir. Atfin manası zahirî manasına gelince atfeden ve atfedilen birbirinden ayrı olmalıdır. Dolayısıyla “Şirk” adı nas değil umumi bir lafızdır. Şayet: “*Onlar ateşe çağırırlar*” buyruğundan yola çıkarak onların nikâhlanmalarının haram kılınış illetini ateşe davet etmeleri olarak tespit edilmektedir, denilirse buna şöyle cevap verilir: Bu, “*Allah’a ortak koşan kadın hoşunuza gitse bile, mü’min bir cariye Allah’a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır.*” buyruğunun illetidir. Çünkü cehenneme müşrik davet eder. Bu da bütün kâfirler hakkında geçerli bir illettir. Mü’min ise kayıtsız şartsız kâfirden daha hayırlıdır.⁴⁰⁰

Elmalılı’ya göre, Kur’an dilinde müşrik iki anlama gelir. Bunlardan biri zahiri, diğeri ise hakikidir. Zahiri müşrik, açıktan açığa Allah’a ortak koşan, birden fazla ilah olduğu kanaatinde olan kimselerdir. Bu anlama göre, Kitap ehline müşrik denmez. Hakiki müşriğe gelince onlar, tevhidi ve İslam dinini gerçekten inkâr edenlerdir. Bu manaya göre, Kitap ehli olan Yahudiler ve Hristiyanlar da müşriktirler. Çünkü dıştan tevhide inandıklarını iddia etmelerine rağmen, gerçekte Allah’ın çocuğu olduğuna inanmaktadırlar. Hristiyanlarda teslis inancı vardır ve “Mesih, Allah’ın oğludur” derler. Yahudiler ise “Üzeyir Allah’ın oğludur” derler. Böyle demekle beraber tevhide inandıklarını da iddia ederler. Öyleyse her ikisi de dıştan müşrik değillerse de hakikatte müşriktirler. Bundan dolayı mutlak olarak müşrik denildiğinde ve özellikle iman karşılığında söylendiğinde mutlak anlamı üzere kullanılmış demektir. Bu durumda genel anlamda kâfirleri kapsar.⁴⁰¹ Yukarıda da zikrettiğimiz Bakara süresinde⁴⁰² geçen ayet buna delildir.

³⁹⁸ el-Bakara 2/105.

³⁹⁹ el-Beyyine 98/1.

⁴⁰⁰ Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmî'l- Kur'an*, 3/456-458.

⁴⁰¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/103-104.

⁴⁰² el-Bakara 2/105.

Allah'ın “Nikâhlamayın” buyruğu, müslüman kadını müşrikle evlendirmeyin, manasındadır. Ümmet, bir müşriğin mü'min bir kadınla hiçbir şekilde ilişki kuramayacağı üzerinde icma etmiştir. Çünkü bu İslam adına düşüklük ifade eder. Aynı zamanda ayeti kerimede velinin olmaması halinde nikâh olmayacağına dair delil vardır. Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Velisiz nikâh olmaz”⁴⁰³

“Allah'a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse bile; iman eden bir köle, Allah'a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır” Burada iman eden bir köleden maksat mü'min erkektir. Mü'min cariyyeden maksat ise mü'min kadındır. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Bütün erkekleriniz Allah'ın kullarıdır, bütün kadınlarınız da Allah'ın cariyeleridir.”⁴⁰⁴

“Onlar ateşe çağırırlar” buyruğu müşrik erkeklerle müşrik kadınlara işarettir. Yani onlar ateşi, cehennemi gerektiren fiil ve işleri yapmaya çağırırlar. Onlarla arkadaşlık yapmak, onlarla oturmak, onlarla yiyip içmek birçok hususta onların hevalarına uymaya sevk eder. Yetiyecek olan nesli de bu müşriklerin terbiye etmesi söz konusu olacaktır. Buda müslüman neslin küfür üzere yetişmesine sebep olacaktır ki buna müsaade etmek söz konusu olamaz.

“Allah ise izniyle, cennete ve bağışlanmaya çağırır” yani cennet ehlinin amellerini işlemeye davet eder demektir.⁴⁰⁵

⁴⁰³ Buhârî, “Nikâh” 36; Ebû Dâvûd, “Nikâh” 18,19; Tirmizî, ““Nikâh” 14; İbn Mâce, “Nikâh” 15; Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 3/457-465.

⁴⁰⁴ Müslim, “Elfâz” 13.

⁴⁰⁵ Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*, 3/473.474.

SONUÇ

Hız. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberlik mücadelesi Mekke ve Medine döneminde önemli farklılıklar göstermiştir. Bu iki dönem içerisinde İslam'ın yayılma süreci ve Hız. Muhammed'in uygulamış olduğu stratejiler belirgin farklılıklara sahiptir. Bakıldığı zaman Mekke döneminde İslam açık ve gizli bir şekilde tebliğ edilmiş, ancak müşriklerin baskılarından dolayı temkinli ve sabırlı hareket edilmiştir. Çünkü Müslümanlar sayıca azdı ve ekonomik, sosyal, siyasi güçleri yoktu. Mekkeli müşrikler Müslümanların bu azlığından, güçsüzlük ve siyasi zayıflıklarından ötürü onlara ağır işkence, eziyet, boykot ve dinlerden dönmeleri için çeşitli baskılar uyguluyorlardı. Hız. Muhammed bu yapılanlara karşı müşriklerle doğrudan çatışmaya girmemiş, sadece zulme karşı direnmiştir. Baskıların artmasından dolayı bazı Müslümanlar Habeşistan'a sığınmış ve sonrasında gerçekleşen akabe bey'atları ile Medine'ye hicret için zemin hazırlanmıştır.

Medine dönemi ise Hız. Muhammed'in müşrikler ile olan ilişkilerinde, İslam toplumunun siyasi, hukuki ve askeri yönden şekillendiği, önemli düzenlemelerin yapıldığı bir süreçtir. Bu dönemde müşriklerle olan etkileşim, barışçıl antlaşmalardan askeri çatışmalara kadar geniş bir yelpazede gelişmiş ve İslam devletinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Medine'deki farklı topluluklar arasında Medine vesikası ile bir denge kurularak barışçıl yönetim tesis etmeye çalışılmıştır. Ancak Mekke müşriklerinin İslam'ın yayılmasını engelleme çabaları, zamanla Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarına yol açmıştır. Bu savaşlar, Müslümanların askeri ve siyasi tecrübelerini artırırken, Mekke müşriklerinin İslam toplumunu bastırma girişim ve çabalarını sonuçsuz bırakmıştır.

Bedir Gazvesi özelinde değerlendirilen ayetlerde, müminlerin zayıf ve sayıca az olmalarına rağmen Allah'ın yardımıyla zafer kazanmaları, hem tarihî hem de imanî bir dönüm noktası olarak tespit edilmiştir. Bu zaferin, yalnızca savaş taktiğiyle değil, Allah'ın meleklerle olan desteğiyle mümkün olduğuna dair Kur'anî ifadeler derinlemesine analiz edilmiştir. Ayrıca, bu yardımların sadece geçmişe ait bir kıssa olmayıp, sabır ve takvayla hareket eden mümin topluluklara yönelik evrensel bir ilahi vaadin göstergesi olduğu sonucuna varılmıştır.

Uhud Savaşı, Müslümanların yaşadığı zorluklara rağmen sabrın, şehitliğin ve imtihanın gerekliliğini ortaya koymuştur. Kur'an, bu mağlubiyeti geçici bir yara olarak tanımlar ve bunun arkasındaki ilahî eğitim sürecine dikkat çeker. Müminlerin

günahlarından arındırılması, imanlarının kuvvetlenmesi ve münafıkların ayrışması bu sürecin temel kazanımlarıdır.

Hendek Savaşı, Müslümanların savunma stratejisindeki basiretini ve Allah'a olan tevekkülünü göstermiştir. Sayıca üstün düşman ordusuna karşı fizikî güçle değil, imanla ve stratejiyle mücadele edilmiş, sonunda Allah'ın gönderdiği rüzgâr ve görünmeyen ordularla zafer kazanılmıştır. Bu olayda da Kur'an, ilahî yardımın somut bir şekilde nasıl tecelli ettiğini beyan etmektedir.

Mekke'nin Fethi ise müşriklerle ilişkinin zirve noktası olarak değerlendirilmiş; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) örnek bir affedicilik ve yüksek ahlak sergileyerek şehri kan dökmeden fethetmesi, Kur'an'da hem zafer hem de arınma olarak tanımlanmıştır. Nasr Sûresi'nde bu zaferin, insanların toplu halde İslam'a girmesine vesile olduğu vurgulanarak, fethin sadece fiziki bir başarı değil; kalplerin fethi anlamına da geldiği ortaya konmuştur.

Hudeybiye Antlaşması süreci, Kur'an'da, görünürde bir geri adım gibi görünse de aslında stratejik ve ilahi hikmetlerle dolu bir ön hazırlık olarak sunulmuştur. Fetih Sûresi'nde geçen ayetlerde Hz. Peygamber'e gösterilen rüyanın gerçekleşeceği müjdelenmiş ve bu rüyanın bir vahiy olduğu açıkça belirtilmiştir.

Huneyn Savaşı, İslam tarihinde hem askerî hem de imanî derslerle yüklü bir hadise olarak öne çıkmıştır. Müslümanların sayıca üstün oldukları bu savaş, onların zaferi sadece maddi güce bağlamalarının nasıl bir imtihana dönüşebileceğini göstermiştir. Kur'an-ı Kerim'de açıkça ifade edildiği üzere, çokluk Müslümanlara fayda sağlamamış; tam aksine, bu böbürlenme kısa süreli bir bozgunla sonuçlanmıştır. Bu durum, Müslümanlara zaferin sadece iman, tevekkül ve Allah'ın yardımı ile mümkün olduğunu bir kez daha öğretmiştir.

Müslümanlar güçlenip devlet olma yolunda ilerledikçe, yeni hükümler gelmeye başlamış ve bu doğrultuda emirler ve buyruklar Mekke dönemine göre farklılık göstermiştir. Medine döneminde gelen hükümler, İslam'ın toplumsal, hukuki ve siyasi yönlerinin şekillendiği önemli prensipleri içermiştir.

Medine döneminde müşriklere yönelik inen buyruklar İslam devletinin kurulmasıyla birlikte müşriklere karşı daha net ve keskin ifadeler içermeye başlamıştır. Mekke döneminde daha çok sabır ve tebliğ vurgulanırken, Medine döneminde müşriklere karşı savaşa izin verilmiştir. Müşriklerin saldırılarına karşı koyma emredilmiş ve Bedir,

Uhud, Hendek/Ahzap savaşlarıyla birlikte savaş hukuku belirlenmiş, yapılan savaşlarda nasıl davranılması gerektiği açıklanmıştır. Hudeybiye Antlaşması gibi müşrikler ile yapılan barış süreçlerinde uyulması gereken hüküm ve kurallar beyan edilmiş ve belirlenmiştir. Antlaşmaya sadık kalan müşriklerle barışın korunması, ihanet edenlerle savaşılması emredilmiştir. Müslümanların müşriklerle olan sosyal ve siyasal ilişkileri sınırlandırılmıştır. Müşrikleri dost edinmemek, onları sırdaş edinmemek ve onlardan farklı bir kimlik oluşturmak sûretiyle ayrışmanın gereği vurgulanmıştır. Tevbe sûresinde müşriklerin necis olduğu ve artık Mescidi Haram'a yaklaşmamaları gerektiği vurgulanarak Kâbe'ye girmeleri yasaklanmıştır.

Mekke döneminde daha çok tebliğ yoluyla anlatılan tevhid inancı, Medine döneminde kesin hükümlerle pekiştirilerek müşriklerin inançlarının batıl olduğu açıkça ifade edilmek sûretiyle putperestlik ve şirk inancı kesin bir şekilde reddedilmiştir. Müşriklerin mescit yapması ve Allah'ın mescitlerini imar etme durumlarının da olamayacağını ayetler açık bir şekilde ifade etmiştir.

Dolayısıyla Medine döneminde sosyal, siyasi, askeri, dini vs. hususlarda inen ayetler daha kesin ve belirleyici olduğu gibi, müşrikler ile ilgili münasebetler hususunda nazil olan ayetler ve hükümlerin de daha sert ve kesin olduğu, aynı zamanda müşriklerden ayrışma ve İslam toplumunun kimliğini korumaya yönelik buyrukların kat'î olduğu, İslam'ın artık sadece bir inanç sistemi değil, aynı zamanda siyasi ve askerî bir güç haline geldiği ve müşriklere karşı daha net, daha belirgin bir tutum sergilendiği açıkça görülmüştür. Müslümanların devlet olma süreci tarihî, sosyal ve dini dinamikler ışığında ele alınmıştır. Hz. Muhammed'in peygamberlik göreviyle başlayan ve Medine döneminde şekillenmeye başlayan bu süreç, İslam'ın sadece bir inanç sistemi olmaktan çıkıp, aynı zamanda organize bir toplum ve yönetim biçimi haline dönüşmesini sağlamıştır. İlk İslam devleti, Medine'deki hicret sonrası inşa edilmiş ve bu dönemde ortaya konan siyasal, hukuki ve toplumsal düzenlemeler, İslam'ın devlet anlayışının temelini oluşturmuştur. Müslümanların devletleşme süreci, sadece siyasi bir oluşum değil, aynı zamanda manevi ve ahlaki bir dönüşüm sürecinden geçerek meydana gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Ağırman, Mustafa. *H. Peygamber ve Savaş*. İslam Tarihi ve Medeniyeti Ansiklopedisi, 15 Cilt, İstanbul: Siyer Yay. 2. Baskı, 2021.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. nşr. Müessesetü'r-Risâle, 50 Cilt, Beyrut: Risâle Yayınları, 1. Basım, 1461/2001.
- Apak, Âdem-Demircan, Adnan. *H. Peygamber Döneminde Müşriklerle olan İlişkiler*. İstanbul: Kuramer, 1. Basım, 2021.
- Barış, Mustafa Necati. *Hac Tarihi-H. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin Döneminde Hac İbadeti*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Bozkurt, Nebi-Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Medine”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi‘u’s-sahîh*. nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr. 9 Cilt. Dimeşk: 1. Basım, 1422/2001.
- Cerrahoğlu, İsmail, “Garânîk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Cilacı Osman, “Ahbâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1/485-486, İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Dârimi, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl b. Behram b. Abdussamed et Temimi es Semerkandi, Müsned-i (sünen-i) Dârimi, nşr. Huseyn Suleym Esed ed Dârânî, 4 Cilt, Suudu Arabistan, Dârul Muğni, 1. Basım, 1412/2000.
- Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzi el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, thk. Abdusselâm Muhammed Ali Şâhîn 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 5. Basım, 2020/1441.
- Ebu Davud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistâni. Sünen-i Ebi Davud. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2015/1436.
- Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, 10 Cilt, İstanbul: Azim Dağıtım, 2021.
- Erdoğan, Mehmet, “Mübâh”, *Fıkıh ve Hukuk terimleri sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2010.
- Hamidullah Muhammed “Asr-ı Saadet Öncesinde ve H. Peygamberin Hicretinden sonra Medine'nin sosyal ve Ekonomik Yapısı” Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslam, 5 Cilt, 1. Basım, İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.

- Heysemî, Nureddin Ebi'l Hasan Ali İbn Ebi Bekir bin Süleyman eş-Şâfî, *Mecmaû'z-Zevâid*, nşr. Ömer Salim Bachayf 23 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1.Basım, 2015/1436.
- İbn Hişam Ebu Muhammed Abdülmelik el- Meafiri, “*es-Siretü'n-Nebeviyye*”,nşr. Müesseset'ü -Kutubu's-Sekafiyye, 4 Cilt, Beyrut: Müesseset'ü -Kutubu's-Sekafiyye 1. Basım, 1433/2012.
- İbn Kayyım el-Cevziyye Muhammed b. Ebu Bekr b. Eyyûb b. Sa'd b. Harîz ez- Zer'î ed-Dimeşkî, *Zâdü'l-Meâd*, çev. Şükrü Özen, 6 cilt, İstanbul: İklim Yayınları,1. Basım,1988.
- İbnü'l Arabi, Ebu Bekir Muhammed b. Abdillâh, *Ahkamul Kur'an*, nşr. Muhammed Abdulkadir Ata' 4 cilt Darul Kutubul İmiyye, Beyrut, 1. Basım, 1435/2014.
- İbn Kesir, İmadü'd-DinEbi'l-Fidâ' İsmail ed-Dimeşkî, Tahk. Muhammed Ali Sâbûnî, *Muhtasar İbn Kesir*, 3 Cilt, Dimeşk: Dâru's-Saâdet,1. Basım. Tarihsiz.
- İbn-i Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. Es-Sünen. nşr. Muhammed Fuad Abdulkaki. 2 Cilt. Dar'un- Nevadir, 1. Basım, 1434/2013.
- İbnü'l-Kelbî Ebu'l-Münzîr Hişâm b. Muhammed, Kitâbu'l-Asnâm, thk. Ahmed Zeki Paşa, 1 Cilt, Kâhire: Matbaatu'l-Emîriyye', 1.Basım, 1914/1332.
- İsfehânî,“Müfredât” çev. Abdulkaki Güneş- Mehmet yolcu İstanbul: Çıra yayınları,3.Basım,2012.
- Kılıçlı Sami *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayri Müslimler ile İlişkileri-Medine Dönemi 622-625 Yılları Arası-*, Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, Ankara, 2018.
- Korkmazgöz Rıza, “Tevhidi Bozan Bir Olgu Olarak Şirk: Kur'an'da Şirkin Kavramsal Anlam Alanı” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/1 (2020), 55-94. <https://doi.org/10.33415/daad.669084>.
- Kur'an Yolu Meâli, çev. Hayreddin Karaman-Mustafa Çağrırcı. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı,12. Basım,2020.
- Kurtûbi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî. *El-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdü'l-hasen et-Turkî, 24 Cilt. Beyrut: Müesstü'r-Risâle, 1.Basım, 2006/1427.
- Mevdûdî Ebu'l Al'â, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Kurul İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım. 1996.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. el-Câmi'u's-sahîh nşr. Muhammed Fuad Abdulkaki. 5 Cilt. Dar'u İhyai-t Türasil Arabiyyi, 1. Basım, 1408/1988.

Nesaî, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdîrrahmân, el-Müctebâ min's-Sünen 8 Cilt, thk. Abdu'l-Fettâh Ebû Gudde, Mektebu'l-Metbûâtî'l-İslâmiyye yay. Halep 1986/1406.

Özler, Mevlüt “Tevhid” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Safa, Mustafa, “Hicret Öncesi Medine’de (Yesrib’de) Sosyal Ve Dini Hayat”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 6/12 Temmuz-Aralık 2012.

Sinanoğlu, Mustafa. “Şirk” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ Ebû İsâ, el-Câmiu's-Sahîh Sunnenu't-Tirmizî 5 cilt thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve arkadaşları, Mısır, Mektebetu el Babi el Halebi 2.Basım, 1395/1975.

ÖZGEÇMİŞ

